T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

HÂRÛNÜRREŞÎD DÖNEMİNDE BERMEKÎLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Sami Okan KÖSE

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi İsmail BÜLBÜL

Hatay – 2020

T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

HÂRÛNÜRREŞÎD DÖNEMİNDE BERMEKÎLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Sami Okan KÖSE

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi İsmail BÜLBÜL

Hatay – 2020

ONAY

SAMİ OKAN KÖSE *tarafından* hazırlanan "***HÂRÛNÜRREŞÎD DÖNEMİ BERMEKÎLER***" adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oy birliği / oy çokluğu ile ***TARİH ANABİLİM DALI'NDA YÜKSEK LİSANS TEZİ*** olarak kabul edilmiştir.

--- / ---/ 2020

JÜRİ ÜYELERİ	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi İsmail BÜLBÜL (Tez Danışmanı-Başkan) (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)	
Doç. Dr. Selim KAYA (Üye) (Afyon Kocatepe Üniversitesi)	
Dr. Öğr. Üyesi Sedat BİLİNİR ((Üye) (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)	

Sami Okan KÖSE tarafından hazırlanan "***Hârûnürreşîd Döneminde Bermekîler***" adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan jüri üyelerince kabul edildiğini onaylarım

Doç. Dr. Mustafa Onur KAN
Enstitü Müdürü

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile ***"Hârûnürreşîd Döneminde Bermekîler"*** konulu tez çalışmamda yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına uygun bir şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. **(---/---/2020)**

İmza

Sami Okan KÖSE

ÖNSÖZ

Abbâsî Devleti halifeleri arasında tarih kitaplarının sayfalarında şöhretinden ötürü en fazla yer kaplayan siyasi kişilik Abbâsî Devleti'nin beşinci halifesi olan Hârûnürreşîd'dir (H. 170-193/ M. 786-809). Halife Hârûnürreşîd dönemi Abbâsî Devleti'nin idari coğrafya olarak en geniş sınırlara ulaştığı bir dönemi ihtiva etmektedir. Bunun yanı sıra Abbâsî Devleti; bu zaman dilimi içerisinde sosyal, kültürel, ekonomik gibi birçok alanda yakaladığı olağanüstü ivme ile başta Avrupa Devletleri olmak üzere, Hârûnürreşîd döneminde kendisine çağdaş olan birçok farklı devleti de geride bırakmıştır.

Hârûnürreşîd dönemi yakalanan bu ilerlemede iki temel unsurun etkili olduğu ifade edilebilir. Bunlardan ilki Hârûnürreşîd'dir. Bir diğeri ise Hârûnürreşîd'in hilafetinin ilk yıllarından beri her zaman Hârûnürreşîd'in en yakınında olup sevgisine en çok mazhar olan ve bu sevginin bir neticesi olarak ta devletin en üst kademelerinde konumlandırılan Bermekî ailesi fertleridir. Bu anlamda Bermekî ailesinin; felsefe, sanat, edebiyat, mimari vb. gibi sosyo-kültürel sahada ortaya koyduğu aktif ve verimli faaliyetler sayesinde Hârûnürreşîd döneminde Abbâsî Devleti'nin altın çağını yaşamasına büyük katkı sağladığı söylenebilir. Fakat Hârûnürreşîd hala tam olarak açığa kavuşmayan neden veya nedenlerden ötürü Bermekî ailesini dramatik bir şekilde ortadan kaldırmıştır.

"Hârûnürreşîd döneminde Bermekîler" başlığı altında hazırlanan bu çalışma; toplam üç bölümden meydana gelmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde, Konunun bir bütün olarak okunabilmesi ve bu suretle de daha iyi kavranabilmesi için Bermekîler'in en çok aktif ve etkili oldukları dönem olan Hârûnürreşîd dönemi iç ve dış siyasi olayları genel olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, ilk olarak Bermekî ailesinin etnik kökenine ve dini yönelimlerine ilişkin farklı görüşleri ele alınmıştır. Ardından Bermekî ailesinin atası olarak addedilen Hâlit b. Bermek ve Abbâsî halifeleriyle olan ilişkileri, bu çerçevede de Bermekîler'in Abbâsî Devleti'ne ilk nüfuz etme girişimleri incelenmiştir. İkinci bölümün son kısmında da, Hârûnürreşîd döneminde vezirlik yapmış olan Bermekî ailesi fertlerinin siyasi yaşamları ve kişilik özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Hârûnürreşîd'in Bermekîler'i ortadan kaldırma süreci ve sürece giden yol, özelliklede buna neden olan sebepler,

tarihi rasyonaliteye uygun bir biçimde eleştirel bir bakış açısı ile ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma konusunun belirlenmesi ve hazırlanması sürecinde; akademik bilgi ve tecrübesiyle bana daima yardımcı olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi İsmail Bülbül'e, gerek çalışmaya konu olan dönem aralığı hakkındaki bilgisinden gerekse çalışma öncesinde kaynakça tespiti ve temini hususunda kendisinden çokça yararlandığım hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yusüf Çelik'e teşekkürlerimi sunarım.

Bunun yanı sıra tezin yazım sürecinde metodolojik anlamda her zaman en büyük dayanaklarımdan biri olan Dr. Öğr. Üyesi İsa Kalaycı'ya, yine tezimin her bir bölümünün yazılmasında her daim yardımıyla yanımda olan arkadaşım Yahya Avcı'ya, manevi amcam Yusuf Nuraydın'a, bu süreçte maddi ve manevi her türlü yardımı benden esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

Antakya-2020 **Sami Okan KÖSE**

HÂRÛNÜRREŞÎD DÖNEMİNDE BERMEKÎLER

Sami Okan KÖSE

Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020, VII+100 s.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İsmail BÜLBÜL

ÖZET

Bermekîler, Abbâsî Devleti'nin kuruluşundan itibaren başta vezirlik olmak üzere Abbâsî Devleti içinde birçok farklı üst düzey mevkide önemli vazifeler üstlenmiş, etnik köken olarak Fârisî (Acem, İranlı) olan bir ailedir. Bu aile, Abbâsî Devleti'nin tarih sahnesine çıkmasıyla beraber aşamalar halinde devlet içinde güç ve etkinlik kazanmış, Hârûnürreşîd döneminde (H. 170-193/ M. 786-809) siyasi, sosyal ve iktisadi alanlarda gücünün doruğuna ulaşmıştır. Hârûnürreşîd ise, kaynakların ittifak içinde olmadıkları birtakım sebep veya sebeplerden (Cafer-Abbase ilişkisi, Bermekîler'in güç ve nüfuz kazanması, Yahyâ b. Abdullah olayı, etnik ve dini sebepler) dolayı Bermekî ailesini ortadan kaldırmıştır (H. 187/ M. 30 Ocak 803).

Bu çalışma, Bermekî ailesinin çoğunlukla Hârûnürreşîd döneminde ortaya koydukları faaliyetleri kapsamaktadır. Bermekîler hakkında Türkçe literatüründe daha önce yapılmış çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bu çalışma ise konu üzerine daha önce yapılmış çalışmalara göre; Bermekî aile fertleri arasında daha ayrıntılı bir karşılaştırma yapması, aktif oldukları dönem dâhilinde yaşayış ve statülerine ilişkin daha farklı tarihi anlatılar ve analizler ortaya koyması, özellikle de ortadan kaldırılış sebeplerine dair yeni bakış açıları getirmesi hasebiyle önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın hazırlanmasındaki temel amaç; Bermekî ailesi hakkında daha önce yapılmış çalışmalara ek olarak literatüre daha farklı bilgiler ışığında daha yeni ufuklar ve yaklaşımlar katmaktır.

Çalışmanın ortaya konulma sürecinde başta klasik İslam tarihi kaynakları ve bunlardan bazısının Türkçe çevrisi, Arapça ve Türkçe dilinde yapılmış olan telif eserler, İslam ansiklopedisi maddeleri ve Batılı yazarların Türkçe diline çevrilmiş olan araştırma eserlerinden yararlanılmıştır.

Bu araştırma ile Bermekî ailesi hakkında yeni algılar yaratacak anlatılara ulaşılmıştır. Bermekîler'in ortadan kaldırılış sebepleri hususunda da ilk ve en önemli sebebin elde ettikleri nüfuz ve güç olabileceği şeklindeki bilgisi elde edilmiştir. Ayrıca Bermekîler'in geneline yönelik girişilen bertaraf hareketinin bir sebebi olarak

Hârûnürreşîd'in sabrını taşıran son damlanın da Cafer-Abbâse ilişkisi veya Yahyâ b. Abdullah'ın serbest bırakılması olaylarından biri olabileceği fikrine ulaşılmıştır. Cafer-Abbâse ilişkisi veya Yahyâ b. Abdullah'ın serbest bırakılması olaylarından birinin aynı zamanda Bermekîler'den neden sadece Cafer el-Bermekî'nin öldürüldüğünün cevabı olabileceği görülmüştür. Buna karşın bu konunun (Bermekîlerin ortadan kaldırılış sebepleri), radikal çıkarımlara izin vermeyecek ölçüde birbirinden farklı görüş ve anlatıları barındırdığı fikrine de varılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Bermekîler, Hârûnürreşîd, Vezir, Abbâsîler, Fârisî

BARMAKIDS IN THE PERIOD OF HARUN AL-RASHID

Sami Okan KÖSE

History Department, Master's Thesis, 2020, VII+100 p.

Supervisor: Asst. Prof. İsmail BÜLBÜL

ABSTRACT

Since the foundation of the Abbasid Caliphate, the Barmakids, which is a family that has a Persian (Ajam, Iranian) ethnic origin, had been serving important duties within many different high-level positions, especially the vizier in the Abbasid Caliphate. In the historic scene, this family gained power and effectiveness in stages within the state, through the rise of the Abbasid Caliphate. The family reached the peak of its power in political, social, and economic ones during the period of Harun al-Rashid. Harun al-Rashid, on the other hand, eliminated the Barmakids family for some reasons (Jafar-Abbāsa relations, Barmakids gaining power and influence, Yahya b. Abdullah incident, ethnic and religious reasons) on which the sources are not in alliance with.

This study comprises the activities carried out by the Barmakids family mostly during the Harun al-Rashid period. There are several previous studies about the Barmakids in Turkish literature. This study, compared to the previous ones on the subject, includes more detailed comparisons among the Barmakids family members. It also provides different historical narratives and analyses of their life and status during the period in which they were active. It is especially important for the development of new perspectives about the reasons for its disappearance.

The main purpose in the preparation of this study, in addition to the previous ones about the Barmakids family, is to add new horizons and approaches to the historical literature in the light of different information.

In the process of the study, the sources of the Classical Islamic history, the Turkish translation of some of them, copyrighted works were written in Arabic and Turkish, articles of the Islamic encyclopedia and research works translated into the Turkish language of Western authors were used.

With this research, narratives that will create new perceptions about the Barmakids family have been reached. Among the reasons for Barmakids' elimination, information was obtained that the first and the most important reason could be their influence and power. Besides, it has been reached the idea that the final straw of Harun al-Rashid 's patience as the reason for Barmakids' attempt to eliminate may be one of the Jafar-Abbāsa relationship or one of Yahya b. Abdullah's release events. It has been observed that.

KEY WORDS

Barmakids, Harun al-Rashid, Vizier, The Abbasids, Persian (Ajam, Iranian)

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**
ABSTRACT ..... **III**
İÇİNDEKİLER ..... **V**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **VII**
KAYNAKLAR **1**
Ana Kaynaklar 1
Araştırma Eserleri (Telif Eserler) 10
GİRİŞ **14**

BİRİNCİ BÖLÜM
HALİFE HÂRÛNÜRREŞÎD VE SİYASİ FAALİYETLERİ

1.1. HALİFELİKTEN ÖNCE HÂRÛNÜRREŞÎD **19**
1.2. HÂRÛNÜRREŞÎD'İN TAHTA GEÇİŞİ **20**
1.3. HÂRÛNÜRREŞÎD DÖNEMİ SİYASİ FAALİYETLER **21**
1.3.1. İç Olaylar 21
1.3.1.1. Talibiler ile İlişkiler 21
1.3.1.2. Yahyâ b. Abdullah'ın İsyanı 22
1.3.1.3. İdrîs b. Abdullah'ın İsyanı 23
1.3.1.4. İbrahim b. Ağleb ve Ağlebi Devleti 24
1.3.1.5. Mısır'da Meydana Gelen Olaylar 25
1.3.1.6. Hâricîler'in Faaliyetleri 26
1.3.1.6.1. Velîd b. Tarîf'in İsyanı 26
1.3.1.7. Horasan'da Hamza b. Etrük'ün İsyanı 27
1.3.1.8. Râfi' b. Leys'in Mâverâünnehir'deki İsyanı 27
1.3.1.9. Zındıkların Ayaklanmaları 28
1.3.1.9.1. Hürremiyye Hareketi 29
1.3.1.9.2. Cürcân'da Muhammire Hareketi 29
1.3.1.10. Suriye'deki Gelişmeler 30
1.3.2. Dış Olaylar 31
1.3.2.1. Bizans'la İlişkiler 31
1.3.2.2. Hazarlarla İlişkiler 32
1.3.2.3. Franklar'la Olan İlişkiler 33

İKİNCİ BÖLÜM
BERMEKÎ HANEDANLIĞI

2.1. BERMEKÎLERİN ETNİK KÖKENLERİ **35**

2.2. HÂLİD B. BERMEKÎ VE ABBÂSÎ–BERMEKÎ İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI 36
2.3. HÂRÛNÜRREŞÎD DÖNEMİ BERMEKÎ VEZİRLERİ 39
2.3.1. Yahyâ b. Hâlîd el-Bermekî 39
2.3.2. Fazl b. Yahyâ el-Bermekî 49
2.3.3. Cafer b. Yahyâ El-Bermekî 57
2.3.4. Mûsâ b. Yahyâ El-Bermekî 62
2.3.5. Muhammed b. Yahyâ El-Bermekî 64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BERMEKÎLER'İN BERTARAF EDİLMESİ

3.1. BERMEKÎLER'İN ORTADAN KALDIRILMA SEBEPLERİ 65
3.1.1. Cafer ve Abbâse Olayı 65
3.1.2. Bermekîler'in Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Açıdan Ulaştıkları Güç ve Şöhret 71
3.1.3. Yahyâ b. Abdullah İsyanı'nın Etkisi 76
3.1.4. Etnik ve Dini Kökenli Sebepler 78
3.1.5. Yahyâ el-Bermekî'nin Duası 81
3.2. BERMEKÎLER'İN SONUNA İŞARET EDEN ALAMETLER 82
3.3. BERMEKÎLER'İN ORTADAN KALDIRILMA SÜRECİ 84
SONUÇ 89
KAYNAKÇA 92

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	**:**adı geçen eser
a.g.m.	**:** adı geçen makale
a.g.md.	**:** adı geçen madde
a.g.t.	**:** adı geçen tez
b.	**:** bin (oğlu)
b.y.	**:** basım yeri yok
bint.	**:**bintü (kızı)
Bkz.	**:** Bakınız
C.	**:** Cilt
Çev.	**:** Çeviren
Ed.	**:** Editör
Edl.	**:** Editörler
H.	**:** Hicri
Haz.	**:**Hazırlayan
M.	**:**Miladi
s.	**:** sayfa
S.	**:** Sayı
t.y.	**:** tarih yok
vb.	**:**ve benzeri
v.dğr.	**:** ve diğerleri
vs.	**:** ve sâire
y.y.	**:** yer yok

KAYNAKLAR

Ana Kaynaklar

İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târîh*

Cezerî nisbesiyle bilinen ve asıl dı İzzeddin olan Tarihçi İbnü'l-Esîr, 12 Mayıs 1160 tarihinde Cizre'de doğmuştur. İzzeddin'in "İbnü'l-Esîr" künyesi, babasının "Esîrüddin" lakabından kaynaklanmaktadır. İbnü'l-Esîr'in soyu, Büveyhî Hükümdarı Adudüddevle'nin baskısından dolayı Cizre'ye gitmiş olan Bekir b. Vâil kabilesinin Şeybânoğulları kolundan gelen bir aileye dayanmaktadır. İzzeddin, yirmi bir yaşında iken hacca gitti ve burada bazı âlimlerle görüşüp onlardan hadis öğrendi. Hac dönüşünde bir müddet Bağdat'ta kalıp Şâfiî fakihi Şeyh Ebü'l-Kâsım Yaîş ile hadisçi İbn Sükeyne'nin derslerini almaya devam etti. Bu arada yine "Musul atabeyinin elçisi" sıfatıyla Dımaşk, Halep ve Kudüs'e gitmiştir. Elçilik görevini yerine getirmesinin yanı sıra birçok muhaddis, nahivci, kurrâ ve fakihden bilgiler aldı.[1]

El-Kâmil fi't-Târîh adlı eser, İbnü'l-Esîr'in adını Doğu ve Batı dünyasında saygı ve takdirle yaşatmıştır. Bu kitap, insanlığın yaratılışından H. 628/ M. 1230 yılı sonuna kadar geçen dünya olaylarını kapsayan genel bir tarih kitabıdır. Yazar, bu eseri vücuda getirebilmek için en güvenilir kaynakları incelemekle kalmamış ayrıca İslam dünyasında seyahat etmiş olan tüccar ve ulemanın ağızdan naklen anlattıkları ve yazdıkları bilgileri kendi gezilerinden edindiği izlenimleriyle de toplayarak bunları birbirileriyle harmanlamış ve bu çerçevede eseri kaleme almıştır.

İbnü'l-Esîr, kendisini bu eseri yazmaya iten sebepleri şu şekilde sıralar; erken yaşlarda tarihe duyduğu ilgi, döneminin yazarlarının tarihi olayları aktarırlarken abartıya kaçmaları veya bazı olayları kısaca geçiştirip bazı olayları da önemsiz görüp hiç bahsetmemeleri, batılı tarihçilerin doğudaki olayları önemsemeyip bunlara yer vermemeleri, doğulu tarihçilerin de batıdaki olaylara ilgi göstermeyişleri ve bunun bir sonucu olarak tarih meraklılarının ciltlerce birçok farklı kitaba bakmak zorunda kalmalarıdır. İbnü'l-Esîr hem bahsi geçen bu sorunlara (sebeplere) çözüm getirebilmek[2] hem de Taberî'nin az bulunan ve ağır bir dille kaleme alınan *Târihü'l-*

[1] Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-esir-izzeddin*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[2] Abdülkerim Özaydın, "el-Kâmil", *https://islamansiklopedisi.org.tr/el-kamil--ibnul-esir*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Ümem ve'l-Mülûk adlı eserinin daha açık ve akıcı bir özetini oluşturmak için *el-Kâmil fi't-Târîh* adlı eserini on iki cilt halinde meydana getirmiştir.[3]

Tezimize içerik olarak zenginlik katacağı düşüncesinden hareketle genel ve kapsamlı bir tarih kitabı olan bu eserin beşinci cildinden; Hârûnürreşîd'in doğum tarihinin tesbiti, Bermekî ailesinin yıkım nedenleri vb. gibi konularda yararlanılmıştır. Bu doğrultuda çalışmamızda bu eserin Muhammed er-Rakkâk tarafından tashihi yapılmış olan ve Beyrut'taki *Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye* yayınevinden 1987'de yayımlanan, Arapça bir nüshası kullanılmıştır.[4]

Taberî, *Târîhü'r-Rüsül ve'l-Mülûk*

H. III. yüzyılın en gözde simalarından biri olan Ebu Cafer Muhammed, H. 223/ M. 839'da Taberistan'ın merkezi Âmul şehrinde, ünü kendisiyle başlayan orta halli bir ailenin Herat Irmağı yakınındaki evinde doğmuştur.[5] Ebu Cafer Muhammed, *et-Taberî* künyesinin yanı sıra *Âmulî* ve *Bağdadî* olarak da anılmıştır. İlköğrenimine, memleketi Âmul'de Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyerek sonrasında da hadis yazarak başlamıştır. İlim tahsili için beş yıl kadar sürecek ilk seyahatini on iki yaşında iken Rey şehrine yaptı; burada İbn Humeyd er-Râzî'den çok sayıda hadis alarak tefsir okudu. Hadis ve bazı İsrâiliyat haberlerini Müsennâ b. İbrâhim el-Âmulî'den, Hanefî fıkhını da Ebû Mukâtil'den öğrenen Taberî, tarihini yazarken fazlaca yararlandığı İbn İshak'ın *Kitâbü'l-Mübtede*'sinin Seleme b. Mufaddal yoluyla gelen rivayet icâzetini Ahmed b. Hammâd ed-Dûlâbî'den elde etti.[6] Zamanla ilim dünyasında büyük bir şöhret kazanan Taberî, ardından hilafet merkezi olan Bağdat'a giderek orada ilim öğretmeye özellikle de fıkıh ve hadis dersleri okutmaya başlamıştır.[7]

Birçok eser kaleme almış olan Taberî'nin eserlerinin yalnızca bir kısmı zamanımıza ulaşabilmiştir. *Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk* ve *Târîhu't-Taberî* gibi isimleriyle de bilinen eseri günümüze kadar ulaşan eserlerinin en ünlüsü ve önemlisidir. Yazar, H. 290/ M. 903'te yazmaya başlayıp H. 303/ M. 915-16

[3] Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverrihler)*, 1. Baskı, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s. 154-155.
[4] İbnü'l-Esîr, Ebû'l Hasan Ali el-Cezerî, *El-Kâmil Fî't-Târîh*, C. 5, (Tashîh: Muhammed er-Rakkâk), Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 1407/1987.
[5] Günaltay, *a.g.e.*, s. 34.
[6] Mustafa Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *https://islamansiklopedisi.org.tr/taberi-muhammed-b-cerir#1*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[7] Günaltay, *a.g.e.*, s. 35.

yıllarında bitirdiği, kendisine de *Ebû'l-Müverrihîn, Şeyhü'l-Müverrihîn* unvanlarını kazandıran bu eserinde, yaratılıştan H. 22 Zî'l-hicce 302/ M. 8 Temmuz 915 tarihine kadar yaşanmış olayları, bu bağlamda peygamberlerin, hükümdarların ve halifelerin tarihlerini, onların iktidarda bulundukları dönemlerde meydana gelen hadiseleri kısaca anlatmıştır.[8] Eserine dâhil ettiği bu kimselerin hakkında edindiği bilgileri yazmakla yetinmiş ancak ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmamış diğer bir ifadeyle kendi görüş ve düşüncelerine hemen hemen hiç yer vermeyerek objektif bir tarih yazım anlayışı benimsemiştir. Eserinde bazı resmi bilgi, belge, mektup, ahitname vs. gibi tarihi materyallere sıkça rastlanmaktadır. Taberî, ilginçtir ki çağdaşı olan İbn Kuteybe, Belâzürî, Ya'kûbî ve Dîneverî gibi tarihçilerin anlatılarına eserinde hiç yer vermemiştir. İbn Miskeveyh, Ebû'l-Ferec, İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Esîr, İbn Kesîr ve İbn Haldûn gibi ileri gelen birçok klasik İslam tarihçisi eserlerinde, Taberî'nin *Târîhü'r-Rüsül ve'l-Mülûk* adlı eserini esas almışlar ve bunun yanında çoğu zaman bu eseri özetlemişlerdir.[9]

Taberî'nin *Târîhü'r-Rüsül ve'l-Mülûk* adlı bu eserinin tamamının ilk bilimsel neşrini, Michael Jan de Goeje başkanlığındaki bir Şarkiyatçılar Heyeti, birçok farklı kütüphaneden topladıkları yazmaları esas alarak gerçekleştirmiştir. De Goeje'nin başkanlığındaki bu heyet tarafından neşri yapılan söz konusu eser, Latince geniş bir önsöz ile birlikte Hz. Âdem'den Hulefâ-yı Râşidîn devrinin sonuna kadar ki dönemi I (altı cilt), Emevîler dönemi II (üç cilt) ve Abbâsîler dönemi III (dört cilt) olmak üzere üç seri üzerinden ayrıca bunlara ilaveten bazı terimler için lügatçe, indeks ve eklerle birlikte tamamı on beş cilt halinde yayımlanmıştır.[10]

Târîhü'r-Rüsül ve'l-Mülûk, klasik İslam tarihi araştırmacıları için ana kaynak kabul edilmektedir. Bununla birlikte eser, bir kronik havası yansıtması hasebiyle tez konumuzun ilişkili olduğu olayların geneline yönelik çalışmamız açısından işlevsel olan birtakım önemli bilgiler içermektedir. Bunun yanı sıra eser, mümkün mertebe tarafsız bir anlatıma sahip olup olayların aktarımına genişçe yer vermektedir. Bu anlamda yukarıda vurgusu yapılan durumların bir neticesi olarak bu eser, çalışmamızın hazırlanması esnasında birçok farklı yerde yararlanmak zorunda kaldığımız en önemli eserlerin başında gelmiştir. Bu çerçevede eserin tamamından

[8] Mustafa Fayda, "Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk", *https://islamansiklopedisi.org.tr/tarihul-umem-vel-muluk*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[9] Fayda, a.g.md.., *https://islamansiklopedisi.org.tr/tarihul-umem-vel-muluk*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[10] Fayda, a.g.md.., *https://islamansiklopedisi.org.tr/tarihul-umem-vel-muluk*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

değil de çalışmamızı doğrudan ilgilendiren kısım olan ve Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm tarafından tahkîk edilip Mısır'daki *Dârü'l-Ma'ârif* yayınevince neşredilen, Arapça nüshasının sekizinci cildinden oldukça faydalanılmıştır.[11]

İbn Tabâtabâ, *El-Fahrî*

Tarihçi İbn Tabâtabâ'nın, H. 660/ M. 1262'de Bağdat'ta doğduğu ve Hz. Ali'nin soyundan olduğu iddia edilmektedir. Tam adı Ebû Cafer Safiyyüddîn (Celâlüddîn) Muhammed b. Alî b. Tabâtabâ el-Hasenî el-Alevî olan ve *İbnü't-Tıktakâ* lakabıyla da bilinen İbn Tabâtabâ, Tâceddin Ali b. Muhammed Tabâtabâ'nın oğludur. Babası Tâceddin Ali, Irak bölgesindeki Şiilerin baş nakibi ve valisi (amili) idi. Musul'da ikamet ettiği sırada İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han'ın Musul valisi Fahreddin İsa ile tanışmış ve onun adına, meşhur eseri *el-Fahrî fi Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*'yi kaleme almıştır. *El-Fahrî* adındaki bu eser, ona şöhretini kazandıran bir eser olmasından dolayı büyük bir öneme sahiptir.[12]

Kitâbü'l-Fahrî veya kısaca *el-Fahrî* adındaki bu eser, iki bölümden meydana gelmektedir. "El-Fasl fi'l-Umûri's-Sultâniyye ve's-Siyâseti'l-Melekiyye" başlıklı ilk bölüm; devlet adamları, valiler ve diğer idareciler için öğütler ve yol gösterici ilkeler içeren özlü bir siyasetname özelliği taşımaktadır. Eserin "el-Fasl fi'l-Kelâm 'Alâ Devletin" başlıklı ikinci bölümü, Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesinden Hülâgû'nun H. 656/ M. 1258'de Bağdat'ı istilâsına kadar olan dönemi kapsar. Bu bölümde ilk dört halife devriyle Emevîler, Abbâsîler, Büveyhîler, Selçuklular ve Fâtımîler hakkında geniş mâlûmat yer almaktadır. Eserin Abbâsîler'le ilgili kısmının İslâm tarihi literatüründe ayrı bir yeri vardır.[13]

Şöyle ki, oldukça sade bir dille kaleme alınmış olan *Kitâbü'l-Fahrî* isimli bu eser; Abbâsî Devleti'nin siyasi ve sosyo-kültürel yapısı ile başarılı vezirlerine dair başka kaynaklarda mevcut olmayan bilgiler içermektedir. Bunun yanı sıra eserin yazarı İbnü't-Tıktakâ'nın, Abbâsîler'in merkezi olan Bağdat'taki binalar ve türbeler başta olmak üzere devletin diğer bazı şehirlerindeki binalar ve türbeler hakkında da kaydettiği bilgiler orjinal olma niteliği taşımaktadır.[14] Bu anlamda eser, çalışma konumuz olan ve Abbâsî Devleti'ndeki en önemli vezir ailesi statüsünde bulunan

[11] Taberî, *Târîhü'r-Rüsül ve'l-Mülûk*, 2. Baskı, C. 8, (Tahkîk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), Dârü'l-Ma'ârif, Mısır [t.y.].
[12] Sabri Hizmetli, "İbnü't-Tıktakā", *https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnut-tiktaka*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[13] Hizmetli, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnut-tiktaka*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[14] Hizmetli, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnut-tiktaka*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Bermekîler'e veya Bermekî ailesinin vezirlerine dair dikkate değer ve ender bulunan bilgiler sunması dolayısıyla çalışmamızın ana başvuru kaynaklarından biri olmuştur. Bunun yanında yazarın, Bermekîler'den bahsederken yaptığı nitelemeler, çalışmamız açısından büyük bir öneme haizdir. Tezimizde bu eserin Beyrut'taki *Dârü's-Sâdır* isimli yayınevi tarafından Arapça olarak basılan bir nüshasından yararlanılmıştır.[15]

Cehşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâʾ ve'l-Küttâb*

Abbâsî Devleti'nin önde gelen devlet adamlarından olan Cehşiyârî'nin tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdûs b. Abdillâh el-Cehşiyârî'dir. Kûfe'de doğan ve İbn Abdûs ismiyle anılan Cehşiyârî, henüz küçük bir yaşta olduğu vakit babası ile Bağdat'a giderek buraya yerleşmiş ve hayatına burada devam etmiştir. Cehşiyârî lakabıyla ün kazanması, babasının Abbâsî Devleti'nin önde gelen simalarından biri olan Muvaffak b. Mütevekkil'in hâcibi Ebü'l-Hasan Ali b. Cehşiyâr'ın yakın adamı olmasından kaynaklanmaktadır. Cehşiyârî'nin babası Abdûs, Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh'ın veziri olan Ali b. Îsâ'nın hâcibliğini üstlenmiştir. Cehşiyârî babasının ölümünden sonra aynı vezirin, ardından da vezir Hâmid b. Abbas'ın hâcibliğini yapmıştır.[16]

Cehşiyârî'nin en önemli eseri, günümüze kadar bir bütün halinde ulaşmamış olan *Kitâbü'l-Vüzerâʾ ve'l-Küttâb*'dır. Cehşiyârî bu eserinde; yazının (kitâbet) gelişim sürecini, Sâsânî İmparatorluğu'nun divan teşkilâtını, Hz. Muhammed, ilk dört halife ve Emevîler devrindeki kâtipleri, ilk Abbâsî veziri Ebû Seleme Hafs b. Süleyman el-Hallâl'dan başlayarak otuzun üzerinde Abbâsî veziriyle birçok kâtibin hayatını kaleme almıştır. Cehşiyârî'nin bu vezir ile kâtiplerin bazısını bizzat tanımış olması ve bu kişilerin yaşadıkları dönemlerde cereyan eden siyasi, askerî ve kültürel gelişmeleri müşâhede ettikten sonra eserinde bunlara yer vermesi bu çerçevede eserin büyük oranda güvenilir bir kaynak olduğunu göstermektedir. Ayrıca Cehşiyârî'nin Abbâsî vezirleri hakkındaki birtakım bilgileri, eserinde anlattığı vezirlerin sonuncusu olan Abbas b. Hasan'dan öğrenmiş olması eserin kıymetini ikiye katlamaktadır.[17]

Kitâbü'l-Vüzerâʾ ve'l-Küttâb adındaki bu eser; Abbâsîler dönemindeki kurum ve kuruluşlara ilişkin bilgi veren en eski ve en önemli kaynakların başında

[15] İbn Tabâtabâ (İbnü't-Tıktakâ), Muhammed b. Ali, *El-Fahrî*, Dârü's-Sâdır, Beyrut [t.y.].
[16] Mustafa Fayda, "Cehşiyârî", *https://islamansiklopedisi.org.tr/cehsiyari,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[17] Fayda, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/cehsiyari,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

gelmektedir. Diğer yandan Cehşiyârî bu eserinde, Hârûnürreşîd devri ve özellikle onun Bermekî ailesini devlet idaresinden uzaklaştırması gibi tarihçilerin kafasını en fazla kurcalayan konular üzerine yoğunlaşmış, başta halifeler ve vezirler olmak üzere birçok devlet adamının sahip olduğu yüksek kültür seviyesini ve edebî zevklerini göstermeye özellikle dikkat etmeye çalışmıştır.[18]

Bu yönüyle bu eser özellikle Abbâsî Devleti üzerine çalışacak araştırmacılar, tarihçiler vs. gibi kişiler için en değerli ana referans kaynaklarından birisi olmuştur. Fakat kronolojik sıralamaya bir sıraya göre yazılmış olan *Kitâbü'l-Vüzerâ' ve'l-Küttâb* günümüze tam haliyle ulaşmamıştır. Eserin eksik haldeki tek yazma nüshası Viyana Millî Kütüphanesi'ndedir (nr. 916). *H. von Mzik, Bibliothek Arab Historiker und Geographen*'ın birinci serisinden kitabın tıpkıbasımını yayımlamıştır (Leipzig 1926). Bu baskıyı esas alan Mustafa es-Sekkâ, İbrâhim el-Ebyârî ve Abdülhafîz Şelebî kitabı tahkîk ederek yayımlamışlardır.[19] Bu eser; Abbâsî Devleti, Hârûnürreşîd ve özellikle de Bermekî ailesi vezirlerine ilişkin bilgi veren en saygın ana kaynaklardan birisi olması sebebiyle tezimizin meydana getirilmesi sürecinde referans olarak en çok müracat ettiğimiz kaynaklardan biri olmuştur. Tezimizde bu eserin Kahire'de bulunan *Matbaatu- Mustafa el-Bâbâ el-Halebî ve Evlêdehü* isimli basımevince 1938'de yayımlanan ve tahkîki Mustafa es-Sekkâ, İbrâhîm el-Ebyârî ile Abdülhafîz Şelebî tarafından yapılan Arapça bir nüshası kullanılmıştır.[20] Bunun yanı sıra Cehşiyarî, *Kitâbü'l-Vüzerâ' ve'l-Küttâb* adlı eseri dışında çeşitli alanlarda birçok eser yazmış olmasına rağmen bunların günümüze ulaşmadıkları bilinmektedir.[21]

İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-A'yân*

İbn Hallikan, Hârûnürreşîd döneminin kuvvetli görkemi arasında trajik bir şekilde ortadan kaldırılan Bermekî hanedanına mensuptur. H. 608/ M. 1211'de, o dönemde ilim yönünden çok büyük bir şöhrete sahip olan Erbil şehrinde doğdu.[22] Tam adı Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî'dir. Hallikân lakabıyla ünlenmesine dair iki farklı görüş vardır. İlk görüş; babasını ve dedelerini sık sık övgüyle anmasından dolayı kendisine

[18] Fayda, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/cehsiyari,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[19] Fayda, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/cehsiyari,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[20] Ebû Abdullah b. Abdûs ec-Cehşiyârî, *Kitâbü'l Vüzerâ Ve'l-Küttâb,* 1. Baskı, (Tahkîk: Mustafa es-Sekkâ, İbrâhîm el-Ebyârî, Abdülhafîz Şelebî), Matbaatu-Mustafa el-Bâbâ el-Halebî ve Evlêdehü, Kahire 1457/1938.
[21] Fayda, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/cehsiyari,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[22] Günaltay, *a.g.e.,* s. 189.

"geçmişinle övünmeyi bırak" anlamına gelen "halli-kân" isminin verildiği bir diğer görüş ise, ailesinin Erbil'in "Hallikân" adlı köyünden gelmesinden dolayı bu lakabı aldığına dayanmaktadır. İlmi bakımdan donanımlı bir şahsiyet olan olan İbn Hallikân'ın babası, aynı zamanda İslam dünyasının meşhur bir tarihçisi olan İzzeddin İbnü'l-Esîr'inde arkadaşları arasında yer almaktaydı.[23]

İbn Hallikân o dönemde ilmi anlamdaki öğrenim ve gelişimine önem veren bütün diğer gençler gibi on sekiz yaşına geldiğinde bilgisini genişletmek için seyahate çıkarak Haleb'e gider. Halep'te yaklaşık olarak altı yedi yıl kadar kalan İbn Hallikân, burada kaldığı zaman dilimi içerisinde eğitimini ve araştırmalarını oldukça ilerletme imkânı bulur. İbn Hallikân, Halep'ten sonra ilmi ve kültürel seviyesini daha da genişletmek için sırasıyla Şam'a ve sonrasında Mısır'a giderek bir müddet bu bölgelerde bulunmuştur. Bu çalışmalarının ve faaliyetlerinin bir neticesi olarak, Mısır'da Sultan Baybars'ın iltifat ve teveccühünü kazanır. Bununlada kalmayıp başkadı Yusuf b. el-Hasan el-Sencani'nin yerine geçirilen İbn Hallikân, H. 651/ M. 1253'te Suriye başkadılığına tayin edilir. Böylece Mısır'dan Suriye'ye giderek Şam'daki görevine başlar. Şafii başkadılığına atanan İbn Hallikân, bu atamayla diğer üç mezhep kadılarının üzerinde bir nüfuza sahip olur. Ancak M. 1266'da Sultan Baybars, Şam'a bağımsız birer Hanefi, Maliki ve Hanbeli kadısı tayin edince İbn Hallikân'nın nüfuzu bir hayli azalır. Beş yıl sonra da başkadıhktan uzaklaştırılan İbn Hallikan görevinden alındıktan sonra Fahriye medresesinde ders vermeye devam etmek uzere Kahire'ye çekilir. Burada yeniden ders vermeye başlar. Bu sırada, daha önce yazmaya başlamış olduğu ve yedi yılda bitireceği büyük eseri *Vefayâtü'l-A'yân*'ı kaldığı yerden yazmaya devam ederek tamamlamaya çalışır. [24]

Vefayâtü'l-A'yân, İbn Hallikân'nın günümüze ulaşan tek eseridir. Bu eser; İslâm'ın başlangıcından itibaren kaleme alındığı döneme kadar yaşayan, herhangi bir alanda ün sahibi olan kadın ve erkek 800'ü aşkın kişinin biyografisini ihtiva etmektedir. *Vefayâtü'l-A'yân*; sultanlar, emîrler, vezirler, eşraf, lugat ve kıraat âlimleri, müfessirler, muhaddisler, kelâmcılar, çeşitli mezheplere mensup müctehidler, fakihler, kadılar, mutasavvıflar, mühendisler, filozoflar, astrologlar, tabipler, edip ve şairler, tarihçiler, coğrafyacılar'dan meydana gelen bu kişilerin yaşam serüvenlerine, eserlerine, yaptıkları iyi işlere dair bilgileri ölüm tarihleriyle

[23] Abdülkerim Özaydın, "İbn Hallikân", *https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hallikan,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[24] Günaltay, *a.g.e.,* s. 189-190.

beraber vermektedir. Alfabetik sıraya göre düzenlenen eser, İslâm tarihinde kendi alanındaki en eski örnek olarak gösterilmektedir. İbn Hallikân, eserini kaleme alırken daha önce yazılmış eserlerden, hocalarından ve kendi yaptığı gözlemlerden istifade etmiştir.[25] İbn Hallikân aktardığı şeylerin doğtuluğunu tesbit etmek için büyük çabalar sarfetmiştir.[26] Eser, biyografileri verilen kişilerin yaşadıkları coğrafya ile sosyo-kültürel yaşayış şekilllerine değinmesi sebebiyle yazıldığı tarihten itibaren büyük ilgi odağı olmuştur. *Vefeyâtü'l-Aʿyân* özellikle tarih, edebiyat, dil ve sosyoloji gibi sahalarda araştırma yapmak isteyenlerin kesinlikle başvurmaları gereken bir kaynak niteliği taşımaktadır. Çok sayıda yazma nüshası bulunan *Vefeyâtü'l-Aʿyân* ilk kez Ferdinand Wüstenfeld tarafından neşredilmiştir. Çalışmamızda bu eserin İhsân 'Abbâs tarafından tahkîk edilen ve Beytut'ta bulunan *Dâr-ü Sâdır* isimli yayınevinden 1968'de sekiz cilt halinde çıkan Arapça bir nüshasından istifade edilmiştir.[27] Tezimizde, eserin bütününden değil sadece konumuzla ilişkili olan birinci, dördüncü ve altıncı ciltlerinden faydalanılmıştır. Eserin bir biyografi tarzında hazırlanması çalışmamız süresince bize kullanım kolaylığı sağlamış bunun yanı sıra Bermekî ailesi fertlerine ilişkin aktarılan bilgiler çalışmamıza farklı bir boyut kazandırmıştır.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*

Tarihçi, müfessir, muhaddis ve Şâfiî fakihi olan İbn Kesîr bir anlatıya göre H.701/ M.1301-1302'de bir diğer anlatıya göre de H. 700/ M. 1300-1301'de Busrâ'nın Müceydilülkarye adındaki köyünde doğmuştur. İbn Kesîr H. 707/ M. 1307-1308'de ailesiyle beraber Dımaşk'a gider. İlk fıkıh derslerini aldığı ağabeyi Kemâleddin Abdülvehhâb kardeşi İbn Kesîr'in eğitimiyle bizzat alakadar olur. H. 711/ M. 1311-12'de Kur'ân-ı Kerîm'i ezberliyen İbn Kesîr ardından Burhâneddin İbrâhim b. Abdurrahman el-Fezârî ve Kemâleddin İbn Kâdî Şühbe'den de fıkıh eğitimi alır. Genç yaşta kaleme aldığı *Aḥkâmü't-tenbîh* adlı eserini hocası Burhâneddin el-Fezârî'ye sunarak onun beğeni ve takdirini kazanır. Usûl-i fıkıh ilmine dair Muhtasaru İbni'l-Hâcib'i Şemseddin Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî'ye okuyup icâzet alır. Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî'den hadis,

[25] Özaydın, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hallikan,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[26] Günaltay, *a.g.e.*, s. 191.
[27] İbn Hallikân, Ebî 'Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefayâtü'l-A'yân,* C. 1-4-6, (Muhakkık: İhsân 'Abbâs), Dâr-ü Sâdır, Beyrut 1968.

Alemüddin el-Birzâlî ve Zehebî'den hadis ve tarih, Muhammed b. Şerefeddin el-Ba'lebekkî'den kıraat, Takıyyüddin İbn Teymiyye'den kelâm ve fıkıh dersleri alan İbn Kesîr hocaları arasında en fazla Burhâneddin el-Fezârî, kayınpederi Yûsuf el-Mizzî, Zehebî ve İbn Teymiyye gibi âlimlerden etkilenmiştir.[28]

İbn Kesîr eğitimini tamamladıktan sonra hatip, müderris, kıraat âlimi, müftü ve mahkeme heyeti üyesi olarak birtakım farklı görevlerde bulunur. H. 736/ M. 1335'te Dımaşk'ta Şâfiîler'e ayrılmış olan Necîbiyye Medresesi'nde ders vermeye başlar ve ölümüne kadar bu görevi ifa eder. Zehebî'nin H. 748/ M. 1348'deki ölümü üzerine Dımaşk'taki Sâlihiyye Medresesi'ne müderris olarak atanır. Hükümdarlar, emîrler, ulemâ ve halk katında güvenilir bir kişiliğe sahip olan İbn Kesîr, dini ve siyasi meselelerde fetvasına müracat edilen ve görüşleri doğrultusunda amel edilen toplumda itibar sahibi olan şahsiyetlerin başında bulunmaktaydı. Bunun en iyi örneği H. 767/ M. 1365'de Franklar'ın İskenderiye'yi yakıp yıkıp müslümanları öldürdükleri vakit Memlük Sultanı el-Melikü'l-Eşref II. Şa'bân, yayımladığı bir beratnameyle Suriye'deki hıristiyanların mallarının dörtte birinin müsadere edilmesini emretmesi ve Mısırlı fakihlerin fetvasına rağmen İbn Kesîr'in bunun şer'i açıdan câiz olmadığını söylemesidir. Bunun üzerine Memlük Sultanı el-Melikü'l-Eşref II. Şa'bân bu iki farklı görüş arasından İbn Kesîr'in görüşünü kabul ederek bu görüş doğrultusunda hareket etmiştir. Hadis, fıkıh, tefsir ve tarih gibi alanlarda çeşitli eserleri olan İbn Kesîr'in en önemli ve en ünlü eseri *el-Bidâye ve'n-Nihâye'*dir. [29]

İbn Kesîr'in büyük tarihçiler arasında addedilmesini sağlayan bu eser, yaratılıştan H. 767/ M. 1365-1366'ya kadar olan olayları kronolojik sırayla ele almış olan on dört ciltlik genel bir İslam tarihi kitabıdır.[30] Eser, genellikle İslâm tarihine ayrılan *el-Bidâye* ile inanç meselelerine ayrılan *en-Nihâye* adlı iki farklı kitap şeklinde incelenebilir. Yazar, yaratılıştan Hz. Peygamber'in vefatına kadar gelen bölümlerle kıyamet alâmetlerine ayırdığı son bölümü kaleme alırken esas itibariyle Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerden yararlanmış ve bu konuya ilişkin muhaddislerin yöntemini takip ederek asılsız haberlerin alınmaması için büyük bir çaba göstermiştir. Kitapta siyere ayrılan yer, kitabın tamamının dörtte biri oranındadır.[31]

---

[28] Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-kesir-ebul-fida,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[29] Özaydın, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-kesir-ebul-fida,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[30] Özaydın, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-kesir-ebul-fida,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[31] Abdülkerim Özaydın, "el-Bidâye ve'n-Nihâye", *https://islamansiklopedisi.org.tr/el-bidaye-ven-nihaye,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Eserin *el-Bidâye* olarak adlandırılan bölümünde her yıla ait olaylar aktarıldıktan hemen sonra o yıl vefat eden ünlü şahsiyetlerin hayatlarına dair kısaca bilgiler verilmektedir. Eser bu bakımdan İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târîh*'ini andırmaktadır. İbn Kesîr H. 665-738/ M. 1266-1338 yılları arasındaki hadiseleri anlatırken genellikle Birzâlî'nin *Mu'cemü'ş-şüyûh* ve *el-Muktefî* adlarındaki yapıtlarından faydalanmıştır. Bunun haricinde yararlandığını belirttiği diğer eserlerden bazıları şu şekildedir: İbn İshak'ın, *es-Sîre*'si; İbn Hişâm'ın, *es-Sîre*'si; İbn Sa'd'ın, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sı; Halîfe b. Hayyât'ın, *Tabakât*'ı; İbn Kuteybe'nin, *el-Ma'ârif*'i; Taberî'nin, *Târîh*'i.[32]

Eserin tarihî olaylar hakkındaki ilk bölümü, *el-Bidâye ve'n-nihâye* adıyla toplamda on dört cilt olarak yayımlanmıştır (Kahire H. 1351-1358/ M. 1932-1939). Bu baskı tahkîksiz olup birçok yanlışı barındırmaktadır. Sonrasında Muhammed Abdülazîz en-Neccâr'ın hazırladığı tahkîkli metnin neşrine, Kahire ve Riyad'da (1963) başlanmış olmasına rağmen sadece iki cildi yayımlanmıştır. Muhammed Süleyman el-Eşkar tarafından Küveyt'te H. 1404/ M. 1984'te indeksi hazırlanan *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı eserin bir diğer indeksi de Halîl Şehâde tarafından hazırlanıp H. 1407/ M. 1987'de Beyrut'ta yayımlanmıştır.[33] Tezimizde İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserinden genellikle Hârûnürreşîd'in tahta çıkış sürecinde Yahyâ el-Bermekî'nin ortaya koyduğu faaliyetler, Bermekî ailesinin en ünlü vezirlerinden olan Fazl el-Bermekî ve Cafer el-Bermekî arasında kişilik ve siyasi becerileri anlamında yapılan karşılaştırmalar ve Hârûnürreşîd'in doğum tarihine ilişkin aktarılan bilgiler gibi birçok hususta yararlanılmıştır. Çalışmamızda eserin H. 1410/ M. 1990'da basımı (sekizinci baskı) Beyrut'taki *Mektebetü'l-Ma'ârif* adlı yayınevi tarafından tahkîksiz bir biçimde gerçekleştirilen Arapça bir nüshasından faydalanılmıştır.[34]

Araştırma Eserleri (Telif Eserler)

Çalışmamızda ana kaynak niteliği taşıyan eserlerin yanı sıra Türkçe hazırlanmış eserler, yabancı dillerden Türkçe'ye çevrilen ve Arapça olarak yapılmış araştırma eserlerden de (telif eserler) faydalanılmıştır. Corcî Zeydân, W. Montgomery Watt, André Clot, Ahmed Cevdet Paşa, Bahriye Üçok, Şevkî Ebû Halîl,

[32] Özaydın, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/el-bidaye-ven-nihaye*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[33] Özaydın, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/el-bidaye-ven-nihaye*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[34] İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ ed-Dımeşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8. Baskı, C. 10, Mektebetü'l-Ma'ârif, Beyrut, 1410/1990.

Abdülazîzü'd-Dûrî, Fahrettin Bektaşoğlu, Alper Sarıbaş, Mehmet Dalkılıç gibi yazarlar tarafından yapılmış olan çalışmalar ve eserler bunlardan birkaçıdır.

Corcî Zeydân (1861-1914), ***İslâm Uygarlıkları Tarihi***

Yakın zamanların ünlü bir Arap tarihçisi ve gazetecisi olan, 1861'da Beyrut'ta doğup ve 1914'te Kahire'de vefat eden Corcî Zeydân'ın Nejdet Gök tarafından çevirisi yapılan *İslâm Uygarlıkları Tarihi* adlı eserin ikinci cildinden yararlanılmıştır.[35] Çalışmamızda, özellikle Hârûnürreşîd'in Bermekîler'i ortadan kaldırması üzerine pişmanlık duyup duymadığı, Cafer el-Bermekî ve Hârûnürreşîd arasındaki münasebetin boyutu ve Hârûnürreşîd'in Cafer el-Bermekî'yi öldürme sebebi gibi konularda Corcî Zeydân'ın bu eserine müracaat edilmiştir.

W. Montgomery Watt (1909-2006), ***İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri - İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi***

İslam coğrafyasında ve özellikle de Türkiye'de önemli tesirler etmiş olan İngiliz Şarkiyatçı ve Papaz W. Montgomery Watt, 14 Mart 1909'da İskoçya'nın Fife bölgesinin Ceres bölgesinde doğmuştur.[36] Çalışmamızda bu yazarın iki farklı eseri kullanılmıştır. Bunlardan ilki, çevirisi Ethem Ruhi Fığlalı tarafından yapılan *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* adlı eseridir.[37] Bir diğeri, çevirisi Ümit Hüsrev Yolsal tarafından yapılan ve 2013'te Bilgesu Yayınları'ndan çıkan *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi* ismindeki eserdir.[38] Tezimizde özellikle bu eserlere; Hârûnürreşîd dönemi siyasi olayları, Bermekîler'in Abbâsî Devleti'ndeki kültürel faaliyetlere katkıları, Bermekîler'in etnik ve dini kökenleri gibi hususlarda müracaat edilmiştir.

André Clot (1909-2002), ***Harun Reşid ve Abbâsîler Dönemi***

Aslen Fransız olan ünlü tarihçi, gazeteci ve yazar André Clot, 1909'da doğmuş ve 2002'de vefat etmiştir. Tezimizde yazarın, Nedim Demirtaş tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olan ve 2007'de Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan çıkan *Harun*

[35] Corcî Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, 1. Baskı, C. 2, (Çev.: Nejdet Gök), İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
[36] Tahsin Görgün, "Watt, William Montgomery", *https://islamansiklopedisi.org.tr/watt-william-montgomery*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[37] W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri,* (Çev.: Ethem Ruhi Fığlalı), [b.y.], [y.y.] [t.y.].
[38] W. Montgomery Watt, *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, (Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal), Bilgesu Yayınları, Ankara 2013.

Reşid ve Abbâsîler Dönemi adlı eserinden istifade edilmiştir.[39] Çalışmamızda Bermekîler hakkında yapılan methiyeler, Hârûnürreşîd'in Bermekîlere tanıdığı siyasi ve idari imtiyazlar, Bermekî ailesinden cezaya çarptırılmayanların kimliği vb. gibi konularda oldukça yararlanılmıştır.

Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895), *Kısâs-ı Enbiyâ*

XIX. yüzyılın önde gelen devlet adamı ve meşhur Türk âlimi olan Ahmed Cevdet Paşa, Bulgaristan'ın Lofça kasabasında 26-27 Mart 1823 tarihinde doğmuş ve 26 Mayıs 1895'te Bebek'teki yalısında vefat etmiştir.[40] *Târîh-i Cevdet* isimli eseriyle ün kazanan Ahmed Cevdet Paşa, birçok farklı alanda birden fazla eser meydana getirmiştir. Çalışmamızda, yazarın Mahir İz tarafından hazırlanan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları'ndan 1985'te ikinci baskısı yapılan *Kısâs-ı Enbiyâ* adındaki eserinin ikinci cildinden istifade edilmiştir.[41] Tezimizde, Yahya b. Hâlid'in siyasi dehası ve bunun Hârûnürreşîd üzerindeki etkisi, Bermekîler'in yok edilmelerine dair sebeplerin izahı vb. gibi meselelerde bu eserden faydalanılmıştır.

Bahriye Üçok (1919-1990)

Türk siyasetçi, tarihçi ve akademisyen olan Bahriye Üçok, 1919'da Trabzon'da doğmuş ve 6 Ekim 1990'da Ankara'da vefat etmiştir. Yazarın İslam tarihi üzerine yapılmış çeşitli eserleri bulunmaktadır. Çalışmamızda Bahriye Üçok'un özellikle Bermekîler'in yok ediliş sebeplerine dair savunduğu görüş hususunda Milli Eğitim Basımevi'nden 1979'da çıkan *İslâm Tarihi (Emevîler-Abbasîler)* adlı eserinden yararlanılmıştır.[42]

Yukarıda adı geçen çalışmaların ve eserlerin yanı sıra Arapça dilinde Arap yazarlar tarafından hazırlanmış bazı eserlerden de faydalanılmıştır. Bunlardan en önemlileri arasında ilki, Şevkî Ebû Halîl'in *Hârûn er-Reşîd (Emîrü'l-Hulefâ' ve Ecell Mülûk ed-Dünyâ'* adlı eseridir.[43] Çalışmamızın ilk olarak giriş bölümünün yazımında bu eserden istifade edilmiştir. Bunun dışında yazarın Bermekîler'in

[39] André Clot, *Harun Reşid ve Abbâsîler Dönemi*, 1. Baskı, (Çev.: Nedim Demirtaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.
[40] Yusuf Halaçoğlu ve Mehmet Âkif Aydın, "Cevdet Paşa", *https://islamansiklopedisi.org.tr/cevdet-pasa,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[41] Ahmed Cevdet, *Kısas-ı Enbiyâ,* 2. Baskı, C. 2, (Haz.: Mahir İz), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, [y.y.] 1985.
[42] Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi (Emevîler-Abbasîler),* Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1979.
[43] Şevkî Ebû Halîl, *Hârûn er-Reşîd (Emîrü'l-Hulefâ' ve Ecell Mülûk ed-Dünyâ'*, Dârü'l-Fikr, Dımaşk 1996.

ortadan kaldırılma sebeplerine dair ileri sürdüğü görüş ve Bermekîlere yönelik yaptığı çeşitli değerlendirmeler konusunda bu esere başvurulmuştur. Önemli eserlerden bir diğeri de Abdülazîzü'd-Dûrî'nin *Asru'l- Abbâsiyyü'l Evvel Dirêsetfî't-Tarîh es-Siyêsî ve'l İdêrî ve'l Mâlî* adlı eseridir.[44] Tezimizde, bu eserin özellikle Hârûnürreşîd dönemi iç olayları, Bermekîler'in etnik ve dini kökenleri, Bermekî vezirlerinin siyasi faaliyetleri hakkında bilgi verilirken kullanılmasına gerek duyulmuştur.

Türkçe literatürde Bermekîler'i doğrudan veya dolaylı olarak konu edinen çeşitli akademik çalışmalar da yapılmıştır. Bunun en önde gelen örnekleri; Necati Aykon'un *Devlet İçinde Devlet Bermekîler*[45] çalışması ile Fahrettin Bektaşoğlu'nun *Harun er-Reşid ve Zamanı*[46] adlı doktora tezi, Alper Sarıbaş'ın *Bermekîler İçin Arapça Söylenmiş Şiirler*[47] adlı yüksek lisans tezi ve Mehmet Dalkılıç'ın *Bermekilerin Düşüşü*[48] adlı makalesi gibi çalışmalardır. Bu anlamda tezimizin odak noktasını oluşturan Bermekîler'in; Abbâsî Devleti içindeki sosyal, kültürel, idari ve siyasi faliyetlerinin açıklanması, özellikle de yıkılışlarına sebep olan faktörlerin ele alınması aşamasında bu çalışmalardan oldukça yararlanılmıştır.

Tez çalışmasında yukarıda belirtilenlerin dışında da daha başka kaynak ve telif eserlerden faydalanılmıştır. Söz konusu eserler, tezin ilgili yerlerinde dipnotlarda ve kaynakçada belirtilmiştir.

---

[44] Abdülazîz ed-Dûrî, *Asru'l- Abbâsiyyü'l Evvel Dirêsetfî't-Tarîh es-Siyêsî ve'l İdêrî ve'l Mâlî,* Merkez Dirêseti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut [t.y.].

[45] Necati Aykon, *Devlet İçinde Devlet Bermekîler*, ÖKM Yayınları, Burdur 2018.

[46] Fahrettin Bektaşoğlu, *Harun er-Reşid ve Zamanı*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun 1994.

[47] Alper Sarıbaş, *Bermekîler İçin Arapça Söylenmiş Şiirler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Ankara 2015.

[48] Mehmet Dalkılıç, *"*Bermekilerin Düşüşü*", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 1, Elazığ 2010, s. 183-197.

GİRİŞ

Hârûnürreşîd'in hilafet dönemi, hem Abbâsî Devleti tarihi açısından hem de İslam tarihi açısından en parlak dönemlerden birisi olarak kabul edilir.[49] André Clot, Hârûnürreşîd dönemindeki bu durumu teyit eder ve şu ifadeyi kullanır: *"VIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Hârûnürreşîd, doğunun en güçlü, en büyük hükümdarı ve dünyanın gelmiş geçmiş en zengin adamıdır. Ünü dünyanın en uç noktalarına kadar yayılır."*[50]

Sağdî Dannêvî adındaki bir başka yazar Hârûnürreşîd ve onun hilafet devri için şu cümleyi sarf eder: *"Eğer ki Britanya Krallığı üzerinde güneş batmayan imparatorluk diye tarihiyle övünüyorsa, bilmeli ki bu yakıştırmaya Hârûnürreşîd dönemindeki Arap Dünyası (Abbâsî Devleti) daha fazla layıktır."*[51]

Gerçekten de Abbâsî Devlet'inin İslam dünyası dışında en çok tanınan simalarından biri olan Hârûnürreşîd'in hilafet yıllarında Çin'den ve Avrupa'dan Bağdat'a elçiler gelmiş, Abbâsî Devleti bu süre zarfında en zengin olduğu yılları yaşamıştır. Bozkurt *Hârûn er-Reşîd*[52] adlı çalışmasında, bu zenginliğin en büyük belirtisi olarak Hârûnürreşîd'in hilafet yılları içerisinde devlet hazinesine giren senelik geliri göstermektedir. Bu gelir, yedi bin beş yüz kıntâr yani iki yüz altmış sekiz ton altın değerinde bir tutara karşılık gelmektedir. Ahmet Muhtârü'l-'Ibêdî ise Hârûnürreşîd ve dönemi için şunları söylemektedir: *"Hârûnürreşîd, Şarlman dönemi Frank yıllıkları başta olmak üzere Hindistan ve uzak doğudaki Çin yıllıklarında dahi Abbâsî halifeleri arasında namı ve şöhreti en fazla yaygın olan kişi olarak gösterilmektedir."*[53]

Tarihçi Şevkî Ebû Halîl ise Hârûnürreşîd döneminin ilmî ve sosyo-kültürel durumuna ilişkin şu değerlendirmede bulunmaktadır: *"Hârûnürreşîd'in sarayı, filozof ve âlimlerin bahçesiydi. Bu saray aynı zamanda edebiyat, şiir, tarih, fıkıh, tıp, mûsikî gibi alanların yanı sıra birçok faydalı sanatın da çarşısıydı. Halife, yüce ve cömert bir karaktere sahip olmasından dolayı bu toplantılara katılır ve her âlim ile her sanat erbabını meziyetlerinin ve icraatlarının karşılığı olarak bol miktarda çok*

---

[49] Muhittin Kapanşahin, "Harun Reşîd Dönemi İsyanları", *Bilimnâme Düşünce Platformu*, (Ed.: Şahin Güven), S. 22, Kayseri 2012, s. 36.
[50] André Clot, *Harun Reşid ve Abbâsîler Dönemi*, 1. Baskı, (Çev.: Nedim Demirtaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 46.
[51] Sağdî Dannêvî, *Mevsû'at Hârûnürreşîd,* 1. Baskı, C. 1, Dâr-ü Sâdır, Beyrut 1421/2001, s. 352.
[52] Nahide Bozkurt, "Hârûn er-Reşîd", *https://islamansiklopedisi.org.tr/harunurresid,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[53] Ahmet Muhtârü'l-'Ibêdî, *Fi't-Târîhü'l-Abbâsî Ve'l Endülûsî,* Dârü'n- Nahdatü'l-Arabiyye, Beyrut 1972, s. 80.

büyük hediyeler ile ödüllendirirdi. Onun dönemi İslam toplumunun yükselme dönemiydi."[54]

Görüldüğü üzere bahsi geçen kaynakların birçoğu, komşu devletlere özellikle de Bizans'a karşı üstünlüğünü kabul ettirmiş ve her alanda kuvvetinin zirvesine çıkmış[55] Hârûnürreşîd'in döneminde Abbâsî Devleti'nin siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel alanlarda adeta bir Rönesans hareketi yaşadığı üzerine fikir birliği etmektedirler. Buradan hareketle şu soruların akla gelmesi kaçınılmazdır: Bütün bu gelişmenin ve kalkınmanın tek sebebi Hârûnürreşîd miydi? Bu kalkınma hareketine katkısı olan başka unsurlar yok muydu? Bu sorular; Cahen, Clot ve Osmanlı tarih yazarı Ahmet Cevdet Paşa'nın eserlerinde karşılık bulmaktadır. Tarihçi Claude Cahen'e göre: *"İlk Abbâsî hükümdarlarının, özellikle de Hârûnürreşîd'in etkisi ve saygınlığı, büyük ölçüde, kudretli Bermekî ailesiyle yakın ilişkileri sayesinde gerçekleşmiştir."*[56] Bir diğer yazar André Clot'a göre ise: *"Hârûnürreşîd'in adı Orta Asya'dan Kuzey Ormanlarına, Doğu coğrafyasından Endülüs'e oradan da uzak Çin ve Tataristan sınırlarına kadar yayıldıysa bu onların (Bermekîler'in) sayesindedir."*[57] Son olarak Osmanlı Tarihçisi Ahmed Cevdet de bu sorulara dolaylı olarak şu şekilde cevap vermektedir: *"Abbâsî Devleti'ni on yedi sene kadar Bermekîler idare etti."*[58]

Her ne kadar konu üzerine çalışmaları olan araştırmacıların buna benzer ifadelerle kısmen de olsa abartıya kaçtığını söylemek mümkün olsa da Bermekîler hakkında aktarılan bazı tarihi yaşanmışlıklar bunu doğrular niteliktedir.

Şöyle ki Bermekî ailesinin atası olarak bilinen Hâlid b. Bermekî'nin, Abbâsî Devleti'nin kurucusu olan Ebü'l-Abbâs es-Seffâh (H. 132-136/ M. 750-754) ile ileri derecede samimi bir ilişki kurduğu görülmektedir.[59] Bu samimiyete istinaden Hâlid b. Bermekî, Abbâsî Devleti'nin kuruluş aşamasında büyük çabalar sarf etmiş ve bunun karşılığında da kendisi, Bermekî ailesinden Abbâsî Devleti'nde vezirlik

---

[54] Şevkî Ebû Halîl, *Hârûn er-Reşîd (Emîrü'l-Hulefâ' ve Ecell Mülûk ed-Dünyâ')*, Dârü'l-Fikr, Dımaşk 1996, s. 87.
[55] Hasan Karaköse, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, 5. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2009, s. 85.
[56] Claude Cahen, *İslamiyet - 1 "Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar"*, 2. Baskı, (Çev.: Esat Nermi Erendor), Bilgi Yayınevi, Ankara 2000, s. 99.
[57] Clot, *a.g.e.*, s. 93.
[58] Ahmed Cevdet, *Kısas-ı Enbiyâ,* 2. Baskı, C. 2, (Haz.: Mahir İz), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, [y.y.] 1985, s. 158.
[59] Hakkı Dursun Yıldız, "Bermekîler", *https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

makamına getirilen ilk kişi[60] olmuştur. Nitekim Cehşiyârî'nin, Hâlid b. Bermekî'nin Halife Ebü'l-Abbâs es-Seffâh katındaki konumuna ilişkin aktardığı bir anlatı bu noktada dikkat çekici mahiyettedir. Buna göre es-Seffâh bir gün Hâlid b. Bermekî'ye şöyle der: *"Beni kulun etmene rağmen memnun değil misin Bermekoğlu?"* Hâlid b. Bermekî, halifenin bu sözlerinin ardından ilk önce korkarak cevap verememesine rağmen sonrasında şu şekilde karşılık vermiştir: *"Asıl ben Emîru'l-Mu'minin'in kölesiyim."*[61] Modern Tarihçi Ali İbrahim Hasan ise, Hâlid b. Bermekî'nin Abbâsî Devleti'nin kurucuları arasında addedildiğini ifade ederek Hâlid b. Bermekî'yi, Abbâsî Devleti'ni var eden asli unsurlardan biri olarak göstermektedir.[62]

Kısacası Hâlid b. Bermekî ve dolayısıyla Bermekîler, ılımlı bir ifade ile Abbâsî Devleti'nin kuruluşundan beri devletin en önemli unsurlarından biri olan, daha marjinal bir ifade ile de devletin bizzat kurucu kadrosu içinde yer alan çok önemli bir aile olarak karşımıza çıkmaktadır. Hâlid b. Bermekî'nin bunun dışında Halife el-Mansûr'un (H. 136-158/ M. 754-775) hilafet döneminde de halifenin isteği üzerine devletin çeşitli kademelerinde idari görevler üstlendiği görülmektedir.[63]

Öte yandan Bermekî ailesinin Abbâsî Devleti'nde elde ettiği gücün doruk noktasının ilk ve asıl somut adımı, Hâlid b. Bermekî'nin oğlu Yahyâ el-Bermekî zamanında gerçekleşmiştir. Hârûnürreşîd'in "baba" diye hitap ettiği kişi olan Yahyâ el-Bermekî[64], Halife el-Mehdî (H. 158-169/ M. 775-785) döneminde devletin çeşitli yerlerinde ve kademelerinde (idari, siyasi, askeri) çeşitli görevler üstlenmiştir. Bunun yanı sıra Yahyâ el-Bermekî, Hârûnürreşîd'in tahta çıkması sürecinde Hârûnürreşîd'e verdiği direktifler ve yaptığı yardımlar neticesinde de tahta çıkmasını sağlamıştır. Hârûnürreşîd bu sebepten ötürü hem Yahyâ el-Bermekî'ye hem de Yahyâ el-Bermekî'nin çocukları olan Fazl el-Bermekî'ye ve Cafer el-Bermekî'ye, bütün devleti kendi adına yönetme yetkisi vermiştir. Nitekim Bermekîler'in daha önce de ifade edildiği üzere devletin kurucu kadrosunda yer aldıkları ve her ne kadar resmiyette sadece Abbâsî Devleti'nde vezirlik mevkiinde konumlandırılmış olsalar

---

[60] Ebî 'Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefayâtü'l-A'yân,* C. 1, (Muhakkık: İhsân 'Abbâs), Dâr-ü Sâdır, Beyrut 1968, s. 332.

[61] Ebû Abdullah b. Abdûs ec-Cehşiyârî, *Kitâbü'l Vüzerâ Ve'l-Küttâb,*1. Baskı, (Tahkîk: Mustafa es-Sekkâ, İbrâhîmü el-Ebyârî, Abdülhafîz Şelebî), Matbaatu-Mustafa el-Bâbâ el-Halebî ve Evlêdehü, Kahire 1457/1938, s. 89.

[62] Ali İbrahim Hasan, *et-Târîhü'l-İslâmiyyü'l-'Âm (el-Câhiliyye- ed-Devletü'l 'Arabiyye-ed-Devletü'l 'Abbâsiyye)*, 3. Baskı, Mektebetü'l-Nahdatü'l-Mısriyye, Kahire [t.y.], s. 376.

[63] Şâkir Mustafa, *Devletü Benîü'l-'Abbâs*, 1. Baskı, C. 1, Vekâletü'l-Matbû'ât, Kuveyt 1973, s. 458.

[64] Taberî, *Târîhü'r-Rüsül ve'l-Mülûk*, 2. Baskı, C. 8, (Tahkîk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), Dârü'l-Ma'ârif, Mısır [t.y.], s. 293; Necati Aykon, *Devlet İçinde Devlet Bermekîler*, ÖKM Yayınları, Burdur 2018, s. 134.

da özellikle Hârûnürreşîd döneminde hem tarihçilerin hem de dönem toplumunun algısında çok daha büyük ve ihtişamlı bir yer edinmiş oldukları görülmektedir. Dolayısıyla bu durum araştırmacıları, Bermekîler hakkında övgü dolu nitelemeler yapmalarına iten sebepleri daha anlaşılır kılmaktadır.

Bu algının en büyük örneği muhtemelen klasik İslam Tarihçisi İbnü't-Tıktakâ'nın *el-Fahrî* adlı eserinde kendine yer bulmaktadır. Bu çerçevede İbnü't-Tıktakâ, Yahyâ el-Bermekî ve oğulları için şunları aktarmaktadır: *"Bil ki! Bu devlet (Bermekî Devleti) tarihin alnında bir ak çağın başında bir taçtır. Bu devlet ki; güzellikleriyle ün salan (darb-ı misal olan), göçebelerin ihtiyaçlarını karşılamak için oraya göç bağlayan, umutların ona bağlandığı, bu dünyanın ona en değerli hazineleri olan can parelerini verdiği ve en çok saadeti de ona bahşetmiş olduğu bir devlettir. (Bu devletin sahipleri olarak) Yahyâ ve oğulları ise parıldayan yıldızlar, taşkın denizler, fışkıran seller ve yağan yağmurlar gibidir. Güzel ahlak çarşısı (çarşı misali) onlarda bolca mevcuttur, hürmete layık olanların rütbesi onlar yanında yüksektir, dünya onların devrinde her yönüyle imar edilmiştir, devletin ihtişam ve görkemi bütün güzelliği ile ortadadır, onlar gam zedelerin barınağı ve sürgün edilenlerin sığınağıdır."*[65] Bu ve buna benzer birçok övgü ve yakıştırmalara layık görülen Bermekî ailesi, tam da gücünün doruk noktasına ulaştığı dönemde Hârûnürreşîd tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Hârûnürreşîd'i Bermekîleri ortadan kaldırmaya iten sebep veya sebeplerin ne olduğu sorusuna yönelik araştırmacılar çeşitli yollardan cevap veya cevaplar getirmeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda hem klasik İslam tarihçileri hem de Şarkiyatçıların eserlerinde bu soruyu cevaplamak için yoğun çaba harcadıkları görülmektedir. Fakat günümüze kadar bu konuda bir fikir birliği tesis edilememiştir. Bazı yazarlara göre en çok kabul gören sebep başka yazarlar tarafından en çok reddedilen sebeplerden biri olmuştur. Ayrıca sebeplerin niteliğinin dışında niceliği konusunda da bir ittifak yoktur. Çalışmanın ileriki bölümlerinde ele alınacağı üzere bir takım çalışmalar ve bazı araştırmacılar, halifeyi bunu yapmaya götüren şeyi bir tek sebebe bağlarken bazı araştırmacılar da bunu kabul etmeyerek birden fazla sebep sıralamışlardır. Bermekîler'in ortadan kaldırılış sebeplerini inceleyen bazı araştırmacıların yaptıkları çalışmalarda, halifenin dahi Bermekîleri neden ortadan kaldırdığını bilmediğini ileri süren veya teyit eden bazı ifadelere yer verdikleri

[65] Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ (İbnü't-Tıktakâ), *El-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Dâr-ü Sâdır, Beyrut [t.y.], s. 197.

görülmektedir. Hârûnüreşîd'in sarf ettiği şu sözler, bu ifadeleri en açık bir şekilde ortaya koyar mahiyettedir: *"Beni Bermekîler'i ortadan kaldırmam için kışkırtan kişiye lanet olsun. Ben onların ardından ne bir rahat yüzü gördüm ne hayattan bir tat alabildim ne de hiç bir isteğimin yerine geldiğini görmedim. Vallahi ben onları öldürmekle ömrümü ve mülkümü bölmüş oldum. Keşke onları öldürmeseydim."*[66]

Cehşiyârî ve Corcî Zeydân gibi bazı tarihçiler bu ve benzeri anlatılar ışığında Hârûnürreşîd'in Bermekîler'i ortadan kaldırdığı için büyük pişmanlık duyduğu görüşünü savunmaktadır.[67] Şevkî Ebû Halîl başta olmak üzere, ortak bir eser kaleme alan Ahmedü'l-Kattân ile Muhammed Tâhiru'z-zeyn'in yanı sıra Muhammed Mâhiru'l-Hammêde gibi yazarlar da Hârûnürreşîd'in Bermekîler'e yönelik bu hareketinden dolayı kesinlikle pişmanlık duymadığını ileri sürmektedirler.[68] Bu anlamda, Bermekîler hakkında herhangi bir bilgiye istinaden yapılan her türlü değerlendirmenin daha iyi analiz edilebilmesi için öncelikle Bermekî ailesinin en etkin olduğu dönem olan Hârûnürreşîd dönemi siyasi olayları hakkında genel mahiyette bilgiler verilmiştir.

[66] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8. Baskı, C. 10, Mektebetü'l-Ma'ârif, Beyrut 1410/1990, s. 192.
[67] Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 258; Corcî Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, 1. Baskı, C. 2, (Çev.: Nejdet Gök), İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 445.
[68] Ş. Ebû Halîl, *a.g.e.*, s. 247; Ahmedü'l-Kattân ve Muhammed Tâhiru'z-zeyn, *Hârûnü'r-Reşîd el-Halîfetü'l-Mazlûm*, Dârü'l-Îmân Matbaası, İskenderiye [t.y.], s. 89; Muhammed Mâhiru'l-Hammêde, *Vesêikü'l-Siyêsiyye ve'l-İdêriyyeti'l-'Âide Lil-'Asri'l 'Abbêsiyyel-Evvel*, 4. Baskı, Müesseseti'r-Risêle, Beyrut 1406/1985, s. 51.

BİRİNCİ BÖLÜM

HALİFE HÂRÛNÜRREŞÎD VE SİYASİ FAALİYETLERİ

1.1. HALİFELİKTEN ÖNCE HÂRÛNÜRREŞÎD

Abbâsî Devleti halifelerinin beşincisi olan Hârûnürreşîd'in doğum tarihine ilişkin Taberî H. 26 Zilhicce 145/ M. 17 Mart 763 tarihine işaret etmektedir.[69] Bozkurt'a göre "Bermekîler, Hârûnürreşîd'in H. 1 Muharrem 149/ M. 16 Şubat 766'da el-Mansûr (H. 136-158/ M. 754-775)'un hilâfeti döneminde Rey şehrinde dünyaya geldiğini" ileri sürmektedir.[70] Hârûnreşîd'in tam adı: er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî b. Abdullah el-Mansûr b. Muhammed b. Ali bin Abdullah b. El-Abbas b. Abdülmuttalib'tir.[71] Bununla birlikte Hârûnürreşîd çoğunlukla Ebû Cafer, bazen de Ebû Muhammed künyeleri ile anılmaktaydı.[72]

Babası künyesinde ifade edildiği üzere Mehdî-Billâh'tır (H. 158-169/ M. 775-785).[73] Annesi ise el-Mehdî'nin cariyelerinden biri olup el-Mehdî'nin sonraları cariyelikten azat ederek kendisiyle evlendiği aslen Yemen'in[74] Cüreyş bölgesinden olan Hayzüran'dır.[75]

Hz. Abbas'ın yedinci göbekten torunu olan Hârûnürreşîd, küçük yaştan itibaren sarayda iyi bir eğitim görerek büyümüştür. Bu bağlamda dönemin ünlü hocalarından Hamza b. Habib ez-Zeyyât'tan Kur'ân-ı Kerîm, Ali b. Hamza el-Kisâî'den nahiv ve fıkıh, Mufaddal ed-Dabbî'den edebiyat, İmam Mâlik'ten hadis ve

---

[69] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 230; Bu konuda birçok ihtilaflı görüş vardır. Bunlardan birisi İbnü'l-Esîr'dir. Buna göre; İbnü'l-Esîr iki farklı görüş ileri sürmüştür. Biri doğum yılının H. 145/ M. 763 yılına ait olduğu bir diğeri de H. 149/ M. 767 yılı olduğu şeklindedir. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fî't-Târîh*, C. 5, (Tashîh: Muhammed er-Rakkâk), Dârü'l-Kütüb el-'İlmiyye, Beyrut 1407/1987, s. 277. İbn Kesîr ise *El-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserinde Hârûnreşîd'in doğum tarihine ilişkin H. 146/ M. 764, H. 147/ M. 765, H. 148/ M. 766 ve H. 150/ M. 768 seneleri olmak üzere dört farklı tarih olduğunu bildirmiştir. İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 21. Diğer bir tarihçi Şevkî Ebû Halîl'in *Hârûn er-Reşîd* adlı eserinde işaret ettiği tarihe göre ise Hârûnürreşîd'in doğum tarihi H. 150/ M. 768 yılıdır. Ş. Ebû Halîl, *a.g.e.*, s. 15.

[70] Bozkurt, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/harunurresid*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[71] Ş. Ebû Halîl, *a.g.e.*, s. 15.

[72] İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 213; Fahrettin Bektaşoğlu, *Harun er-Reşid ve Zamanı*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun 1994, s. 24.

[73] Bozkurt, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/harunurresid*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[74] Ş. Ebû Halîl, *a.g.e.*, s. 24; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 277.

[75] İbnü'l-Esîr, Hayzürân'ın Yemen'in Cüreyş bölgesinden olduğunu bildirmiştir. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 277.

fıkıh derslerini almıştır. Ayrıca Basra'da yine dönemin ünlü hocalarından biri olan Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin derslerine devam etmiştir. On dört yaşına kadar düzenli bir şekilde ders alan Hârûnürreşîd daha sonra da ilimden kopmamıştır.[76]

İbnü't-Tıktakâ, Hârûnürreşîd'i Abbâsî halifeleri içinde idari açıdan en başarılısı, hitabet olarak en hünerlisi, ilim ile irfan bakımından en bilgesi ve cömertlik konusunda en önde gelenlerden birisi olarak nitelendirmektedir. Ayrıca mizac ve icraatları açısından Halife el-Mansûr'a benzettiği Hârûnürreşîd'in 23 yıllık halifelik süresince (H. 170-193/ M. 786-809) dönüşümlü olarak bir yıl hacca bir yıl da gazaya gittiğini belirtmekte ve hacca onun dışında yürüyerek giden bir başka halifenin olmadığını ifade etmektedir.[77]

1.2. HÂRÛNÜRREŞÎD'İN TAHTA GEÇİŞİ

Hârûnürreşîd, selefi olan kardeşi Halife Mûsâ el-Hâdî'nin (H. 169-170/ M. 785-786) öldüğü günün gece vakti tahta oturmuştur.[78] Tahta geçtiğinde tarihler H. 170/ M. 786 yılının Rebî'ü'l-evvel ayının ortası olan Cuma gecesini göstermekteydi.[79] Halife olduğunda yaşı bir görüşe göre 22 idi.[80] Taberî, bu konuda iki farklı görüşe yer vermiş olup bunlardan biri halifenin tahta geçtiğinde yaşının 21 olduğu bir diğeri ise 22 yaşında olduğu şeklindedir.[81]

Yahyâ el-Bermekî, Mûsâ el-Hâdî'nin öldüğü gece, uyumakta olan Hârûnürreşîd'in yanına gelmiş ona şöyle hitap etmiştir: *"Kalk Ey Mü'minlerin Emîri!*". Bu çağrı üzerine Hârûnürreşîd, Yahyâ el-Bermekî'ye: "*Beni kaç kere korkutacaksın, el-Hâdî seni duyar ise bu ona karşı yapacağım en kötü günahlarımdan biri olurdu (onun karşısında halim ne olurdu?*)". Bunun üzerine Yahyâ el-Bermekî, Hârûnürreşîd'e "*o kişi (el-Hâdî) öldü*" der.[82] Hârûnürreşîd, yaşanan bu diyalogun sonrasında Yahyâ el-Bermekî'yi kendisine vezir olarak tayin ederek[83] ona vezirlik yüzüğünü vermiştir. Ardından Yahyâ el-Bermekî'ye yönelik olarak şunları söylediği aktarılmıştır: "*Artık sana re'âyâyı yönetme yetkisini*

[76] Bozkurt, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/harunurresid*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[77] İbnü't-Tıktakâ, *a.g.e.*, s. 193.
[78] Ya'kûbî, *Târîhü'l-Ya'kûbî,* C. 2, (Tahkîk: Abdülemir Muhnâ), Mektebetü's-Sadduk, Beyrut 1431/2010, s. 352; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 277.
[79] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 277.
[80] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 277; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 160.
[81] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 230.
[82] Ş. Ebû Halîl, *a.g.e.*, s. 20.
[83] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 230.

veriyorum. İstediğini görevlendir, uygun gördüğünü yap ve istediğini de görevden azlet". Hârûnürreşîd bu sözleri ile Yahyâ el-Bermekî'yi sınırsız seviyede denilebilecek kadar geniş yetkilerle donatmış ve böylece bir nevi ona karşı olan borcunu ödemiştir. Diğer bir ifade ile Yahyâ el-Bermekî'nin, Hârûnürreşîd'i tahta çıkarmak için ortaya koyduğu büyük gayretler, H. 187/ M. 803'e kadar hem kendisinin hem de ailesinin Abbâsî İmparatorluğunun fiili idarecileri konumuna erişmesiyle meyvesini vermiştir.[84] Dönemin ünlü şairlerinden İbrâhim el-Mevsılî'nin[85] bu konuyla ilgili şöyle bir şiir söylediği hem Taberî hem de İbnü'l-Esîr tarafından aktarılmaktadır: *"Güneşin (ışığı) nasıl sönük bir haldeydi görmedin mi? O güneşin ışığı, ikram sahibi Allah'ın emini Hârûn'un bereketi sayesinde, Hârûn halifelik tahtına geçtiği vakit parıldayarak tekrar doğdu. O güneşin (devletin) hükümdarı Hârûn veziri de Yahyâ'dır.*"[86]

1.3. HÂRÛNÜRREŞÎD DÖNEMİ SİYASİ FAALİYETLER

1.3.1. İç Olaylar

1.3.1.1. Talibiler ile İlişkiler

Hârûnürreşîd, Hz. Ali soyundan gelenlere yönelik mevcut devlet politikasının yerine yeni bir politika benimsemeye başlamıştır. Hârûnürreşîd, bu doğrultuda Talibilerle dostça ilişkiler kurup onlara karşı bolca iyilik ve ihsanda bulunarak barışçıl bir siyaset izlemiştir. Hârûnürreşîd'i bu politikaya teşvik eden veya diğer bir ifade ile cesaretlendiren kişi Yahyâ el-Bermekî'nin oğlu Cafer el-Bermekî'dir.[87]

Hârûnürreşîd'in Talibilerle barış içinde yaşamak isteme düşüncesi, onlara çeşitli kolaylıklar ve yardımlar sağlamıştır. Bu bağlamda Bağdat'taki hapishanede bulunan Talibiler'i çıkartarak onlara ikramda bulunmuş ve Hicaz'daki vatanlarına geri dönebilmelerini temin etmiştir. Ayrıca kendilerine bol miktarda erzak bağışlamıştır. Hârûnürreşîd'in Talibilere yönelik bu müsamahakâr ve cömert tavrı, halktan büyük beğeni toplamıştır.[88] Ancak bu güzel günler Talibiler için pek uzun

[84] Hüseyin Gazi Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri,* Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971, s. 40.
[85] İbrâhim el-Mevsılî, H. 125-188/ M. 743-804 yılları arasında yaşamış olup Abbâsîler döneminin en tanınmış şair ve müzisyenlerinden (veya şarkıcılarından) birisidir. Ahmet Hakkı Turabi, "İbrâhim el-Mevsılî", *https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-el-mevsili,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[86] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 233; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 278. Aktarılan şiir için Ayrıca Bkz.: Celâleddîn Süyûtî, *Târîhü'l-Hulefâ'*, Dâr-ı İbn Hazm, Beyrut 1424/2003, s. 233.
[87] Semîra Muhtâr el-Leysî, *Cihâd'üş-Şîafî Asru'l- Abbâsiyyü'l Evvel,* Dâr ec-Cîl, Beyrut [t.y.], s. 279-280.
[88] Bektaşoğlu, *a.g.t.*, s. 187.

sürmemiştir. Hz. Hasan'ın soyundan gelen Yahyâ b. Abdullah, H. 176/ M. 792'de Deylem bölgesinde ortaya çıkışı ve imamlık iddiasında bulunması ile Hârûnürreşîd'in Talibilere olan tutumu değişerek daha sert bir hal almıştır.[89] Yahyâ' b. Abdullah'ın kardeşi olan İdrîs b. Abdullah'ın isyanıyla da Hârûnürreşîd ile Talibiler arasındaki ilişkiler tam anlamıyla bozulmuştur.

1.3.1.2. Yahyâ b. Abdullah'ın İsyanı

Fah Vakası'ndan[90] kaçmayı başarıp canını zorla kurtaran Yahyâ b. Abdullah[91] bir süre saklanmış[92] ve gözden kaybolarak sığınacağı bir yer bulabilmek için pek çok beldeyi ve yeri dolaşmıştır. Yahyâ b. Abdullah, H. 176/ M. 792'de Deylem bölgesinde isyan etmiş ve kısa zamanda etrafına topladığı insanlarla gücünü artırmıştır. Hem Deylem'den hem de Deylem bölgesine komşu olan coğrafyalardan kendisine büyük katılımlar olmuştur.[93] Kendini emniyete aldıktan sonra insanları kendisine biat etmeye davet eden Yahyâ b. Abdullah'a Deylem bölgesi halkı dışında Mekke, Medine, Yemen ve Mısır gibi ülkelerin insanları da biat etmiştir.[94]

Yahyâ b. Abdullah'ın giderek güçlenmesinden endişelenen Hârûnürreşîd, veziri Yahyâ el-Bermekî'nin oğlu Fazl el-Bermekî'yi 50.000 kişilik bir ordu ile Deylem üzerine göndermiştir. Böylece Fazl el-Bermekî, Yahyâ b. Abdullah'ı isyandan vazgeçirmiştir. Ayrıca Fazl el-Bermekî, Yahyâ b. Abdullah'a bizzat halifenin el yazısı ile mührünü taşıyan, can ve mal güvenliğini teminat altına alan bir vesika vermek suretiyle onu teslim olmaya ikna etmiştir. Hârûnürreşîd onu kısa bir süre hapiste tuttuktan sonra serbest bırakmış ve ayrıca kendisine yüz bin dinar vermiştir.[95]

---

[89] Abdülazîzü'd-Dûrî, *Asru'l-Abbâsiyyü'l Evvel Dirêset fi't-Tarîh es-Siyêsî ve'l-İdêrî ve'l-Mâlî,* Merkez Dirêsetü'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut [t.y.], s. 148.

[90] Hz. Hasan'ın torunlarından Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali b. Hasan'ın Halife el-Hâdî'ye karşı kendi akrabalarından ve yandaşlarından oluşan bir grup ile isyan etmiştir. Sonrasında da el-Hâdî'nin ordusu ile Ebû Abdullah Hüseyin ve taraftarları arasında bugün Şühedâ adıyla anılan ve Mekke'ye yaklaşık 6 mil mesafede bulunan Fah Vadisi'nde meydana gelen savaşta Ebû Abdullah Hüseyin ve taraftarları mağlûp edilmiş ve pek çoğu öldürülmüştür (H. 8 Zilhicce 169/ M. 11 Haziran 786). Bu olay, tarihe Fah Vakası veya diğer bir adıyla "Yevm-ü Fah" olarak geçmiştir. Ethem Ruhi Fığlalı, "Fah", *https://islamansiklopedisi.org.tr/fah,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[91] Kapanşahin, a.g.m., s. 43.

[92] İsfehânî, *Mekâtilü't-Tâlibiyyîn,* 4. Baskı, (Şerh ve Tahkîk: Ahmed Sakar), Müesseseti'l-'İlmî Lil-Matbuât, Beyrut 1427/2006, s. 390.

[93] Semîra Muhtâr el-Leysî, *a.g.e.,* s. 281.

[94] Kapanşahin, a.g.m., s. 44.

[95] Bozkurt, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/harunurresid,* Erişim Tarihi: 13.01.2020. Yahyâ b. Abdullah olayının ayrıntıları için Ayrıca Bkz.: Kapanşahin, a.g.m., s. 45.

1.3.1.3. İdrîs b. Abdullah'ın İsyanı

Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ın neslinden olan ve soyu Fas şeriflerinin bir kolunu meydana getiren İdrîs b. Abdullah (I. İdrîs), Fah Vakası'ndan (H. 169/ M. 786) sonra canını kurtarmak için Mağrib'in[96] (Fas'ın) merkezi Tanca'ya kaçmak zorunda kalmıştır.[97] İdrîs b. Abdullah, kısa bir süre bu bölgede bağımsızlık kurmak isteyen Berberîleri kendi tarafına çekmiş[98] ve kendisini de halife ilan ederek burada İdrîsîler Devleti'nin temellerini atmıştır. Bu devlet hem Talibilerin tarihteki ilk siyasi oluşumu olması hem de İdrîsîler Devleti'nin temellerini teşkil etmesi açısından önem arz etmektedir. Böylece ilk defa İslam dünyasında aynı zaman dilimi içerisinde, biri mevcut halife olan Hârûnürreşîd bir diğeri ise kendini de H. 172/M.788'de halife ilan eden İdrîs b. Abdullah olmak üzere iki tane ayrı halife ortaya çıkmıştır.[99]

Hârûnürreşîd, İdrîs b. Abdullah'ın kendisini halife ilan etmesinden rahatsız olmasına rağmen üzerine ordu göndermeye cesaret edememiştir. Bunun sebebi Hârûnürreşîd'in, İdrîs b. Abdullah'ın üzerine göndereceği ordunun yenilgiye uğraması halinde İdrîs'in Mısır ve Şam'a kadar ilerleme ihtimalidir.[100] Bu ihtimali dikkate alan Hârûnürreşîd, Yahyâ el-Bermekî'nin tavsiyesiyle İdrîs b. Abdullah'ı zehirleterek öldürtmüştür. Bu teşebbüs Abbâsî Devleti'nin uzak batı bölgesindeki topraklarının hem teorik hem de pratik olarak kesin bir biçimde Abbâsî Devleti'nden ayrılmasına neden olmuştur.[101] Ancak buna rağmen İdrîs b. Abdullah'ın cariye hanımından doğan İdrîs adındaki çocuğun büyümesiyle beraber bu siyasi yapı varlığını Fas topraklarında İdrîsiler Devleti H. 375/ M. 985'e kadar devam ettirmiştir.[102]

---

[96] "Doğu İslâm dünyasının (Meşrik) sınırı kabul edilen Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan Kuzey Afrika bölgesi ve Güney Sahrâ İslâm kaynaklarında Mağrib adıyla anılmaktadır. Günümüzde bu coğrafyada Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya devletleri bulunmaktadır." İbrahim Harekât, "Mağrib", *https://islamansiklopedisi.org.tr/magrib#1,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[97] Muhammed Razûk, "İdrîsîler", *https://islamansiklopedisi.org.tr/idrisiler,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[98] Karaköse, *a.g.e.*, s. 86; Fârûk Ömer Fevzî, *Halîfetü'l-Mücêhid Hârûnürreşîd*, Dêr'uş-Şüûnu's-Sekâfiyyeti'l-'Âmme, Bağdat 1989, s. 40.

[99] Ed-Dûrî, *a.g.e.*, s. 147.

[100] Karaköse, *a.g.e.*, s. 86.

[101] Ed-Dûrî, *a.g.e.*, s. 148.

[102] Karaköse, *a.g.e.*, s. 86.

1.3.1.4. İbrahim b. Ağleb ve Ağlebi Devleti

İfrîkıyye[103] bölgesindeki Berberîler, H. 178-181/ M. 794-797 yılları arasında, Hârûnürreşîd'in idaresine karşı çıkmışlar ve devletin emirlerini hiçe sayarak bölgede kargaşa ortamı oluşturmaya başlamışlardı.[104] Berberîler'in takındığı bu tavrın sebebi merkez yönetim tarafından bölgede sürekli vali değiştirilmesi ve İfrîkıyye'ye H. 177/ M. 793-794'te vali tayin edilen Fazl b. Ravh el-Mühellebî'nin katı tutumuydu.[105] Bölgedeki süregelen ayaklanmalar devletin güven ve huzur ortamını sarsmaktaydı. Nitekim o sırada Kayrevan'da çıkan bir isyan, halifenin eski valisi Herseme b. A'yen[106] tarafından bastırılmış ancak onun şehirden ayrılmasından hemen sonra isyan hareketleri tekrar kendini göstermeye başlamıştır.[107] Bu durum karşısında Zap Valisi İbrahim b. Ağleb, Hârûnürreşîd'e başvurarak İfrîkıyye bölgesinin yönetiminin, başta kendisine ve sonrasında kendi soyundan olanlara veraset yoluyla verilmesi kaydıyla bölgedeki düzen ve huzur ortamını sağlayacağına dair teminat vermiştir. Bunun yanı sıra İbrahim b. Ağleb, halifeye yönetimin kendisine verilmesi durumunda devlet hazinesine her yıl 40.000 dinar göndereceğini de bildirmiştir. Herseme ise Hârûnürreşîd'e bu teklifi bir an evvel kabul etmesi yönünde telkinlerde bulunmuştur. Bunun üzerine İbrahim b. Ağleb, İfrîkıyye valiliğine atanmıştır.[108] Böylece Ağlebiler Hanedanlığı'nın temellerinin atılmış olduğu söylenebilir.[109] Bu bağlamda H. 183-184/ M. 800'de İfrîkıyye Eyaleti, her ne kadar kâğıt üzerinde Hârûnürreşîd adına vekâleten İbrahim b. Ağleb tarafından yönetilse de aslında büyük ölçüde bağımsızlığını kazanan Ağlebî ailesinin (Ağlebî Devleti) eline geçmiştir.[110]

Hârûnürreşîd'in İfrîkıyye'de Ağlebî valilerine bağımsızlığa varacak derecede yetki vermesiyle[111] halifeliğin katı merkeziyetçiliği zayıflamaya başlamıştır.[112] Bu

---

[103] İfrîkıyye; Arapların Ortaçağ'da Doğu Mağrib başka bir deyişle Tunus ve civarı için kullandıkları isim. Nadir Özkuyumcu, "İfrîkıye", *https://islamansiklopedisi.org.tr/ifrikiye*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[104] Yaşar Bedirhan, *Ortaçağ Tarihi,* Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2004, s. 101.

[105] Bozkurt, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/harunurresid,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[106] Herseme b. A'yen; H. 170/ M. 786'da önce Fislitin valiliğinde ardından H. 179/ M. 795'te İfrîkıyye valiliğine tayin edilmiştir. Ayrıca Bkz.: Nahide Bozkurt, "Herseme b. A'yen", *https://islamansiklopedisi.org.tr/herseme-b-ayen*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[107] Abdülkerim Özaydın, "Ağlebîler", *https://islamansiklopedisi.org.tr/aglebiler,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[108] Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi (Emevîler-Abbâsîler),* Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1979, s. 104-105.

[109] Özaydın, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/aglebiler*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[110] W. Montgomery Watt, *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, (Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal), Bilgesu Yayınları, Ankara 2013, s. 15.

[111] Robert Mantran, *İslâmın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar),* (Çev.: İsmet Kayaoğlu), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981, s. 123.

durumdan yararlanan Ağlebîler gibi harekete geçen Tolunoğulları, İhşidîler, Tâhirîler ve Sâmânîler gibi hanedanlıklar da bağımsızlık kazanarak ortaya çıkmaya başlamışlardır.[113]

1.3.1.5. Mısır'da Meydana Gelen Olaylar

"Kays"[114] veya "Kudaiyye"[115]ye mensup olan Havflılar H. 177-178/ M. 794'te[116] Mısır Valisi İshak b. Süleyman'ın kötü yönetiminden özellikle de vergi vermek istememelerinden dolayı ona karşı isyan etmişlerdir. Bunun üzerine Hârûnürreşîd bu isyanı bastırması için Filistin Valisi Herseme b. A'yen'i büyük bir askerî birlik başında Mısır'a doğru yola çıkmak üzere görevlendirmiştir.[117] İshak b. Süleyman ve Herseme b. A'yen'in komutasındaki ordular, Havflılar ile mücadele etmişler ve onları yenilgiye uğratarak vergi ödemeye mecbur bırakmışlardır. Herseme b. A'yen ise İshak b. Süleyman'ın yerine Mısır valiliğine atanmıştır. Ancak bir süre sonra Hârûnürreşîd onu da görevden almış ve yerine Abdülmelik b. Sâlih'i görevlendirmiştir.[118]

Hârûnürreşîd'in özellikle son yıllarında bu coğrafyada baş gösteren Havflıların isyanına benzer isyanlar sebebiyle bölgede gerginlikler artmıştır. Bu durumun dönem dönem Mısır'ın Suriye ve Irak'la olan ilişkisinin kopmasına da yol açtığı görülmektedir. Bu dönemde Mısır bölgesine yirminin üzerinde farklı valinin idareci olarak atanması bölgenin içinde bulunduğu kargaşanın bir sonucu olarak değerlendirilebilir.[119]

---

[112] Claudio Lo Jacono, "İslam: Abbâsîler ve Fatimiler", *Ortaçağ (Barbarlar-Hıristiyanlar-Müslümanlar),* 2. Baskı, C. 1, (Çev.: Leyla Tonguç Basmacı), (Ed.: Umberto Eco), Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 191.

[113] Hanefi Palabıyık, "Yeni Bir Türk İslâm Devleti Modeli Olarak Gazneliler", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 4, (Edl.: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 919.

[114] Kaysiyye veya Kaysiyyûn olarak da bilinen soyu Adnanîlere dayanan kabile topluluğuna verilen isim. Ahmet Önkal, "Kays Aylân (Benî Kays Aylân)", *https://islamansiklopedisi.org.tr/kays-aylan-beni-kays-aylan*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[115] Benî Kudâa veya Kudaiyye; Arapların Adnân ve Kahtân'dan sonra dört ana kolundan birine verilen ad. Casim Avcı, "Kudâa (Benî Kudâa)", *https://islamansiklopedisi.org.tr/kudaa-beni-kudaa,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[116] Nebîle Hasen Muhammed, *Târîh'ud-Devleti'l-Abbâsiyye,* Darü'l-Ma'rifeti'l-Câmiiyye, İskenderiye 1993, s. 164.

[117] Bektaşoğlu, *a.g.t.,* s. 212.

[118] İbn Kesîr, *a.g.e.,* C. 10, s. 171.

[119] Cengiz Tomar, "Mısır", *https://islamansiklopedisi.org.tr/misir#4-fetihten-osmanli-donemine-kadar,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

1.3.1.6. Hâricîler'in Faaliyetleri

Hâricîler için Abbâsîler dönemi, Emevîler döneminin aksine çok hareketli geçmemiştir. Hâricîler, her ne kadar Abbâsî Devleti'nin ilk yıllarında Irak ve dolayları ile Kuzey Afrika'da birtakım isyan hareketlerine girişmişseler de bu isyanlar devlet tarafından kısa süre içinde bastırılmıştır.[120] Hârûnürreşîd döneminin ilk yılları ise Hâricîler'in Emeviler dönemindeki aktif günlerine geri dönüşün sinyallerinin çok şiddetli bir şekilde verildiği bir döneme denk gelmekteydi. Bu sinyallerin en meşhuru Velîd b. Tarîf'üş-Şârî hareketidir.[121]

1.3.1.6.1. Velîd b. Tarîf'in İsyanı

El-Cezîre[122] bölgesinde H. 177-178/ M. 794'de ortaya çıkan Velîd b. Tarîf, bu bölgeye kısa sürede hâkim olmuş ve burada bir sürü insanı katlederek[123] Ermeniyye bölgesine geçmiştir. Ermeniyye'de de benzer faaliyetlerde bulunmuştur.[124] Velîd b. Tarîf, Ermeniyye'den H. 178-179/ M. 795'te tekrardan el-Cezîre bölgesine geri döndüğünde taraftarları çoğalmış[125] ve artık tam anlamıyla güçlenmişti. Hârûnürreşîd tarafından üzerine birkaç defa ordu ve kuvvet gönderilmesine rağmen Velîd b. Tarîf bu kuvvetleri yenmesini bilmiştir.[126] Bunun üzerine Hârûnürreşîd önemli komutanlarından olan Yezîd b. Mezyed eş-Şeybânî'yi Velîd b. Tarîf'in üzerine göndermiştir.[127] Velîd b. Tarîf'i takibe koyulan Yezîd b. Mezyed eş-Şeybânî sonunda onu yakalamış ve başını gövdesinden ayırarak öldürmüştür. Yezîd b. Mezyed öldürdüğü Velîd b. Tarîf'in kesik başını oğlu Esed b. Yezîd ile beraber Hârûnürreşîd'e göndermiştir.[128] Netice itibari ile de Velîd b. Tarîf'in yandaşları dağılmış ve Hâricî tehlikesi ortadan kalkmıştır.[129]

---

[120] Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâricîler", *https://islamansiklopedisi.org.tr/hariciler#1,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[121] Muhammed Hudari Bek, *Muhâdarât Târîhu'l-Ümemi'l-İslâmiyye (ed-Devletü'l-Abbâsiyye),* 1. Baskı (Tahkîk: Muhammed el-Osmânî), Dârü'l Kalem, Beyrut 1986, s. 123.
[122] El-Cezîre; İslâm coğrafyacıları tarafından Yukarı Mezopotamya'ya verilen isim. Ramazan Şeşen, "Cezîre", *https://islamansiklopedisi.org.tr/cezire,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[123] Velîd b. Tarîf'in burada toplu insan katliamına girişmesinin nedeni, bağlı olduğu Haricî inancının buna cevaz veriyor olmasıdır. İbrahim Konak, *Abbâsîler Döneminde el-Cezîre Bölgesindeki Hâricî Ayaklanmaları,* Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2006, s. 37.
[124] İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 171.
[125] Konak, *a.g.t.*, s. 37.
[126] Bozkurt, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/harunurresid,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[127] Ed-Dûrî, *a.g.e*., s. 178; İbnü'l-Imâd, *Şezerâtü'z-zeheb,* 1. Baskı, C. 2, (Tahkîk: Abdülkâdir el-Arnâvût, Mahmûd el-Arnâvût), DârİbnKesîr, Beyrut 1408/1988, s. 349.
[128] Konak, *a.g.t.*, s. 39.
[129] Kapanşahin, a.g.m., s. 42.

1.3.1.7. Horasan'da Hamza b. Etrük'ün İsyanı

Hamza b. Etrük H. 179-180/ M. 796'da Horasan Valisi Ali b. Îsa b. Mâhân'a karşı başkaldırmıştır. Bunun üzerine Ali b. Îsa b. Mâhân, Hamza b. Etrük'ün üzerine Amraveyh b. Yezîd ile beraberinde altı bin kişilik bir orduyu göndermiştir.[130] Ancak Amraveyh b. Yezîd'in komuta ettiği ordu, Hamza'ya karşı girişilen savaşta başarı elde edememiş ve yenilgiye uğramıştır.[131] Hamza b. Etrük ve Ali b. Îsa b. Mâhân'a bağlı kuvvetler arasında bu savaştan başka bir sürü savaş yaşanmıştır. Ancak Hamza b. Etrük bütün bu mücadelelere rağmen etkisiz kılınıp saf dışı edilememiştir. Hamza b. Etrük ancak el-Me'mûn döneminde ortadan kaldırılmıştır.[132]

1.3.1.8. Râfi' b. Leys'in Mâverâünnehir'deki İsyanı

H. 190-191/ M. 806'da Mâverâünnehir'de isyan eden Râfi' b. Leys,[133] kısa süre içinde Abbâsî Devleti'ne düşman olan bütün unsurları etrafında toplamıştır.[134] Râfi' b. Leys'in bu isyanının arkasında yatan sebeb şu hadiseye dayanmaktadır: Râfi' b. Leys, bölgenin ileri gelenlerinden biri olan Ebu Numan'ın kızını kocasından ayırıp onunla evlenmiştir. Bu durumun Hârûnürreşîd'in kulağına ulaşmasıyla beraber Hârûnürreşîd bu duruma çok kızmış ve neticede Râfi' b. Leys'in hapisle cezalandırılmasını emretmiştir. Fakat hapse atılan Râfi' b. Leys daha sonra hapishaneden kaçmış ve Hârûnürreşîd'den intikam almak için isyan etmiştir.[135]

H. 191-192/ M. 807'ye gelindiğinde ise Râfi' b. Leys'in faaliyetleri giderek tehlikeli bir hal almaya başlamıştır. Hatta Nesef halkı ve Şâş valisi korkularından dolayı Râfi' b. Leys'in emri altına girmiştir.[136] İsyanın son derece tehlikeli bir hal aldığını gören Hârûnürreşîd, yanına iki oğlunu, el-Me'mûn (H. 198-218/ M. 813-833) ve Sâlih'i alarak sefere çıkmış, ancak sefer esnasında vefat etmiştir.[137]

Râfi' b. Leys ise ancak H. 194-195/ M. 810'da Horasan Valisi el-Me'mûn'dan aman dileyerek teslim olduğu vakit etkisiz bir hale getirilmiş ve

---

[130] Kapanşahin, a.g.m., s. 42.
[131] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 277.
[132] Bektaşoğlu, *a.g.t.*, s. 182. Ayrıntılı bilgi için Ayrıca Bkz.: Kapanşahin, a.g.m., s. 42-43.
[133] Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *https://islamansiklopedisi.org.tr/maveraunnehir*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[134] Ed-Dûrî, *a.g.e.*, s. 147.
[135] Kapanşahin, a.g.m., s. 56-57.
[136] Bektaşoğlu, *a.g.t.*, s. 206-207.
[137] Bozkurt, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/harunurresid*, Erişim Tarihi: 13.01.2020. Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için Ayrıca Bkz.: Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 341-342; Kapanşahin, a.g.m., s. 57-58.

isyanıda sona ermiştir.[138] Abbâsî Halifesi el-Me'mûn, Râfi' b. Leys'in Abbâsîler'e karşı Mâverâünnehir'de başlattığı isyanın bastırılmasındaki yardımlarından dolayı Esed b. Sâmânhudât'ın oğullarından Nûh'u Semerkant'a, Ahmed'i Fergana'ya, Yahyâ'yı Şâş'a, Ebü'l-Fazl İlyas'ı Herat'a vali tayin ederek ödüllendirmiştir. Bu tayinlerle beraber Sâmânîler hanedanının da temelleri büyük ölçüde atılmıştır.[139] Bu bağlamda Râfi' b. Leys'in isyanının Sâmânî tarihinde büyük bir öneme sahip olduğu ifade edilebilir.

1.3.1.9. Zındıkların Ayaklanmaları

"Zındık"; âlemin kadîm veya ezeli olduğunu iddia eden, Allah'ı yahut Allah'ın birliğini ve âhireti inkâr ettiği halde inanmış gibi görünen kimseleri ifade eden terimdir.[140]

Abbâsîler döneminde iki farklı zındıklık algısı bulunmaktadır. Bu algıların birisi itikâdî zındıklıktır. İtikâdi zındıklık, kaynağını Mani[141] ve Mazdek[142] gibi inançlardan almaktadır.[143] Bir diğeri ise itikâdî anlamdaki zındıklık kadar olmasa da toplumda geniş yer edinen sosyal zındıklıktır. Sosyal zındık olarak tanımlanan bu kişiler adından da anlaşılacağı üzere eğlence düşkünü, İslâm kanunlarını hiçe sayan, şarap içmekte bir kötülük görmeyen, yüksek sosyetenin eğlence meclislerinin ve eğlence evlerinin müdâvimi olan İbâhilerdi.[144]

Abbâsîler döneminde zındıklarla etkin bir biçimde mücadele edilmiştir. Bu çerçevede Mehdî, Dîvânü'z-Zenâdıka'yı kurmuş, buraya Sâhibü'z-Zenâdıka isminde bir yetkili tayin etmiştir. Bu divanda zındıklar hakkında yapılan araştırmalar sonucunda suçu sabit görülenler ölüm veya hapis cezasına çarptırılmışlardır.[145] Hârûnürreşîd zamanında Sâhibü'z-Zenâdıka görevine Medineli hukukçu Muhammed b. Urve atanmıştır. Hârûnürreşîd, babası Mehdî'nin zındıklara karşı olan sert politikasını yumuşatmış ve kendi devrinde pek fazla zındığı cezalandırmamıştır.

---

[138] Özgüdenli, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/maveraunnehir,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[139] Aydın Usta, "Sâmânîler", *https://islamansiklopedisi.org.tr/samaniler,* Erişim tarihi: 13.01.2020.
[140] Mustafa Öz, "Zındık", *https://islamansiklopedisi.org.tr/zindik,* Erişim Tarihi:13.01.2020.
[141] Mani; ölüm yılı M.S. 276 olan ve Maniheizm'in kurucusuna verilen ad. "Mani", *https://islamansiklopedisi.org.tr/mani--maniheizm,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[142] Mazdek veya Mezdekiyye; M.S. V. yüzyılda İran'da ortaya çıkan düalist ve gnostik karakterli reformist dinî bir harekettir. Kenan Has, "Mezdekiyye", *https://islamansiklopedisi.org.tr/mezdekiyye,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[143] İsmail Numanoğlu, *Abbâsîlerin İlk Döneminde Zındıklık Hareketi,* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2011, s. 29.
[144] Numanoğlu, *a.g.t.*, s. 29; İbâhiye hakkında Ayrıca Bkz.: Hasan Onat, "İbâhiyye", *https://islamansiklopedisi.org.tr/ibahiyye*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[145] Öz, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/zindik*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Hârûnürreşîd'in bu tutumunun sebebi devletin hâkimiyet alanının iyice genişlemiş olmasından kaynaklanmaktadır.[146]

Hârûnürreşîd her ne kadar babasının aksine zındıklara karşı esnek bir tutum içerisinde olmuş olsa da kendi döneminde birçok zındığın mensubu olduğu grup veya fırkanın ayaklandığı görülmüştür. Bunlardan biri Hürremiyye bir diğeri ise Muhammire adındaki fırka veya grupların başını çektiği isyan hareketleridir.

1.3.1.9.1. Hürremiyye Hareketi

Hürremiyye; Mazdek tarafından kurulan dini harekete ve aşırı Şia'nın tesiriyle gelişen İran kökenli Arap ve İslâm aleyhtarı değişik fırkalara veya gruplara verilen isimdir.[147] Diğer bir ifadeyle Babek'in de mensup olduğu Hürremiyye hareketi[148], kadın ve mülkiyette ortaklığı savunan Mazdek'in İslâm'dan önce İran'da ortaya atmış olduğu fikirlerinin, İslâmî dönemde de farklı isimlerle yeniden ortaya çıkmış şeklidir. Hürremiler H. 192-193/ M. 808'de el-Cebele[149] bölgesinde ayaklanmışlardır. Bunun üzerine Hârûnürreşîd komutanlarından Huzeyme b. Hâzim'i onların üzerine göndermiştir. Huzeyme b. Hâzim, Hürremiyye hareketine mensup isyancıların birçoğunu öldürmüş ve bir kısmını da esir etmiştir.[150]

1.3.1.9.2. Cürcân'da Muhammire Hareketi

Muhammire; dinî bir sembol olarak kırmızı elbise giyen ve değişik bölgelerde farklı isimlerle anılan aşırı bir fırka olarak bilinmektedir.[151] Bu fırkanın mensupları, bir zındık olan Amru b. Muhammedü'l-Amrâkî adlı kişinin etrafında toplanmışlar ve ona tabi olup H. 179-180/ M. 796'da Cürcân'da isyan etmişlerdir. Bunun üzerine Hârûnürreşîd, Amru b. Muhammedü'l-Amrâkî'nin öldürülmesi için üstüne bir ordu sevk etmiş ve onun isyanını bastırmıştır.[152] Ancak bir yıl sonra Muhammire fırkası tekrar ayaklanarak Cürcân'a hâkim olmuştur.[153]

---

[146] Numanoğlu, *a.g.t.*, s. 36.
[147] Saleh Muhammed oğlu Aliev, "Hürremiyye", *https://islamansiklopedisi.org.tr/hurremiyye,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[148] Hakkı Dursun Yıldız, "Bâbek", *https://islamansiklopedisi.org.tr/babek,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[149] Abdülkerim Özaydın, "Cebele", *https://islamansiklopedisi.org.tr/cebele*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[150] Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât (Halife b. Hayyât Tarihi)*, (Çev.: Abdulhalik Bakır), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2001, s. 548.
[151] "Muhammire", *https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammire,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[152] Kattân ve Tâhiru'z-zeyn, *a.g.e.*, s. 58-59.
[153] Bozkurt, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/harunurresid,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

1.3.1.10. Suriye'deki Gelişmeler

Suriye'de, özellikle Şam'ın güneyindeki isyan hareketleri Emevilerin yıkılışından sonra bir türlü dinmemiştir. Suriye'de meydana gelen isyan hareketleri aslında bir açıdan Abbâsîlerin lehine de gelişmelere yol açmıştır. Şöyle ki bu isyan hareketleri Şam'da bulunan Abbâsî düşmanı unsurların varlığında azalma ve direncinde zayıflamaya neden olmuştur. Ancak diğer taraftan da bu isyanlar, Abbâsî Devleti'nin siyasi otoritesini sarsmıştır. Bu durum bölgenin güvenliğine zarar verdiği gibi ulaşım yollarını da tehdit ederek tehlikeye atmıştır.[154]

Şam bölgesinde isyan hareketleri dışında yaşanan bir diğer olumsuz gelişme, Yemânî ve Nizârî[155] kabileleri arasında sık sık meydana gelen çatışmalardır.[156] H. 175-176/ M. 792'de iki kabile arasındaki çatışmalar neticesinde Şam'da süregelen isyan hareketleri daha fazla kamçılanmıştır. Bu çatışmaları bitirmek için Hârûnürreşîd, Mûsâ el-Bermekî'yi, Şam'a göndermiştir. Mûsâ el-Bermekî, iki kabile arasındaki huzursuzluğu bertaraf etmiş ve sıkıntıyı ortadan kaldırmıştır.[157] Fakat H. 179-180/ M. 796'ya gelindiğinde huzursuzluk ve çatışma ortamı tekrar alevlenmiştir. Bu defa Hârûnürreşîd, olaylara müdahale etmesi için Cafer el-Bermekî'yi görevlendirerek bölgeye göndermiştir.[158] Şam'a gelen Cafer el-Bermekî olaya müdahale ederken, yerine göre tehditkâr yerine göre de yumuşak bir dil kullanmıştır. Takip ettiği bu yol sayesinde de iki kabile arasını düzeltmiş ve içlerindeki "hırsız kılıklı casuslar" ile dik başlıları yani asileri ortadan kaldırmıştır. Böylece iki kabile tekrardan huzur ve güven ortamına kavuşmuştur.[159]

Hârûnürreşîd döneminde Suriye'de meydana gelen isyan hareketleri ve çatışmalar dışında başka bir takım gelişmeler de yaşanmıştır. Bu çerçevede Suriye'nin idari yapılanmasında bazı değişikliklerin yapıldığı görülmüştür. Bu değişikliklerin genel olarak Suriye coğrafyasını, Bizans saldırıları karşısında stratejik önem taşıyan Menbic, Dülûk, Ra'ban, Kûrus, Antakya, Tîzîn, Kınnesrîn[160]

---

[154] Ed-Dûrî, *a.g.e.*, s. 151.
[155] Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Nizâr b. Mead (Benî Nizâr b. Mead)", *https://islamansiklopedisi.org.tr/nizar-b-mead-beni-nizar-b-mead*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[156] Bozkurt, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/harunurresid*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[157] Ed-Dûrî, *a.g.e.*, s. 151; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 168.
[158] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 262; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 175; Ed-Dûrî, *a.g.e.*, s. 151.
[159] Ed-Dûrî, *a.g.e.*, s. 151.
[160] İsmail Yiğit, "Kınnesrîn", *https://islamansiklopedisi.org.tr/kinnesrin*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

cündünden yani askerî bölgesinden ayırıp Avâsım[161] adıyla otonom (özerk) bir bölge haline getirilmesinden ileri geldiği söylenebilir.[162]

1.3.2. Dış Olaylar

1.3.2.1. Bizans'la İlişkiler

Hârûnürreşîd zamanında Abbâsîlerin en büyük rakibi, Bizans İmparatorluğu olmuştur.[163] Abbâsî Devleti'nin Bizans İmparatorluğu üzrerine yaptığı seferler, Hârûnürreşîd dönemi öncesinde olduğu gibi onun döneminde de devam ettirilmiştir. Bu doğrultuda H. 180-181/ M. 797'de Bizans üstüne sefere çıkarak Safsâf Kalesi'ni fethetmiştir. Yine, aynı yıl Hârûnürreşîd'in ileri gelen komutanlarından olan Abdülmelik b. Sâlih, Bizans topraklarına girerek Ankara'ya kadar ilerlemiştir.[164] Bizans İmparatoriçesi İrene, Abbâsî kuvvetlerinin ilerleyişi üzerine üç maddeden oluşan bir barış antlaşması teklif etmiş ve barış yapmak zorunda kalmıştır (H. 182-183/ M. 799). Bu antlaşmaya göre esirlerin değiş-tokuş yapılmasına, İrene'nin her yıl Abbâsî Devleti'ne vergi ödeme mecburiyetine ve dört yıl boyunca iki devlet arasında ateşkes yapılması kararlaştırılmıştır.[165]

H. 185-186/ M. 802'de Bizans İmparatoriçesi İrene tahtından indirilip yerine I. Nikephoros (H. 186-195/ M. 802-811) getirilmiştir.[166] I. Nikephoros tahta geçer geçmez ilk iş olarak Hârûnürreşîd'e tehdit dolu bir mektup yazmıştır.[167] Bu mektupta iki devlet arasındaki durumun Kraliçe İrene dönemindeki gibi olmayacağını ve İrene döneminde Bizans'tan alınan ganimet, hediye vb. şeylerin iade edilmesini, bunların iade edilmemesi halinde Abbâsî Devleti'yle savaşmaya hazır olduklarını ifade etmiştir.[168] Bu tehdit karşısında Hârûnürreşîd Bizans üzerine yürümüş ve onları yeniden yenilgiye uğratarak vergi ödemeye mecbur bırakmıştır. Ancak Bizans

---

[161] Avâsım; İslâm devletleriyle Bizans İmparatorluğu arasındaki otonom sınır bölgelerine verilen ad. Hakkı Dursun Yıldız, "Avâsım", *https://islamansiklopedisi.org.tr/avasim,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[162] Cengiz Tomar, "Suriye", *https://islamansiklopedisi.org.tr/suriye#2-baslangictan-osmanli-donemine-kadar,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[163] Karaköse, *a.g.e.,* s. 87.

[164] Bozkurt, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/harunurresid*, Erişim Tarihi: 13.01.2020; Vesîm Ref'et Abdülmecîdü'l-'Ânî, *el-'Abbâsiyyîn Mine'd-Da've İlâ'd-Devle,* Mekteb Vecdî Li't-Taba'ât Bâbü'l-Mu'zam, Bağdat 2014, s. 112.

[165] Muhammed Süheyl Takkûş, *Târîh Devletü'l-'Abbâsiyye*, 7. Baskı, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 1430/2009, s. 103.

[166] Işın Demirkent, "Bizans", *https://islamansiklopedisi.org.tr/bizans*, Erişim Tarhi: 13.01.2020; İlyas Gökhan,"HarunReşid Ve Oğulları Döneminde Tarsus (786-842)", *Kahramanmaraş Sütçü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 10, S. 2, Kahramanmaraş 2013, s. 201.

[167] Üçok, *a.g.e.,* s. 105.

[168] İbn Kesîr, *a.g.e.,* C. 10, s. 193.

İmparatoru Nikephoros, vergiyi ödememiştir.[169] Bunun üzerine Hârûnürreşîd büyük bir ordu ile H. 190-191/ M. 806 yılının Ağustos ayında Bizans üzerine yürüyerek Herakleia (Ereğli) ve Tyana (Niğde) bölgesi başta olmak üzere Bizans'ın Abbâsî sınırına yakın bazı bölgelerini ele geçirmiştir. Abbâsîler karşısında çaresiz kalan Bizans İmparatoru Nikephoros daha ağır ve daha aşağılayıcı maddeler içeren bir anlaşma yapmaya mecbur kalmıştır.[170]

1.3.2.2. Hazarlarla İlişkiler

Abbâsîler döneminde Hârûnürreşîd'in hilafetine kadar Arap-Hazar mücadelesi sınır çatışmaları şeklinde devam etmiştir. Ancak bu çatışmaların hiçbiri Emeviler dönemindeki kadar şiddetli olmamıştır. Abbâsîler bu süreçte Hazarlara karşı barış yanlısı bir politika takip etmeye özen göstermişlerdir. Abbâsîleri bu politikayı izlemeye iten temel sebep ülkelerinde baş gösteren isyanlar olmuştur.[171] Bu politika çerçevesinde H. 181-182/ M. 798'de Hazar Hakanı'nın kızı, Fazl el-Bermekî'ye cariye olarak gönderilmiştir. Ancak çok geçmeden Hazar Hakanı'nın kızı, Berze'a[172] denilen yerde ölmüştür.[173] Bu olaya, Ermeniyye'ye Hârûnürreşîd tarafından atanan yeni valinin Ermeniyye halkınca kabul edilmemesi ve Bizanslıların Hazar Türklerini kışkırtmaları[174] da eklenince Hazarlar İslam topraklarına yeni bir akın düzenlemişlerdir.[175] Kür Nehri'ne kadar gelen Hazar Hakanı, köy ve kasabaları tahrip edince Hârûnürreşîd, Hazarlar üzerine bir ordu göndermek zorunda kalmıştır. Hazarlar ağır bir yenilgiye uğratılarak Kafkas dağlarının kuzeyine çekilmeye mecbur edilmişlerdir.[176] Bu büyük savaştan sonra her iki devlet arasında herhangi bir çatışma yaşanmamıştır. Bundan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler, ticari ve kültürel alanlarda olmuş, bu çerçevede İslam Hazarlar arasında yayılmaya başlamıştır.[177] Sonuç olarak,

---

[169] Üçok, *a.g.e.*, s. 105.
[170] Demirkent, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/bizans*, Erişim Tarhi: 13.01.2020; Karaköse, *a.g.e.*, s. 88.
[171] Mehmet Çog, "Emeviler ve Abbâsîler Dönemi Hazar-Arap İlişkileri", *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, Ankara 2007, s. 158.
[172] Berze'a, Berde'a veya Berde; Azerbaycan'ın bir yerleşim yeri. Ayrıca Bkz.: Cihat Aydoğmuşoğlu, "İslâm Coğrafyacılarına Göre Azerbaycan", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 38, Ankara 2015, s. 337.
[173] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 269.
[174] Karaköse, *a.g.e.*, s. 88.
[175] Ahmet, Taşağıl, "Hazarlar", *https://islamansiklopedisi.org.tr/hazarlar*, Erişim Tarhi: 13.01.2020.
[176] Karaköse, *a.g.e.*, s. 88.
[177] Çog, a.g.m., s. 159.

Hazarlar ve Abbâsî Devleti arasındaki ikili münasebetler siyasi, ekonomik ve dinî alanlarda düzelmeye başlamıştır.[178]

1.3.2.3. Franklar'la Olan İlişkiler

Doğu İslam Dünyasının Lideri Hârûnürreşîd ile Batı Hristiyan Dünyasının Lideri Frank İmparatoru Şarlman (Charlemagne), IX. yüzyılın iki büyük siyasi gücüdür.[179] Arap veya İslam tarihçilerinin aksine Avrupalı tarihçilerin Hârûnürreşîd ve Frank imparatoru Şarlman arasındaîki son derece dostane ilişkilerden bahsettikleri görülmektedir.[180] Ancak bu ikili ilişkiler özünde dostane ilişkiler olmaktan ziyade esas itibariyle menfaate dayanmaktaydı.[181] Bu menfaat ilişkisi şöyle izah edilebilir: Hârûnürreşîd, fetih siyaseti bağlamında sürekli Bizans topraklarına seferlerde bulunmaktaydı. Bu durum Bizans'ın İtalya üzerindeki entrikalarından rahatsız olan Şarlman'ın da işine yaramaktaydı.[182] Bundan dolayı Şarlman, Hârûnürreşîd'i düşmanı Bizans'a karşı müttefik olarak görmüş[183] ve Abbâsîlere yaklaşarak Hârûnürreşîd ile dostluk kurmak istemiştir.[184] Aynı şekilde Hârûnürreşîd de, güçlü bir devlet kuran ve Abbâsîler için potansiyel bir tehdit unsuru olan Endülüs Emevilerine karşı Şarlman'ı bir bakıma yardımcı bir kuvvet olarak kullanmayı amaçlamıştır.[185] Bu iki büyük hükümdar bahsi geçen menfaatleri doğrultusunda H. 180-181/M. 797'den H. 190-191/M. 806'ya gelinceye kadar daimi olarak birbirlerine hem elçiler hem de hediyeler göndermişlerdir. İlk dönemlerde menfaat üzerine kurulan bu ilişki zamanla çok samimi bir dostluk ve kuvvetli bir sevgi bağının kurulmasına sebep olmuştur.[186]

Franklar, İslam dünyasından gelen hediyeler arasında özellikle çalar saate hayran kalmışlardı; çünkü ülkelerinde ilk defa böyle bir şeyi görmekteydiler.[187] Hârûnürreşîd'in gönderdiği hediyelerin miktarı o kadar fazlaydı ki, Notker bu miktara atfen *"batıyı doldurabilmek için doğuyu tamamen boşaltmış oldukları*

[178] Karaköse, *a.g.e.*, s. 88.
[179] Karaköse, *a.g.e.*, s. 88.
[180] Üçok, *a.g.e.*, s.106.
[181] Karaköse, *a.g.e.*, s. 88.
[182] İsmail Ceran, "Fransa'da İslam (VIII. Yüzyıl)", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 10, Bolu 2017, s. 27.
[183] Karaköse, *a.g.e.*, s. 88.
[184] Işın Demirkent, "Franklar ", *https://islamansiklopedisi.org.tr/franklar*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[185] Karaköse, *a.g.e.*, s. 88.
[186] El-'Ibêdî, *a.g.e.*, s. 89.
[187] Ceran, a.g.m., s.32.

görülüyordu" nitelemesini kullanmıştır.[188] Şarlman ise Frank işlemeli ziynet eşyaları göndermiştir. Ayrıca Hristiyan hacılara Kudüs'ü ziyaret etmeleri için kolaylık sağlanmasını istemiş ve bu istek Hârûnürreşîd tarafından memnuniyetle kabul edilmiştir.[189]

Bu dönemde Araplar endüstride Franklardan üstün bir görüntü çizmekteydi. Franklar okumayı dahi zor becerebiliyorken, Araplar tıp, astronomi, kimya vb. ilimlerle ilgilenmekte ve bu alanlarda da oldukça mesafe kat etmiş bir vaziyetteydiler.[190]

[188] Ceran, a.g.m., s. 29.
[189] Karaköse, *a.g.e*., s. 88-89.
[190]Ceran, a.g.m., s. 32.

İKİNCİ BÖLÜM
BERMEKÎ HANEDANLIĞI

2.1. BERMEKÎLERİN ETNİK KÖKENLERİ

Kaynaklarda Abbâsî Devleti'nin en önemli vezir ailelerinden biri olan Bermekî ailesinin etnik kökenlerine dair birbiriyle örtüşmeyen üç farklı görüş bulunmaktadır. İlk görüş, Bermekîler'in etnik köken olarak büyük Arap kabilelerinden biri olan Ezd[191] kabilesine mensup oldukları üzerine bina olunmuştur.[192] Bu görüş aynı zamanda Bermek adının Belh bölgesinde bulunan ve içinde sürekli ateş yakılan Mecûsîler'e ait bir tapınağın koruyucusuna verilen bir isim veya unvan anlamı taşıdığını savunmaktadır.[193] Bu tapınak Kâbe'ye benzemekle beraber etrafı, vadi ve yeşil arazilerle kaplıydı. Tapınağın etrafındaki yeşil araziler, Bermekîler'in İslam'ı kabul etmelerinden sonra da bu ailenin tasarrufunda kalarak varlığını korumuştur.[194] İkinci görüşe göre Bermekîler'in, Mecûsîliğe inanan önemli Fârisî ailelerinden birisi olduğu belirtilmektedir. Ailenin atası Bermek, Belh'te bulunan ve içinde sürekli kutsal ateşin yakıldığı Nevbahar diye adlandırılan tapınağa hizmetlerinden dolayı ün kazanmıştır.[195] Birinci görüşün aksine ikinci görüşte, Bermekîler'in etnik köken olarak Arap değil Fars oldukları, Bermek adının ise bir unvan olmayıp bizzat Hâlid b. Bermekî'nin babası olan kişiye atfen kullanıldığı savunulmaktadır. Üçüncü görüşte ise; Bermekîler'in Belh şehrinde ve Nevbahar Tapınağı'nda bulundukları noktasında diğer iki görüşle ortak tezi taşımaktadır. Ancak buradaki tapınağın Mecûsî Tapınağı değil de Budist[196] Tapınağı[197] olduğu,

---

[191] Kahtânîler'e mensup bir Arap kabilesi. "Ezd" için Ayrıca Bkz.: Hüseyin Algül, "Ezd (Benî Ezd)", *https://islamansiklopedisi.org.tr/ezd-beni-ezd,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[192] Hasan Abdü'l-Gaffâr, *el-Halîfetü'l-Müfterî Aleyhi,*1. Baskı, Mektebetü'n-Nêfizet, Mısır 2010, s. 109.

[193] Aykon, *a.g.e.,* s. 11.

[194] Abdü'l-Gaffâr, *a.g.e.,* s. 109.

[195] Kattân ve Tâhiru'z-zeyn, *a.g.e.,* s. 61.

[196] Buda'nın M. Ö. 6. yüzyılda Hindistan'a kurduğu din ve felsefe sistemi. Budizm için Ayrıca Bkz.: Günay Tümer, "Budizm", *https://islamansiklopedisi.org.tr/budizm,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[197] Putperest; İbn Fakîh'in ifadesine göre; Belh'teki bu tapınak putperestlere ait bir tapınaktır. Bundan dolayı da Budist bir tapınak olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca Hint ve Çin hükümdarlarının da Bermekîler'in inancına sahip olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Bkz.: İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, 1. Baskı, (Tahkîk: Yûsufü'l-Hâdî), Alemü'l-Kütûb, Beyrut 1416/1996, s. 617-620.

dolayısıyla Horasan asıllı Bermekîler'in Zerdüşt değil de Budist olduğunu[198] ileri sürmesi hususunda diğer iki görüşten ayrılmaktadır. Bu görüş aynı zamanda Bermekîler'in Arap kökenli olduğunu savunan birinci görüşle ters düşmekte iken Fars kökenli olduğunu savunan ikinci görüşle uyuşmaktadır. Bu konuda ortaya atılan bu üç görüş bağlamında genel kabul gören görüş, İbnü'l-Fakih, Abdülazizü'd-Dûrî ve Hakkı Dursun Yıldız'ın da belirttiği üzere Nevbahar'ın bir Budist mabedi ve Bermekîler'in de Budist olduğu yönündedir.[199] Burada şunu belirtmekte fayda vardır: hem Horasan hem de Belh şehirlerinin kuruluş yerleri İran coğrafyası yani Fars topraklarıdır. Ayrıca bu iki şehrin etimolojik kökenleri de Farsçaya dayandırılmaktadır. Bu coğrafi ve etimolojik bilgi dolayısıyla Bermekîler'in etnik köken olarak Fârisî oldukları görüşü akla daha uygun düşmektedir. Bunun yanı sıra tarihteki kadim İran inancının Mecûsîlik olduğu bilinmektedir. Bu bilgi *Nevbahar adlı tapınakta sürekli ateş yakılmaktaydı* rivayeti ile birlikte değerlendirildiğinde Bermekîler'in dini köken olarak Mecûsî oldukları çıkarımına varılacaktır. Dolayısıyla genel görüşün aksine burada yapılmaya çalışılan tahlil neticesinde ikinci görüşün diğer görüşlere göre bir adım daha öne çıktığı ifade edilebilir.

2.2. HÂLİD B. BERMEKÎ VE ABBÂSÎ–BERMEKÎ İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI

Abbâsî Devleti'nin kurucusu olan Ebü'l-Abbâs es-Seffâh (H. 132-136/ M. 750-754)'ın Ebû Seleme el-Hallâl adlı veziri H. 132/ M. 750'de öldürülmüştür. Bunun üzerine Ebü'l-Abbâs es-Seffâh, öldürülen vezirinin yerine vezirliğe Bermekî ailesinden Hâlid b. Bermekî'yi[200] getirmiştir. Hâlid b. Bermekî, Bermekî ailesinden hem İslâmiyeti ilk kabul eden[201] hem de vezirliği üstlenen ilk kişi olmuştur.[202] Hâlid b. Bermekî, Abbâsî Devleti'nin kurulmasından önce de Emevilerin önde gelen devlet adamlarının bazılarıyla kurduğu sağlam ilişkiler sayesinde kendini gösterme fırsatı elde etmiştir. Hâlid b. Bermekî, Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân (H. 65-86/ M. 685-705)'a yakın kişilerle iyi dostluklar kurmuştur. Hâlid b. Bermekî kurduğu bu dostluklar sayesinde Abdülmelik b. Mervân tarafından önemli mevkilere

[198] Clot, *a.g.e.*, s. 101.
[199] Ed-Dûrî, *a.g.e.*, s. 162; Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[200] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[201] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[202] İbn Hallikân, *a.g.e.*, C. 1, s. 332.

getirilmiştir. Öte yandan Hâlid b. Bermekî, Hişâm b. Abdülmelik (H. 106-125/ M. 724-743)'e tanıtılmış, Hişâm b. Abdülmelik de kendisinden memnun kalmış ve onu devlet içinde önemli bazı idari vazifelere atamıştır. [203] Yukarıda aktarılanlar, Hâlid b. Bermekî'nin kendini ne derecede gösterdiğini izah eder niteliktedir.

Hâlid b. Bermekî, Ebû Müslim'in önemli işlerinde itimat ettiği yegane adamlarından biriydi. Ebû Müslim'in Tûs şehrinin fethi için Kahtabe[204] ile birlikte Hâlid b. Bermekî'yi de göndermesi, ona duyduğu güvenin bariz bir tezahürü olduğu şeklinde yorumlanabilir.[205] Yine burada Deyrükunnâ ve çevresinin idaresine memur olarak tayin edildiği de aktarılmaktadır.[206] Bermekîler'in Emeviler Devleti zamanında olduğu gibi Abbâsî Devleti döneminde de önemli görevlere getirildikleri görülmektedir. Nitekim bunun ilk örneği, Hâlid b. Bermekî'nin Ebü'l-Abbâs es-Seffâh (H. 132-136/ M. 750-754) zamanında Harac Divanı'nın[207] yanı sıra Divanü'l-cünd'e yani askerî işler dairesinin de başına getirilmesi olmuştur. Aynı zamanda Hâlid b. Bermekî, halifenin hususî bir kâtibi olarak da vazife görmekteydi.[208]

Ebü'l-Abbâs es-Seffâh ve Hâlid b. Bermekî arasındaki ilişki zaman içerisinde çok samimi bir hal almıştır. Bu samimi ilişkinin ulaştığı boyut, ikisi arasındaki protokol kurallarını dahi ortadan kaldıracak bir dereceye varmıştı. Ebü'l-Abbâs es-Seffâh ve Hâlid b. Bermekî'nin ilişkisi, bir ast-üst ilişkisinden öte birbirine çok yakın olan iki aile dostu şeklindeydi. Ayrıca Ebü'l-Abbâs es-Seffâh'ın kızı Rayta'yı, Hâlid b. Bermekî'nin hanımı emzirmiş ve terbiye etmişti. Ebü'l-Abbâs es-Seffâh'ın hanımı Ümmü Seleme de Hâlid b. Bermekî'nin kızı Ümmü Yahyâ'yı emzirmiş ve böylece iki önemli devlet adamının kızları sütkardeşi olmuşlardır.[209] Bu bağlamda Ebü'l-Abbâs es-Seffâh ve Hâlid b. Bermekî arasındaki samimiyet ve dostluğun had safhaya ulaştığı görülmektedir.

Hâlid b. Bermekî, vezirlik işlerini üstlenmesine rağmen vezir olarak adlandırılmamıştı. Bunun sebebi ise ondan önce vezirlik görevini üstlenen Ebû

---

[203] Mustafa, *a.g.e.*, s. 457.
[204] Kahtabe b. Şebîb veya kısaca Kahtabe, Abbâsî Devleti'nin kuruluşunda önemli roller oynayan komutanlardan ve liderlerden birisidir. Abdülkerim Özaydın, "Kahtabe b. Şebîb", *https://islamansiklopedisi.org.tr/kahtabe-b-sebib*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[205] Aykon, *a.g.e.*, s. 16.
[206] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[207] Bektaşoğlu, *a.g.t.*, s. 255.
[208] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[209] Aykon, *a.g.e.*, s. 17. İslam toplumlarında yaygın olan süt akrabalığı veya kardeşliği konusunda ayrıntılı bilgi için Ayrıca Bkz.: Osman Kaşıkçı, "Radâ'", *https://islamansiklopedisi.org.tr/rada,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Seleme el-Hallâl'ın öldürülmesi ve ardından vezirlik makamına gelenlerin kendilerini vezir olarak adlandırmaktan çekinmeleridir.[210]

Öte yandan Hâlid b. Bermekî, el-Mansûr (H. 136-158/ M. 754-775) döneminde önce Taberistan daha sonra da Rey şehrine vali olarak atanmıştır.[211] Taberistan valiliğini yedi yıl kadar yapmış, hatta adına para bile bastırmıştır. Bunun yanı sıra Hâlid b. Bermekî, Demâvend yakınındaki Üstünâvend Kalesi'ni zapt etmiş ve bu bölgede, halifenin ismine izâfeten el-Mansûre adı verilen bir şehir kurmuştur.[212] Ayrıca Hâlid b. Bermekî, Bağdat'ın kuruluşuna[213] giden süreçte sağladığı katkılarla da önemli başarılara imza atmıştır.[214] El-Mansûr'un ölümünden kısa bir süre önce Hâlid b. Bermekî, halife tarafından 2.700.000 dirhemlik bir para cezası ödemeye mahkûm edilmiş ancak sonraki süreçte kendini affettirme başarısını göstermiştir. Ardından yine el-Mansûr, halifeliğinin sonlarına doğru Hâlid b. Bermekî'yi Musul'a vali olarak atamış[215] ve oğlu Yahyâ el-Bermekî'yi ise Azerbaycan valiliğine tayin etmiştir.[216] El-Mehdî (H. 158-169/ M. 775-785) dönemine gelindiğinde ise Hâlid b. Bermekî, zaman zaman el-Mehdî'nin öfkesine maruz kalsa da buna rağmen halifenin eşi Hayzürân'ın destek çıkmasıyla konumunu ve nüfuzunu korumasını bilmiştir.[217]

İbnü't-Tıktakâ'ya göre kişilik olarak erdemli, sağduyulu, saygın, cömert, siyaseten daima ihtiyatlı ve tedbirli bir karaktere sahip olan Hâlid b. Bermekî'yi[218] Tarihçi Mes'ûdî ise *Mürûcü'z-Zeheb* adlı eserinde şu şekilde tanımlamaktadır: "*O (Hâlid b. Bermekî'yi)'nun cömertlikte ulaştığı seviyeye çocuklarından hiçbiri ulaşamamıştır. Ne Yahyâ b. Hâlid b. Bermekî, zekâsında ve dehasında, ne Fazl b. Yahyâ, cömertliğinde ve ihtişamında, ne Cafer b. Yahyâ hattatlık ve hatiplik yeteneğinde, ne Muhammed b. Yahyâ bahtiyarlığında ve azminde ve ne de Mûsâ b. Yahyâ onun cesaret ve yiğitliğinde (seviyesinde) değildi*."[219] Bunun yanı sıra Hâlid b.

---

[210] İbnü't-Tıktakâ, *a.g.e.*, s. 156.
[211] Mustafa, *a.g.e.*, s. 458.
[212] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[213] Bağdat; İslam aleminin önemli kültür, tarih ve ilim merkezlerinden biri olan ve Abbâsî Halifesi el-Mansûr tarafından kurulan bugünkü Irak'ın başkenti konumundaki şehir. Abdülazîz ed-Dûrî, "Bağdat", *https://islamansiklopedisi.org.tr/bagdat#1-genel-bakis*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[214] Carl Brockelman, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi (1-3. Kısımlar*), 2. Baskı, (Çev.: Neş'et Çağatay), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964, s. 105.
[215] Bektaşoğlu, *a.g.t.*, s. 255.
[216] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[217] Mustafa, *a.g.e.*, s. 458.
[218] İbnü't-Tıktakâ, *a.g.e.*, s. 156.
[219] Ebî el-Hasan Alî b. el-Hüseyin b. Alî el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 1. Baskı, C. 3, Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 1425/2005, s. 304.

Bermekî, maharetli bir kâtip, edebiyatçı, Fars ve İslâm tarihlerine ilişkin "bir deniz misali" sonsuz ve muazzam bir bilgi hazinesine sahipti.[220]

2.3. HÂRÛNÜRREŞÎD DÖNEMİ BERMEKÎ VEZİRLERİ

2.3.1. Yahyâ b. Hâlîd el-Bermekî

Yahyâ b. Hâlid b. Bermekî, Bermekîler'in Hârûnürreşîd dönemindeki ilk veziridir. Bermekîler'in Abbâsî Devleti tarihine geçecek bir hanedan olmasını sağlayan Yahyâ el-Bermekî'nin doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak vefat ettiği vakit yaşının kaç olduğuna ilişkin altmış dört, yetmiş ve yetmiş dört yaşında olduğu şeklinde birkaç farklı görüş vardır.[221] Dolayısıyla doğum tarihine ilişkin net bir tarih verilememiştir. Bununla birlikte çoğu kaynak H. 120/ M. 738'de dünyaya geldiğini ifade etmektedir.[222]

Yahyâ el-Bermekî'nin hanımı Zübeyde Hârûnürreşîd'i, el-Mehdî'nin eşi Hayzüran ise Yahyâ el-Bermekî'nin büyük oğlu Fazl el-Bermekî'yi emzirmiştir.[223] Bu suretle kurulan süt akrabalığı sayesinde Yahyâ el-Bermekî, el-Mansûr'a ve ailesine daha çok yakınlaşma imkânı bulmuştur.[224] Yahyâ el-Bermekî'nin eşinin Hârûnürreşîd'in sütannesi olmasından dolayı Hârûnürreşîd, Yahyâ el-Bermekî'ye "baba" veya "babacığım" diye hitap etmekteydi. Aralarındaki ileri derecede samimiyete dayanan bu ilişki, ileriki dönemde Hârûnürreşîd'in halifelik makamını elde etmesinde çok önemli bir etmen olarak kendini göstermiştir.[225] El-Mehdî oğlu Şehzade Hârûnürreşîd'i Yahyâ el-Bermekî'nin gözetimine vermiş Yahyâ el-Bermekî de onu "mürebbi" sıfatı ile yetiştirerek bir bakıma onun kılavuzu olmuştur.[226] Hârûnürreşîd on üç yaşına geldiğinde hocası Yahyâ el-Bermekî'ye, gözetimi altındaki çocuk üzerinde çok geniş yetkiler tanıyan "*özel kâtip*" sıfatı verilmiştir. Bu

---

[220] Aykon, *a.g.e.*, s. 16.
[221] Saim Yılmaz, "Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî", *https://islamansiklopedisi.org.tr/yahya-b-halid-el-bermeki,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[222] Hudari Bek, *a.g.e*., s. 130; Tarihçi İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-A'yân*'da Yahya b. Hâlid b. Bermekî'nin doğum tarihi için iki tarih verir. Bunların ilki, H. 190/ M. 806'da öldüğü vakit yaşının yetmiş olması dolayısıyla doğum yılının H. 120/ M. 736 olduğu bir diğeri ise H. 190/ M. 806'da öldüğü vakit yaşının yetmiş dört olması dolayısıyla doğum tarihinin H. 116/ M. 732 olduğu şeklindedir. İbn Hallikân, *a.g.e.,* C. 6, s. 228. Hem İbn Kesîr hem de İbnü'l-Esîr, İbn Hallikân'ın ilk görüşü yönünde görüş bildirmişlerdir. İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 205; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.,* C. 5, s. 243.
[223] Taberî, *a.g.e.,* C. 8, s. 232.
[224] Yılmaz, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/yahya-b-halid-el-bermeki,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[225] Veli Vehbi Bardakçı, "Osmanlı Devleti Öncesi Vezirlik", *İSTEM Dergisi,* S. 32, Konya 2018, s. 305.
[226] İbn Kesîr, *a.g.e.,* C. 10, s. 204.

durum Yahyâ el-Bermekî ile Hârûnürreşîd arasında ileride had safhaya ulaşacak yakınlığın da temelini oluşturmuştur. André Clot'un ifadesine göre Yahyâ el-Bermekî'nin kazandığı özel kâtiplik sıfatı, basit bir tür yardımcılıktan daha fazlasını ifade etmektedir. Nitekim Hârûnürreşîd genç bir şehzade iken Bizans üzerine bazı seferler düzenlemiştir. Bu seferler esnasında Hârûnürreşîd'in hocası veya mürebbisi olan Yahyâ el-Bermekî onu hiç yalnız bırakmamıştır.[227]

Hârûnürreşîd devletin Azerbaycan ve Ermenistan gibi batı eyaletlerinin yönetimini ele geçirdiğinde Yahyâ el-Bermekî onun yanında yer almış hatta idare işlerini bizzat kendisi üstlenmiştir.[228] Yahyâ el-Bermekî bu idari sorumluluğu el-Mehdî'nin ölümüne kadar devam ettirmiştir. Yani daha net bir ifadeyle şehzade Hârûnürreşîd'e yönetmesi için verilen Azerbaycan ve Ermeniyye gibi bölgeleri Yahyâ el-Bermekî, Hârûnürreşîd adına yönetmiş ve bu görevini de el-Mehdî (H. 158-169/ M. 775-785)'nin ölümüne kadar devam ettirmiştir.[229]

El-Mehdî'nin ölümünden sonra tahta oğlu Mûsâ el-Hâdî geçmiştir. Mûsâ el-Hâdî ise kendisinden sonra yerine geçecek olan kardeşi Hârûnürreşîd'i saf dışı bırakıp oğlu Cafer'i veliaht tayin etmek istemiştir.[230] Mûsâ el-Hâdî, bu fikrini sarayın ileri gelen devlet adamlarıyla paylaşmış, Cafer'e biat edeceklerine dair onlardan söz almıştır. Ayrıca halkın büyük bir kısmını da Cafer'e biat ettirmiştir.[231]

Hârûnürreşîd, amcasının kızı Ümmü Cafer Zübeyde'ye duyduğu aşktan dolayı[232] gönüllü olarak halifelikten çekilmek istemiştir.[233] Hatta aktarıldığına göre Hârûnürreşîd'in bu tavrından haberdar olan Yahyâ el-Bermekî ona: *"Peki halifeliğin durumu ne olacak, ya o sana kalmazsa"* demiştir. Bunun üzerine Hârûnürreşîd, Yahyâ el-Bermekî'ye *"Ben Ümmü Cafer'i alıp inzivaya çekildikten sonra hiçbir şey umurumda değil"* diye karşılık vermiştir. Ancak Yahyâ el-Bermekî büyük çabalar neticesinde Hârûnürreşîd'i bu tavrından vazgeçirmeyi başarmıştır.[234] Yahyâ el-Bermekî ve Hârûnürreşîd arasında geçen bu diyaloga temkinli yaklaşılması gerekmektedir. Bunun sebebi ise ikili arasında geçen bu diyalogun, Hârûnürreşîd'in

---

[227] Clot, *a.g.e.*, s. 31.
[228] Clot, *a.g.e.*, s. 31.
[229] Yılmaz, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/yahya-b-halid-el-bermeki*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[230] Ahmed Şelebi, *et-Târîhü'l-İslâmî*, 8. Baskı, C. 3, Mektebetü'l-Nahdati'l-Mısrıyye, Kahire 1985, s. 135.
[231] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 207; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 270.
[232] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 208; Alper Sarıbaş, *Bermekîler İçin Arapça Söylenmiş Şiirler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Ankara 2015, s. 15.
[233] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*,C. 5, s. 270; Aykon, *a.g.e.*, s. 26.
[234] Şelebi, *a.g.e.*, s. 135; Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 170.

karakteristik özellikleri ve döneminde cereyan eden olaylara karşı olan tutumu esas alındığında daha realist bir perspektife muhtaç olduğudur. Bu anlamda Ortaçağ tarihçilerinin eserlerinde abartıya çokça yer verdikleri de göz önünde bulundurulursa bu doğrultuda bahsi geçen diyalogun pek inandırıcı olmadığı görülecektir.

Yahyâ el-Bermekî'nin Hârunürreşîd'i halifelik için hakkından vazgeçmemesi gerektiği şeklinde uyarıp bu yolda çaba sarf ettiğini duyan Mûsâ el-Hâdî, Yahyâ el-Bermekî'ye bir haber göndererek; "*Neden benimle kardeşim arasına girip kardeşimi bana karşı kışkırtıyorsun"* demiştir. Yahyâ el-Bermekî ise Mûsâ el- Hâdî'ye; *"Ey halifem ben kimim ki sizinle kardeşiniz arasına girecek. Ben sadece Mehdî'nin işlerini yerine getirmesi için yanında tuttuğu ardından sizin de aynı şekilde işlerinizi yerine getirmem için yanında bulundurduğunuz sıradan bir kişiyim"* diye karşılık vermiştir.[235] Ardından Mûsâ el-Hâdî, Yahyâ el-Bermekî'yi yanına çağırmış ve *"hakkında şu sözler denilen kişi sen misin?"* diye sorup ona karşı şu sözleri sarf etmiştir: *"Eğer ki cimri bir kimse, Yahyâ'nın avucunun içine dokunursa o cimri kişinin eli, başkalarına bir şeyler veya hediyeler bahşetmekte çokça cömert oluverir"*. Bu sözler üzerine Yahyâ el-Bermekî, Mûsâ el-Hâdî'ye: *"Estağfurullah efendim, o sizin eli açıklığınız ve cömertliğiniz"* diye karşılık verip Mûsâ el-Hâdî'nin ellerini ve ayaklarını öpüvermiştir. Bu durumdan çok memnun kalan Mûsâ el-Hâdî, Yahyâ el-Bermekî'ye yirmi bin dinar verilmesini emretmiştir.[236] Daha sonra Mûsâ el-Hâdî, kardeşi Hârûnürreşîd'i azledip veliaht olarak yerine oğlu Cafer'i getirme hususunda Yahyâ el-Bermekî'ye danışarak ona bu konu hakkındaki fikrini sormuştur. Bu soru üzerine Yahyâ el-Bermekî Mûsâ el-Hâdî'ye şu cevabı vermiştir:[237] "*Ey Mü'minlerin Emîri, eğer ki sen sana biat veren insanların yeminlerini bozmaya zorlarsan, onlar bunu kolayca ve hemen yapacaktırlar. Ancak onları kardeşin Hârûnürreşîd'e biat etmede özgür bırakıp sonra oğlun Cafer'e biat ettirirsen bu hareket oğluna yapılacak biati daha çok pekiştirip daha sağlam kılacaktır"* demiştir. Yahyâ el-Bermekî'den aldığı bu cevap üzerine Mûsâ el-Hâdî ona *"Doğru söyledin, bana iyi bir tavsiye verdin"* diye karşılık vermiştir.[238] Mûsâ el-Hâdî bu sözleri sarf ettikten sonra Yahyâ el-Bermekî'ye huzurundan ayrılması için izin vermiştir. Fakat Yahyâ el-Bermekî'nin Mûsâ el-Hâdî'nin huzurundan ayrılmasından kısa bir süre sonra halifenin içine bir kurt düşmüş ve içinde bulunduğu

[235] Hudari Bek, *a.g.e.*, s. 131.
[236] Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 170.
[237] Hudari Bek, *a.g.e.*, s. 131.
[238] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 209; İbnü'l -Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 271.

bu durumdan dolayı huzursuz olmuştur. Bu duruma daha fazla tahammül edemediği için de Yahyâ el-Bermekî'yi tekrar çağırtmış ve hapse atılmasını emretmiştir.[239]

Yahyâ el-Bermekî, siyaseti iyi bilen ve her durumda mevcut zorluğu çözmeye yönelik çareler üretme yeteneği bulunan bir karaktere sahipti. Bunun bir getirisi olarak da içinde bulunduğu durumdan yani hapis hayatından kurtulabilmek için, halifeye bir mektup gönderip kendisine bir tavsiyede bulunabileceğini söylemiştir. Bu mektubu alan halife, Yahyâ el-Bermekî'nin huzuruna getirilmesini emretmiştir. Halifenin huzuruna getirilen Yahyâ el-Bermekî ise ona şunları söylemiştir:[240] *"Ey Mü'minlerin Emîri, Allah göstermesin, lakin sen ölürsen halkın, iyiyi kötüden ayırt edebilecek bir yaşta olmayan oğlun Cafer'e halifeliği teslim edip; namaz, hac, savaş vb. gibi işlerde onun emrine boyun eğip rıza göstereceklerini mi zannediyorsun?*" Mûsâ el-Hâdî bu sözler üzerine: *"Hayır zannetmiyorum"* şeklinde bir cevap vermiş, Yahyâ el-Bermekî de, Mûsâ el-Hâdî'ye: *"Ey Mü'minlerin Emîri, başkaları halifelik makamına göz dikmiş bir vaziyetteyken, aile büyüklerinden bazılarının bu makamdan yüz çevireceklerine nasıl emin olabilirsin ki? Sonra belki bu durumda halifelik ailenizin elinden bile çıkabilir"*, diye bir karşılık vermiştir. Mûsâ el-Hâdî, Yahyâ el-Bermekî'den işittiği bu sözler üzerine: *"Bana çok yerinde bir ikazda bulundun"* diyerek bir bakıma teşekkür etmiştir. Mûsâ el-Hâdî'nin verdiği bu olumlu karşılıktan sonra Yahyâ el-Bermekî'nin: *"Halife Mûsâ el-Hâdî'den daha akıllı bir halifeyle konuşmadım"*, tarzında Mûsâ el-Hâdî'yi övücü bir ifade kullandığı aktarılmaktadır.

Yahyâ el Bermekî ve Mûsâ el-Hâdî arasında gerçekleşen bu diyalogların devamında Yahyâ el-Bermekî'nin şunları söylediği bildirilmektedir: "*Eğer ki baban Mehdî'nin halifelik görevini kardeşin Harûnürreşid'e verme konusunda bir sözü olmasaydı bile, senin bu makamı kardeşine vermen gerekirdi. Sen nasıl olur da böyle bir babanın böyle sözü varken bu makamı kardeşinden menetmeye çalışırsın? Ey Mü'minlerin Emîri bence sen de bu meselenin ilk zamanki durumunu kabul etmelisin. O halde sen oğlun Cafer ergenlik çağına gelince onu kardeşin Hârûnürreşîd'e götürürsün o da bu görevden istifa ederek görevi Cafer'e devreder ve hatta Cafer'e biat edip onun elini sıkan ilk kişi olur"*. Bu sözlerin ardından Mûsâ el-Hâdî, Yahyâ el-Bermekî'nin ileri sürdüğü görüşünü kabul ettiğini söyleyerek onu serbest bırakmıştır.[241] Ancak Mûsâ el-Hâdî, Yahyâ el-Bermekî'nin Hârûnürreşîd'e olan

[239] Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 170.
[240] Aykon, a.g.m., s. 26-27.
[241] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 209-210; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 271; Sarıbaş, *a.g.t.*, s. 16-17.

ikramları, hediyeleri ve samimi ilişkiyi devam ettirdiğini görmüş ve bu duruma çok kızmıştır.[242] Bundan dolayı halife, Yahyâ el-Bermekî'yi yanına çağırmış ve ona: *"Kardeşim Hârûnürreşîd ile aramı bozdun, onu bana karşı kışkırttın. Seni kesinlikle öldüreceğim"* diyerek Yahyâ el-Bermekî'yi tehdit etmiştir. Bu durum üzerine Mûsâ el-Hâdî'nin huzurunda olanlardan İbrâhîm b. Zekvân araya girmiş Mûsâ el-Hâdî'ye, Yahyâ el-Bermekî'nin hapsedilmesinin öldürülmesinden daha uygun bir yol olduğunu söylemiştir. İbrâhîm b. Zekvân'ın bu görüşünü kabul eden halife de Yahyâ el-Bermekî'yi öldürmekten vazgeçip onu hapse atmıştır.[243] Yahyâ el-Bermekî hapse atıldıktan sonra tekrardan Mûsâ el-Hâdî tarafından öldürülmek istenmiş fakat halifenin ansızın ölümü üzerine öldürülmekten kurtulmuştur. Hatta Mûsâ el-Hâdî'nin kardeşi Hârûnürreşîd'i de ortadan kaldırmaya niyetlendiği ifade edilmektedir.[244]

Mûsâ el-Hâdî öldükten sonra Yahyâ el-Bermekî'yi hapishaneden çıkaran kişi hakkında iki farklı görüş vardır. Bunlardan ilki: Yahyâ el-Bermekî'yi hapishaneden çıkaran kişinin Hârûnürreşîd'in annesi Hayzürân olduğu yönündeki görüştür. Bu görüş aynı zamanda Cehşiyârî'nin ortaya koyduğu ve Kırbıyık'ın da desteklediği görüştür.[245] Yahyâ el-Bermekî'yi hapishaneden çıkaran kişinin Hârûnürreşîd olduğu yönündeki ikinci görüş ise İbn Kesîr tarafından ortaya konulmuş olup Yıldız ve Yılmaz tarafından da desteklenmektedir.[246] Bu iki görüşe ilaveten Tarihçi İbnü'l-Esîr de bu konuya ilişkin şöyle bir anlatıya yer verir: "*Halife Mûsâ el-Hâdî öldüğü gece Yahyâ b. Hâlid uyumakta olan Hârûnürreşîd'in yanına gelerek onu uyandırır ve ona şöyle hitap eder: "Kalk Ey Mü'minlerin Emîri" bunun üzerine Hârûnürreşîd ona "Beni daha kaç kere korkutacaksın. Benim, onun (Mûsâ el-Hâdî) yanındaki vaziyetimi bilmiyor musun? Eğer ki bu yaptığın onun kulağına giderse benim halim ne olur onun yanında?*" Bunun üzerine Yahyâ el-Bermekî, Mûsâ el-Hâdî'nin vezirinin yüzüğünü Harûnürreşîd'e uzatıp, *"O kişi (Mûsâ el-Hâdî) öldü"* diye cevap vermiştir.[247] Ancak Tarihçi İbnü'l-Esîr'in aktardığı bu anlatı şu soruları doğurmaktadır: Mûsâ el-Hâdî'nin öldüğü gece Yahyâ el-Bermekî hapishanede

[242] Hudari Bek, *a.g.e.*, s. 132.
[243] Aykon, *a.g.e.*, s. 27; Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 174-175.
[244] Kasım Kırbıyık, "Hayzürân", *https://islamansiklopedisi.org.tr/hayzuran,* Erişim Tarihi: 13.01.2020; Yılmaz, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/yahya-b-halid-el-bermeki,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[245] Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 175; Kırbıyık, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/hayzuran,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[246] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 230; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 160; Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler*, Erişim Tarihi: 13.01.2020; Yılmaz, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/yahya-b-halid-el-bermeki*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[247] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 277; Ayrıca Bkz.: Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 232; Ş. Ebû Halîl, *a.g.e.*, s. 20.

miydi? Eğer Yahyâ el-Bermekî hapishanede ise onu kim hapishaneden çıkarmıştır? Kaynakların bu konuya ilişkin tam bir fikir birliği içinde olmamasından dolayı bahsi geçen sorulara kesin cevaplar vermek pek mümkün değildir. Fakat bu muammaya rağmen kesin olmamakla beraber Yahyâ el-Bermekî'yi hapishaneden çıkaranın Hayzürân olduğu ve Yahyâ el-Bermekî'nin de bunun üzerine Mûsâ el-Hâdî'nin ölüm haberini Hârûnürreşîd'e verdiği düşüncesi dönem olaylarının tarihi seyrine daha uygun gibi durmaktadır.

Mûsâ el-Hâdî'nin ölümünden sonra Abbâsî Devleti'nin halifelik tahtına oturan Hârûnürreşîd'in ilk işi, halifeliği elde etmesinde büyük katkıları olan manevi babası Yahyâ el-Bermekî'yi çağırarak H. 170/ M. 786'da ona vezirlik makamını vermesi olmuştur.[248]

Şelebi'nin aktardığına göre Hârûnürreşîd, Yahyâ el-Bermekî'ye şu sözleri söyleyip vezirliği tevdi etmiştir: *"Babacığım, ileri görüşlülüğünün bereketi ve işleri, iyi bir şekilde ele alıp kontrol etmedeki başarın ile beni bu makama sen oturttun".*[249] Daha öncede bahsi geçtiği üzere Şair İbrahim el-Mevsılî'nin bu olaya ilişkin şu beyitleri nazmettiği hem İbnü'l-Esîr hem de Taberî tarafından aktarılmaktadır: *"Güneşin ışığı nasıl sönük bir haldeydi görmedin mi? O güneşin ışığı, ikram sahibi Allah'ın Emini Hârûn'un bereketi sayesinde, Hârûn halifelik tahtına geçtiği vakit parıldayarak tekrar doğdu. O güneşin (devletin) hükümdarı Hârûn veziri de Yahyâ'dır".*[250] Ayrıca Hârûnürreşîd, Yahyâ el-Bermekî'ye: *"Sana artık tüm reayayı yönetme yetkisini veriyorum ve böylece bu işin sorumluluğunu kendi boynumdan çıkarıp üstlenmen için senin sorumluluğuna bırakıyorum. Bundan sonra nasıl istiyorsan öyle hükmet, yaptığın işlerde kimi istiyorsan onu kullan, istediğini görevden azlet, istediğine emir ver, istediğini de mevkiinden aşağı düşür, ben artık hiçbir şekilde hiçbir konuda sana karışmayacağım"*[251] demek suretiyle vezirlik yüzüğünü ona uzatmış[252] ve ona idari anlamda geniş yetkiler vermiştir. Bu tayin ile birlikte Hârûnürreşîd, Bermekîler'in Abbâsî Devleti'ne tam olarak nüfuz etmelerine izin vermiştir. Diğer bir ifadeyle bu atama, Bermekîler'in Abbâsî Devleti'ne somut

[248] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 233.
[249] Şelebi, *a.g.e.*, s. 283; Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 177.
[250] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 278; Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 233; Mes'ûdî, *a.g.e.*, s. 280; Aykon, *a.g.e.*, s. 48.
[251] Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 177; Sarıbaş, *a.g.t.*, s. 19.
[252] Mes'ûdî, *a.g.e.*, s. 280.

anlamda nüfuz dönemini başlatmıştır. Hârûnürreşîd Dîvânü'l-hâtem[253] dışındaki bütün divanları Yahyâ el-Bermekî'ye bağlamış[254] sonrasında Dîvânü'l-hâtem'i de ona bağlayarak[255] iki vezirliğin de Yahyâ el-Bermekî'de birleşmesini sağlamıştır.[256] Bu anlamda Yahyâ el-Bermekî gücüne güç katmıştır.

Abbâsî Devleti'nde "vezâretü't-tefvîz" ve "vezâretü't- tenfîz" olmak üzere iki çeşit vezirlik türü bulunmaktaydı.[257] Birinci vezirlik türü olan "vezâretü't-tefvîz"de bu vezirlik makamına sahip olan vezir, devlet işlerinde herhangi bir konuda halifeye danışmadan hareket etmekte özgürdür. Bu bağlamda söz konusu vezir, istediğini göreve atayabilir ve istediğini de herhangi bir görevden azledebilir.[258] Bermekî ailesi, bu tür vezirliğin en güzel örneklerinden biridir.[259] Bu durum, Bermekî ailesinin önde gelen simalarından biri olan Yahyâ el-Bermekî'nin H. 171-172/ M. 788'de harcamalardan ve giderlerden sorumlu idari birim olan Divânü'l-nafakât'a Fazl b. Rebî'i atadığı vakit kendini en somut biçimde göstermiştir.[260] Ayrıca André Clot'a göre de; Hârûnürreşîd'in Yahyâ el-Bermekî'ye verdiği en önemli imtiyazlardan biri, divan kâtiplerini atama ve yolsuzluklarını yargılama yetkisidir.[261] Clot'un anlattığı bu durum, Bermekîler'in ve özellikle de Yahyâ el-Bermekî'nin, Valide Sultan Hayzüran'ın ölmesine yakın bir dönemde veya ölmesinin ardından vezâretü'l-tefvîz türü bir vezirliğe sahip olduğunu destekler niteliktedir.

Halifenin emri ve izni dışında hiçbir tasarruf hakkı bulunmayan[262] yani sadece icradan sorumlu olan ikinci tür vezirliğe "vezâretü't-tenfîz" denilmektedir.[263] Fakat Yahyâ el-Bermekî, Hârûnürreşîd'in hilafetinin ilk yıllarında eriştiği makamlara ve elde ettiği ayrıcalıklara rağmen yine Hârûnürreşîd'in emri üzere devletin önemli meselelerinin tamamına yakınında halifenin annesi Hayzüran'a danışmak zorunda

[253] Dîvânü'l-hâtem; Muâviye'nin, her mektup veya dokümanın orijinalinin kontrol edilip mühürlenerek gönderilmesinden sonra bir kopyasının çıkartılıp saklanması için tesis ettiği divana verilen addır. Abdülazîz Ed-Dûrî, "Divan", *https://islamansiklopedisi.org.tr/divan--devlet#1*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[254] Yılmaz, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/yahya-b-halid-el-bermeki*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[255] Aykon, *a.g.e.*, s. 48
[256] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 235.
[257] Cahid Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 3. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 64-65.
[258] Ahmed Emîn, *Hârûnürreşîd*, [b.y.], Kahire [t.y.], s. 20.
[259] Baltacı, *a.g.e.*, s. 65.
[260] Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 189.
[261] Clot, *a.g.e.*, s. 33.
[262] Ahmed Emîn, *a.g.e.*, s. 20.
[263] Baltacı, *a.g.e.*, s. 65.

kalmıştır.[264] Bu bağlamda Hârûnürreşîd'in hilafetinin ilk üç yılı devlet işlerini asıl yöneten kişinin genellikle Hayzürân olduğu söylenilebilir.[265] Daha da öz bir ifadeyle Yahyâ el-Bermekî elde ettiği iktidar potansiyelini Hayzüran ile paylaşmak mecburiyetinde kalmıştır.[266] Zira Yahyâ el-Bermekî de halife de Hayzüran'ın görüşleri doğrultusunda icraatta bulunmaktaydı.[267] Ayrıca bu durum Ortaçağ İslam dünyasında kadınların da devlet idaresinde etkin bir rol oynadıklarını gösteren önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Yahyâ el-Bermekî, vezirliği elde ettiği andan Hayzüran'ın ölümüne kadar geçen süre içinde, Hârûnürreşîd ve konumunun kendisine sağladığı ayrıcalıkları sonuna kadar kullanan iktidar aşığı bir kadın olan Hayzüran arasında gidip gelmiştir. Bu arada Yahyâ el-Bermekî kendisinden beklenenleri yapabilme yolunda bütün maharetlerini de seferber etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Yahyâ el-Bermekî'nin hem Hayzüran hem de Hârûnürreşîd ile doğrudan mücadele etme şansı yoktu. Fakat Yahyâ el-Bermekî zekâsını kullanarak birtakım imalarda ve örneklerde bulunmuş bu suretle de isteklerini elde etmeye çalışmıştır. Yahyâ el-Bermekî'nin bu bağlamda söylediği şu söz onun diplomatik zekâsına dair anlamlı bir göstergedir: *"Bir konuda halifeye karşı çıkmak halifeyi yapmak istediğiniz şeye itmek demektir, çünkü sizin onları engellemek istediğiniz ölçüde onlar sizin isteğinizin veya görüşlerinizin tersini yapmak isteyeceklerdir."*[268] Netice itibariyle Yahyâ el-Bermekî ancak Hayzüran'ın H. 172-173/ M. 789'da ölümüyle tam bir serbestlik kazanmış ve devlet işlerini istediği şekilde yürütebilme hürriyetine kavuşmuştur.[269] Bu hususta şunu ifade etmekte fayda vardır: Önceden de belirtildiği üzere Yahyâ el-Bermekî vezirlik makamına geldikten sonraki ilk iki üç yıl boyunca, yani Hayzüran'ın son yıllarına kadar daha çok vezâretü't-tenfîz türü bir vezirlik yürütmüş ve genellikle sadece icradan sorumlu olmuştur. Ancak H. 172-173/ M. 789'dan sonra Yahyâ el-Bermekî'nin vezâretü't-tenfîz olan vezirliği vezâretü'l-tefvîz'e dönüşmüştür.[270] Bu süreçten sonra Yahyâ el-Bermekî tayin ve azillerde tek yetkili konumuna getirilmiş ve bunun yanı sıra önceki dönemlerde sadece halifelerin imzasıyla yürürlüğe giren Dîvânü'l-harâc yazıları da artık onun imzasıyla çıkmaya

[264] Hasan Abdü'l-Gaffâr, *a.g.e.*, s. 46.
[265] Kırbıyık, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/hayzuran,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[266] Clot, *a.g.e.*, s. 33.
[267] Kırbıyık, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/hayzuran,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[268] Clot, *a.g.e.*, s. 33.
[269] Bektaşoğlu, *a.g.t.*, s. 399.
[270] Aykon, *a.g.e.*, s. 49.

başlamıştı. Böylelikle Yahyâ el-Bermekî devletin maliyesi ve saray harcamaları üzerinde bile tam bir tasarrufa hakkına sahip bir statüye ulaşmıştır.[271]

Abbâsî Devleti vezirleri arasında "Emîr" sıfatı alan ilk kişi olan Yahyâ el-Bermekî[272] ilm-i nücûm başta olmak üzere dini ve felsefi ilimlerle pozitif bilimler hakkında geniş bir bilgi birikimine haiz idi. Ayrıca çok zengin bir kütüphaneye de sahipti.[273] Yahyâ el-Bermekî; bahsi geçen entelektüel potansiyelinden dolayı olsa gerek Hârûnürreşîd'in Süveyş Denizi'nden Akdeniz'e bir kanal açıp da iki denizi birleştirmek istediği vakit Hârûnürreşîd'e, bunun Rûm gemilerinin Hicaz sahillerine tecavüzleri için bir yol açabileceğini öne sürmüş ve Hârûnürreşîd'i bu fikrinden vazgeçirmeyi başarmıştır.[274] Yahyâ el-Bermekî vezir olduktan sonra ilk olarak devletin sınır bölgelerindeki (sugūr) güvenlik önlemlerini artırmış, içeride asayişi sağlamış, borçların ve vergilerin tahsiliyle hazineyi doldurmuş, elde edilen paralarla imar işlerine girişmiştir. Böylelikle Abbâsî Devleti'ni dönemin en müreffeh ve güçlü devletlerinden birisi haline getirmiştir.[275]

Yahyâ el-Bermekî'nin vezirlik yaptığı yıllar Abbâsî Devleti'nin en parlak dönemi olarak tarihe geçmiştir. Bu başarıda onun sosyal, ekonomik, bilimsel ve kültürel hayata katkıları önemli yer tutar. Yahyâ el-Bermekî Irak ve Şam gelirlerinden bir kısmını Haremeyn halkına, misafir olarak orada bulunanlara ve ilimle uğraşanlara dağıtmış, bunun yanı sıra bir de yetimler için bakım evleri açtırmıştır.[276] Bunların dışında Bağdat'ta yaklaşık H. 183-184/ M. 800'de devletin ilk kâğıt fabrikasını kurma başarısını göstermiştir.[277] Yahyâ el-Bermekî vezirliği esnasında Bermekî Hastahanesi adıyla bir hastahane yaptırmış, Seyhan ve Kātûl nehirleri ıslah ederek bu bölgelerde tarım ve ulaşımın canlanmasını sağlamıştır. Ünlü tabip II. Buhtîşû' b. Curcîs'i ve dil âlimi Sîbeveyhi'yi Bağdat'a getirtmesi, Yunan,

---

[271] Yılmaz, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/yahya-b-halid-el-bermeki,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[272] Hasan Muhammed el-'Ayderûs, *et-Târîhü's-Siyâsî Ve'l-Hudârî Li'd-Devletü'l-Abbâsiyye,* 1. Baskı, Dârü'l Kitêbül-Hadîs, Kâhire 1432/2011, s. 147.
[273] Aykon, *a.g.e.,* s. 69.
[274] Ahmet Cevdet, *a.g.e.,* C. 2, s. 153.
[275] İbnü't-Tıktakâ, *a.g.e.,* s. 198.
[276] Yılmaz, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/yahya-b-halid-el-bermeki,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[277] Hamilton Alexander Roskeen Gibb, *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, (Çev: Kadir Durak, Atilla Özkök, Hayrettin Yücesoy v.dğr.), Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s. 240; W. Montgomery Watt, *a.g.e.,* s. 45.

Hint ve Fars kültürüne ait kitapların Arapça'ya tercüme edilmesi gibi önemli birçok sosyo-kültürel faaliyetlere imzasını atmıştır.[278]

Tarihçi İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî* adlı eserinde Yahyâ el-Bermekî'nin kişiliği hususunda şunları söylemektedir: *"O iyi bir Kâtip, etkileyici bir hatip, zeki, kültürlü, doğru sözlü, isabetli görüş ve kuvvetli öngörü sahibi, işleri iyi kontrol edebilen, emri altındakilere hükmedebilen, vazifelerini yerine getirmede bir hayli güçlü ve yetenekli, cömertlikte rüzgârla yarışabilecek bir vaziyette, her yönüyle övülebilen birisiydi. Ayrıca o; hoşgörülü, ağır başlı, namuslu (erdemli), aynı zamanda görkemli ve heybetli bir görünüşe sahipti."*[279] Bu meziyetlerinden ve yetenekli bir siyaset adamı olmasından dolayı hem Hayzüran hem de Hârûnürreşîd önemli bazı konularda kendisine danışmış ve genellikle tavsiyelerini de dikkate almıştır. Bunun en güzel örneklerinden birisi daha önce de ifade edildiği üzere Hârûnürreşîd'in Süveyş ve Akdeniz'i bir kanal yoluyla birbirine bağlamak istediği vakit Yahyâ el-Bermekî tarafından uyarılması ve halifenin de bu uyarıyı dikkate almasıdır.[280]

Bu örneğin dışında diğer bir örnek de Clot'un eserinde yer almaktadır. Buna göre: Hayzüran, Hârûnürreşîd'in tahta geçmesinden önce hilafet konusunda Hârûnürreşîd'e rakip olan Cafer'e destek verenlerin, Hârûnürreşîd'in hilafeti döneminde öldürülmesini istemiştir. Fakat Yahyâ el-Bermekî Hayzüran'ı, bu adamları düşman üzerine göndermemiz daha iyi olur diyerek ikna etmiş ve Hayzüran da bu öneriye uyarak onları öldürmekten vazgeçmştir.[281] Bu konuya ilişkin bir başka örneği ise İbn Hallikân şöyle aktarmaktadır: *"Günlerden bir gün Yahyâ el-Bermekî ve Hârûnüreşîd yolda beraber yürürken bir kişi yanlarına gelerek Hârûnüreşîd'e seslenir ve ona Ey Mü'minlerin Emîri benim binek hayvanım telef oldu der. Bunun üzerine halife bu adama beş yüz dirhem verin diye emir verir. Fakat tam o esnada Yahyâ halifeye göz kırpar, ardından ikili o bölgeden ayrılınca Halife Hârûnüreşîd Ey babacığım! Sen neden demin bana gözünü kırptın ki! Ben bunu neden yaptığını hiç anlamadım der. Halifenin bu sözleri üzerine Yahyâ halifeye şöyle der: Senin gibi bir halifenin ağzına beş yüz dirhem gibi cüz'i miktarları telaffuz etmek yakışmaz senin diline ve şanına yakışan miktar beş milyon dirhem veya on milyon dirhem gibi bir miktar olmalıdır. Hârûnürreşîd Yahyâ b. Hâlid'in bu sözleri üzerine ona peki olur da*

[278] Yılmaz, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/yahya-b-halid-el-bermeki*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[279] İbnü't-Tıktakâ, *a.g.e.*, s. 198.
[280] Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, C. 2, s. 153.
[281] Clot, *a.g.e.*, s. 34.

bir daha bana bu soru veya buna benzer bir soru sorulursa ne cevap vereyim der? Yahyâ b. Hâlid; Hârûnürreşîd'e telef olan binek hayvanın yerine ona bir binek hayvanı satın alın demen daha uygun olur der".[282]

Tarihçi W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi* adlı eserinde İslam devletleri tarihindeki idari yapılanmalara değinirken Berîd Divanı (posta idaresi) hakkında da bilgiler vermiş ve bu divanın hem İslam devletlerinin hem de Abbâsî Devleti'nin idari ve siyasi yapılanmasında ne kadar büyük ve önemli bir role sahip olduğunu anlatmıştır. Ayrıca Barthold Hârûnürreşîd'in, Yahyâ el-Bermekî'nin görüşleri doğrultusunda bu teşkilatın nasıl düzenli bir hale sokulduğunu ifade etmiştir.[283] Görüldüğü üzere Yahyâ el-Bermekî Abbâsî Devleti'nin idari, sosyal, siyasi vb. alanlarında alınan kararlarda birçok defa Hârûnürreşîd'e verdiği fikirlerle yardımcı olmuştur. Hatta Hârûnürreşîd, Yahyâ el-Bermekî'yi hapse attırdığında bile birtakım önemli devlet meseleleri için ara sıra Yahyâ el-Bermekî'ye akıl danışmaya gitmiştir.[284] Yahyâ el-Bermekî H. 190-191/ M. 806'da yetmiş yaşında Rafika'da hapishanedeyken aniden ölmüştür.[285]

2.3.2. Fazl b. Yahyâ el-Bermekî

Yahyâ el-Bermekî'nin büyük oğlu Fazl el-Bermekî'nin doğum tarihine ilişkin İbnü'l-Esîr iki farklı tarih vermektedir. Bunlardan biri H. 145/ M. 763 yılı bir diğeri ise H. 149/M. 766 yılıdır.[286] Taberî ise Fazl el-Bermekî'nin doğum tarihini H. 23 Zilhicce 148/ M. 9 Şubat 766 olarak göstermektedir. Bunun dışında Taberî Hârûnürreşîd'in doğum tarihinin H. 23 Zilhicce 145/ M. 14 Mart 763'de veya Muharrem ayının ilk günü H. 149/ M. 16 Şubat 766 olduğunu ileri sürerek[287], Fazl el-Bermekî'nin Hârûnürreşîd'ten yedi gün önce yani H. 23 Zilhicce 148/ M. 9 Şubat 766 tarihinde dünyaya geldiğini ileri süren görüşle çelişmektedir.[288] Bu bilgiler çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığı vakit, kaynakların da çoğunlukla üzerinde

---

[282] İbn Hallikân, *a.g.e.*, C. 6, s. 227.
[283] Wilhelm Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 6. Baskı, (İzah, Düzeltme, İlave ve Eklerle Çev.: Mehmet Fuat Köprülü), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984, s. 325; Ayrıca Bkz.: İbrahim Harekât, "Berîd", *https://islamansiklopedisi.org.tr/berid*, Erişim Tarihi: 13.01.2020; Baltacı, *a.g.e.*, s. 337.
[284] Yılmaz, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/yahya-b-halid-el-bermeki*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[285] İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 205; Aykon, *a.g.e.*, s. 136.
[286] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 277.
[287] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 230.
[288] Hakkı Dursun Yıldız, "Fazl b. Yahyâ el-Bermekî", *https://islamansiklopedisi.org.tr/fazl-b-yahya-el-bermeki*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

ittifak ettiği H. 23 Zilhicce 148/ M. 9 Şubat 766 tarihinin en doğru tarih olduğu neticesine ulaşılmaktadır.

Fazl el-Bermekî'nin annesi Berberî Zübeyde b. Senîn ya da Zeynep bint. Münîr'dir.[289] Hârûnürreşîd'in annesi Hayzürân Fazl el-Bermekî'nin sütannesidir.[290] Bundan dolayı Fazl el-Bermekî, Hârûnürreşîd'in sütkardeşiydi. Ayrıca Hârûnürreşîd Fazl el-Bermekî'ye "kardeşim" diye hitap etmekteydi.[291] Hârûnürreşîd halife olunca, Yahyâ el-Bermekî'yi vezir tayin etmiş, Fazl el-Bermekî'yi de oğlu el-Emîn'in eğitim ve öğretimiyle ilgilenmesi için görevlendirmiştir. Bu dönemde merkezî idarede babasının en önemli yardımcısı olan Fazl el-Bermekî, el-Emîn'in birinci sırada veliaht tayin edilmesinde de çok büyük çaba sarf etmiştir.[292] Hârûnürreşîd, Fazl el-Bermekî'yi kardeşi Cafer el-Bermekî'den önce kendisine vezir tayin etmiştir. Fazl el-Bermekî, bu görevi babası Yahyâ el-Bermekî'nin vezirlikten çekildiği tarih olan H. 181/ M. 798'de elde etmiştir. H. 183/ M. 799'da ise Fazl el-Bermekî'nin vezirlik görevi son bulmuş ve aynı yıl bu görevi kardeşi Cafer el-Bermekî'ye devretmiştir. Buradan hareketle Fazl el-Bermekî'nin vezirlik süresinin sadece iki yıl kadar olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.[293]

Hârûnürreşîd, hilafetinin ilk yıllarında Fazl el-Bermekî'yi sırasıyla Kûr'ul-Cibâl, Rey, Cürcân, Taberistan, Kûmis, Dünbâvend ve Rûyân bölgelerine vali tayin etmiştir. Bunun yanı sıra Hârûnürreşîd H. 175-176/ M. 792'de isyan eden Yahyâ b. Abdullah ile mücadele etmek üzere de Fazl el-Bermekî'yi görevlendirmiştir.[294] Bunun üzerine Fazl el-Bermekî 50.000 kişilik bir ordu ile bölgeye doğru hareket etmiş ve Rey yakınlarında bir karargâh kurarak savaşa girmeden önce Yahyâ b. Abdullah ile yaptığı görüşmeler esnasında hoşgörülü ve nazik bir yöntem kullanmıştır. Bu yöntem sayesinde Yahyâ b. Abdullah'ı teslim olmaya ikna etmiştir.[295] Tarihçi Abdülazîzü'd-Dûrî[296] Fazl el-Bermekî'nin bu yöntemi

[289] Aykon, *a.g.e.*, s. 137.
[290] İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 210.
[291] Aykon, *a.g.e.*, s. 137.
[292] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/fazl-b-yahya-el-bermeki*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[293] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 268; Bektaşoğlu, *a.g.t.*, s. 401.
[294] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 232; Ayrıca Bkz.: İbnü't-Tıktakâ, *a.g.e.*, s. 194.
[295] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/fazl-b-yahya-el-bermeki*, Erişim Tarihi: 13.01.2020; Ayrıca Bkz.: İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, C. 2, Dârü'l Kütüb, Mısır [t.y.], s. 22-23.
[296] Abdülazîzü'd-Dûrî, 1919-2010 yılları arasında yaşamış Iraklı bir İslam tarihçisidir. Cengiz Tomar, "Dûrî, Abdülazîz", *https://islamansiklopedisi.org.tr/duri-abdulaziz*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

kullanmasındaki amacının kan dökmeyi önlemek olabileceğini aktarmıştır.[297] Fazl el-Bermekî Bağdat'a döndüğünde, gösterdiği bu üstün diplomatik başarısından dolayı Hârûnürreşîd Fazl el-Bermekî'ye ihsanlarda bulunmuştur.[298] Ayrıca Fazl el-Bermekî gösterdiği bu başarısıyla halife nezdinde itibarını ve devlet içindeki statüsünü arttırmıştır.[299] Hârûnürreşîd, Fazl el-Bermekî'nin gösterdiği bu başarıdan çok memnun kalmış olacak ki aynı yıl içinde kendisine devletin Nehrevan'dan başlayarak en uzaktaki Türk diyarına kadar olan bütün doğu bölgesinin ve idaresinin yönetimini vermiştir.[300] H. 176-177/ M. 793'e gelindiğinde Fazl el-Bermekî, Rey ve Sicistan valiliklerine ek olarak Horasan valiliğine de atanmıştır.[301] Böylelikle Fazl el-Bermekî'nin Abbâsî Devleti içindeki nüfuzu ve halife nezdindeki kıymeti gitgide artmıştır.

Fazl el-Bermekî'nin Horasan valiliğindeki ilk icraatı adaleti tesis etmek olmuştur. Daha sonra su depoları, camiler, mescit ve kervansarayların imarına girişmiş, borç defterlerini yakmış,[302] ordunun sayısını arttırmış ve o sene bölgeye ziyaretçi olarak gelenler başta olmak üzere, bölgedeki komutanlara ve kâtiplere on bin dirhem ikramda bulunmuştur.[303] Fazl el-Bermekî, Horasan'da "Abbâsîye" denilen ve Acemlerden oluşan 500.000 kişilik bir ordu kurmuştu.[304] Bu askerlerden 20.000'ini Bağdat bölgesine göndermiş[305] ve bu ordu Bağdat'ta "el-Kerenbiyye" adı ile anılmıştır. Ordunun geri kalan kısmı ise Horasan'da kalmıştır.[306] Fakat F.A. Mahmûd bu görüş için: *"Şüphesiz bu rivayette aktarılanlar doğru değildir. Rivayet Fazl'ın topladığı ordunun sayısını 500.000 olarak vermekte ancak Abbâsî Devleti'nin tarihinde bu sayıya yakın bir ordunun bir araya geldiği hiç görülmemiş…"* şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.[307] Bu noktada o dönemki Abbâsî Devleti'nin siyasi, askeri ve sosyal durumu göz önünde bulundurulduğunda F.A. Mahmûd'un haklı bir değerlendirmede bulunduğu ifade edilebilir.

Fazl el-Bermekî'nin Horasan valiliği sırasındaki bir diğer gelişme Tâlekān halkının Fazl el-Bermekî'ye karşı isyan etmesidir. Bir Türk toplumu olan

---

[297] Ed-Dûrî, *a.g.e.*, s. 149.
[298] Sarıbaş, *a.g.t.*, s. 22.
[299] İbn Tağrîberdî, *a.g.e.*, s. 63
[300] Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 190; İbn Hallikân, *a.g.e.*, C. 4, s. 29.
[301] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 300-301.
[302] Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 191.
[303] İbn Hallikân, *a.g.e.*, C. 4, s. 29; Ed-Dûrî, *a.g.e.*, s. 144-145.
[304] Aykon, *a.g.e.*, s. 38.
[305] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 257.
[306] Hudari Bek, *a.g.e.*, s.133.
[307] Aykon, *a.g.e.*, s. 39.

Tâlekānlılar veya Tâlekān hükümdarı, Fazl el-Bermekî karşısında bir başarı gösterememiş ve neticede Fazl el-Bermekî isyanı bastırarak bol miktarda ganimet elde etmiştir.[308] Ayrıca Fazl el-Bermekî gazaya çıkmak üzere Maverâünnehir bölgesine hareket etmiştir.[309] Bununla beraber ünlü tabip Buhtîşû‘ b. Curcîs'in torunu İbrâhim b. Cibrâîl'in kumandasında Kâbil üzerine bir ordu göndermiştir. İbrâhim b. Cibrâîl, Kâbil yakınındaki Şahbahâr'ı zaptederek[310] bol miktarda ganimet ele geçirmiştir.[311] Diğer bir ordu da Üsrûşene'ye karşı gönderilerek Üsrûşene hükümdarı itaate mecbur edilmiştir.[312]

Fazl el-Bermekî'nin Horasan valiliği esnasında Nevbahar adlı tapınağı yıkmak istemesi Fazl el-Bermekî döneminde gerçekleşen dikkate değer bir diğer meseledir. Şöyle ki Fazl el-Bermekî'nin yıkmak istediği bu tapınak Bermekîler'in İslam'ı kabullerinden önce dini inaçları bakımından çok önemli bir yere sahipti. Bu sebeple Fazl el-Bermekî'nin bu icraatının dikkate değer veya düşündürücü olduğu ifade edilmelidir. Ancak Fazl el-Bermekî bu tapınağın çok sağlam bir yapıda olmasından dolayı sadece bir kısmını yıkabilmiştir. Tapınağın az bir kısmını yıkan Fazl el-Bermekî tapınağın arta kalan kısmının yanına da bir mescit inşa etmiştir[313].

Fazl el-Bermekî çok geniş bir coğrafyaya vali olarak tayin edilmişti. Dolayısıyla bu coğrafyanın kontrolü pek kolay yapılamazdı. Bundan dolayı değişik vilayetlere kendisinin yerine bazı kişileri vekil veya vali tayin ederek bir nebze de olsa bu zorluğun üstesinden gelmeye çalışmıştı.[314] Bu durumun en güzel örneklerinden iki tanesi: Horasan'dan Bağdat'a dönerken Horasan bölgesine kendi yerine vekil tayin ettiği Amr b. Cemîl[315] ile Sicistân'a vali olarak tayin ettiği ve haracını da kendisine bağlattırdığı İbrâhim b. Cibrâîl örneğidir. İbrâhim b. Cibrâîl'i vali tayin etmekle kalmamış aynı zaman da oranın haracını da kendisine bağlamıştır.[316]

---

[308] Ya‘kûbî, *a.g.e.*, C. 2, s. 253.
[309] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 305.
[310] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/fazl-b-yahya-el-bermeki*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[311] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 259; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 173.
[312] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/fazl-b-yahya-el-bermeki*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[313] İbn Hallikân, *a.g.e.*, C. 4, s. 28; Aykon, *a.g.e.*, s. 38; Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 191.
[314] Aykon, *a.g.e.*, s. 38; Sarıbaş, *a.g.t.*, s. 25.
[315] Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 191; Sarıbaş, *a.g.t.*, s. 25; Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 261.
[316] Aykon, *a.g.e.*, s. 38; Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 258-259.

Fazl el-Bermekî Horasanda huzuru tesis ettikten ve siyasi otoriteyi sağladıktan sonra[317] daha önce de bahsi geçtiği üzere Amr b. Cemîl'i[318] kendi yerine vekil tayin ederek H. 178-179/ M. 795'te Bağdat'a dönmüştür.[319] Hârûnürreşîd Fazl el-Bermekî'yi; Hâşimoğulları, üst düzey komutanlar, kâtipler ve toplumun ileri gelenlerinden oluşan bir grup ile Ebû Cafer'in bahçesinde karşılamıştır.[320] Yanında çeşitli hediyeler getirmiş olan Fazl el-Bermekî'nin, bu hediyelerden ve değerli eşyalardan kendisini karşılayanlara dağıttığı miktar, kişi başına bir milyon dirhem civarına ulaşmıştır.[321] Hârûnürreşîd şairlere Fazl el-Bermekî için methiyeler düzmelerini ve kâtiplere de onun fazilet ve iyiliklerini yazmalarını emretmiştir.[322] Yazarı belli olmayan bir şiirde Fazl el-Bermekî hakkında şunlar söylenmektedir: "*Fazl el-Bermekî kadar cömert birini hiç görmedik. O ki bütün insanları şair veya şairane bir kişiliğe soktu. Hatta bir şeyler söylemekten aciz ve suskun bir yapısı olan kişilere bile muntazam (ölçülü, düzenli) şiirler söylemeyi öğretti. Cimrilere de cömert olmayı…"*[323] Muhtemelen bu şiir Hârûnürreşîd'in şairlere Fazl el-Bermekî'yi övmeleri için verdiği emrin bir neticesi ve ürünüdür.

Fazl el-Bermekî kendi döneminde saygınlık, azim, kararlılık, bilgelik, doğru görüş bildirme gibi özelliklere sahip önde gelen kişileri arasında ilk sıralarda yer almaktaydı.[324] Ayrıca başta kardeşi Cafer el-Bermekî olmak üzere birçok Bermekî ailesi mensubundan çok daha cömertti.[325] Ancak Fazl el-Bermekî kardeşi Cafer el-Bermekî'ye göre çok daha kibirli[326] ve asık suratlı bir yapıya sahipti. Fakat İbn Kesîr'in de ifade ettiği üzere cömertliği bütün bu ayıplarını veya kötü kusurlarını örtmekteydi. Zaten bu cömertliğinden dolayı insanlar kendisini kardeşi Cafer el-Bermekî'ye oranla daha çok sevmekteydiler.[327] Halk tarafından kardeşi Cafer el-Bermekî'ye göre daha fazla sevilen Fazl el-Bermekî buna karşın Hârûnürreşîd nezdinde kibirli ve asık suratlı olması sebebiyle kardeşi Cafer el-Bermekî'den bir

[317] Hudari Bek, *a.g.e.*, s.134; Aykon, *a.g.e.*, s. 39.
[318] İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 173; Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 191;Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 261; Sarıbaş, *a.g.t.*, s. 25.
[319] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 261; Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 191.
[320] Hudari Bek, *a.g.e.*, s.134; Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 259.
[321] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 259; Aykon, *a.g.e.*, s. 38.
[322] Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 191-192; Aykon, *a.g.e.*, s. 39.
[323] Şelebi, *a.g.e.*, s. 285-286.
[324] Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmâne'z-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm,* 1.Baskı, (Tahkîk: Ömer Abdüsselâm Tedmûrî), C. 13, Dârü'l-Kitâbü'l- 'Arabî, Beyrut 1411/1990, s. 339.
[325] İbn Hallikân, *a.g.e.*, C. 4, s. 28.
[326] Ez-Zehebî, *a.g.e.*, C. 13, s. 340; Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 197; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 211.
[327] İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 210-211.

miktar daha az sevilmekteydi.[328] Halk tarafından halifeye rağmen cömertliği sebebiyle çokça sevilen Fazl el-Bermekî'nin bu durumuna ilişkin şu anekdot anlatılmaktadır: Günlerden bir gün Fazl el-Bermekî'nin ediplerden birine on bin dinar miktarında bir parayı hediye olarak vermiştir. Fazl el-Bermekî parayı verdikten sonra adam ağlamaya başlamış ve Fazl el-Bermekî bunu merak ederek adama neden ağladığını ve parayı az mı bulduğunu sormuştur. Adam, hayır cevabını verdikten sonra şunları söylemiştir: *"Gün gelecek bu toprak senin gibi birinin üstüne bile serpilecek ve senin gibi birini dahi içine alıp yiyecek, ben ona ağlarım"* diyerek cevap vermiştir.[329] Gerçekten de Fazl el-Bermekî bu anekdotta da anlatıldığı üzere cömertliği ile darb-ı misal olmuştur. Daha önce de bahsedildiği üzere Fazl el-Bermekî'nin bu cömertliği onu şiir yoluyla övmek ve yüceltmek isteyen birçok kişiye şairane bir yetenek kazandırmıştı. Bu bağlamda kim tarafından söylendiği belli olmayan bir şiirde Fazl el-Bermekî'nin bu cömertliğine ilişkin şu veciz ifadeler aktarılmaktadır: *"Fazilet (iyilik) senin içindir. Her adı Fazl olan da (Fazl diye çağırılan) fazilet sahibi değildir. Allah senin insanlara yaptığın geniş faziletleri gördü. Bunun için de seni Fazl diye adlandırdı. Böylece isim ve icraat (fiiliyat, eylem) bir araya gelip kavuştu"*.[330]

Kıskanç bir kişiliği olmayan Fazl el-Bermekî başta kardeşi Cafer el-Bermekî olmak üzere hiçkimseyi hiçbir zaman çekememezlik etmemiştir. Fazl el-Bermekî'nin belki de devlet idaresinde bu denli yüksek bir makama gelmesi ve bu kadar başarılı olması, devlet ile ilgili meselelerde kendini duygularından arındırıp aklıyla hareket etmesiyle açıklanabilir. Nitekim bu konuya ilişkin şöyle bir hadise anlatılmaktadır: Halife günlerden bir gün vezirlik yüzüğünü Fazl el-Bermekî'den alıp kardeşi Cafer el-Bermekî'ye vermek istemiştir.[331] Ancak bu durumu Fazl el-Bermekî'ye söylemeye çekindiği için konuyu babası Yahyâ el-Bermekî'ye açmıştır. Hârûnürreşîd Yahyâ el-Bermekî'den bu durumu oğlu Fazl el-Bermekî'ye kendisinin iletmesini rica etmiştir. Bunun üzerine Yahyâ el-Bermekî durumu bir mektup yazarak oğlu Fazl el-Bermekî'ye iletmiştir. Fazl el-Bermekî babasının mektubunu okuduktan sonra bunun karşısında şu sözleri sarf etmiştir: "*Emîru'l-Mu'minin'in kardeşim hakkındaki emrini duydum ve bu emre itaat ediyorum*" diye cevap vermiştir.[332] Ardından şu cümleleri

[328] Aykon, *a.g.e.*, s. 137.
[329]İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 211.
[330]İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 211.
[331] Mahmut Esat, *İslâm Tarihi*, (Çev.: Sadi Irmak), Tan Matbaası, İstanbul 1965, s. 311-312.
[332] İbn Hallikân, *a.g.e.*, C. 4, s. 27-28.

kurduğu bildirilmektedir: "*Bu durum sebebiyle bendeki hiç bir nimet kardeşime intikal etmiş değildir. Ve de sahip olduğum herhangi bir rütbe de benden kardeşime geçmemiştir."*[333]

Hârûnürreşîd, Yahyâ el-Bermekî ve Fazl el-Bermekî arasında gerçekleşen bu konuşmayı, Fazl el-Bermekî'nin Abbâsî Devleti içerisindeki nüfuzu, önemi ve konumu açısından iyi analiz etmek gerekmektedir. Bir devlet hükümdarı olan Hârûnnürreşîd normal şartlar altında sadece kendi tasarrufunda olan ve hiç kimseden izin alma ihtiyacı duymaması gereken bir hususta yani bir vezirin (Fazl el-Bermekî'nin) azledilmesi ve diğer bir vezirin (Cafer el-Bermekî'ye) onun yerine vezir olarak yetkilendirilmesi noktasında nasıl olur da önceki veziri olan Fazl el-Bermekî'ye bu durumu söylemeye çekinmektedir? Bu açıdan bakıldığında bu durum iki şekilde yorumlanabilir. Bunların ilki, Hârûnürreşîd'in bu durum karşısındaki takındığı tutumunun Fazl el-Bermekî'ye karşı duyduğu aşırı güven ve sevginin açık bir göstergesi olduğu şeklinde ifade edilebilir. Bir diğeri ise halifenin bu tutumu bağlamında bir otorite zayıflığı ve güç kaybı yaşadığı şeklinde değerlendirilebilir. Ancak ilk yorumun daha geçekçi ve anlaşılır olduğu şeklinde bir izahta bulunululabilir. Çünkü Fazl el-Bermekî mektuba verdiği cevapta halifenin emrine itaat edeceğini bildirmiştir. Fazl el-Bermekî'nin verdiği bu cevap ikinci yorumu daha güçlü kılmaktadır. Meselenin diğer bir boyutu ise Fazl el-Bermekî'nin ifade ettiği *benden kardeşime geçen bir ayrıcalık veya bir kazanç yoktur* ifadesi veya düşüncesidir. Burada ise Fazl el-Bermekî daha önce de bahsedildiği üzere kıskançlık duygusunu barındırmadığını ve yüksek insani değerlere sahip bir devlet adamı olduğunu bu yolla ortaya açıkça koymuş gibi gözükmektedir. Kısacası bu durum Fazl el-Bermekî'nin hem devlet adamlığındaki duruşuna hem de halife yanındaki yüksek statüsüne ve halifenin ona karşı beslediği büyük saygı ve sevgiye bir örnek teşkil etmektedir.

Fazl el-Bermekî'nin Hârûnürreşîd'e vezirlikten azledilmesi konusunda söylediği sözleri duyan Cafer el-Bermekî, bu sözler karşısında abisi için şu ifadeleri kullanmıştır: *"Abime maşallah! ne kadar da kıymetli bir kişiliği var, faziletlerin belirtileri hep kendisinde ortaya çıkmakta, en güçlü (iyi) akıl onda bulunmakta ve en geniş hitabet kabiliyeti de kendisinde vücut bulmaktadır."*[334] Cafer el-Bermekî'nin

[333] Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâ'îlü's-Se'âlîbî, *Tuhfetü'l-Vüzerâ*, 1.Baskı, Dârü'l-'Arabiyye, (Tahkîk: Habîb Aliyyü'r-Rêvî ve İbtisêm Merhûmu's-Safâr), Beyrut 1427/2006, s. 119.
[334] İbn Hallikân, *a.g.e.*, C. 4, s. 28.

bu sözleri, abisi Fazl el-Bermekî hakkında yukarıda anlatılanların ne kadar doğru ve güvenilir olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Hârûnürreşîd'in Fazl el-Bermekî'ye karşı duyduğu güvenin bir diğer örneği ise Hârûnürreşîd'in H. 180-181/ M. 797'de hacca gittiği vakit Fazl el-Bermekî'nin halifeye vekâlet ederek merkezde kalması ve halife adına bizzat devleti yönetmesidir.[335] Bu durum da önceki durumlarda olduğu gibi Hârûnürreşîd'in veziri olan Fazl el-Bermekî'nin halife katında ne kadar sınırsız yetki ve imkânlarla donatıldığının bir başka göstergesidir. Burada şu sorunun akla gelmesi muhtemelen kaçınılmazdır: Fazl el-Bermekî'nin veya Bermekîler'in halife katında ne kadar yüksek bir mevkiye sahip oldukları bilinmektedir. Ancak buna rağmen Hârûnürreşîd gibi bir hükümdar nasıl olur da Fazl el-Bermekî'yi veya Bermekîleri hemen hemen kendisine eş düzeyde olan bir mevkiye getirmekte bir sakınca görmez? Bu durumun muhtemelen tek izahı, kaynakların tek bir ağızdan söylermişçesine ifade ettiği üzere Hârûnürreşîd'in Bermekî ailesi fertlerinin herbirine karşı duyduğu aşırı sevgi ve güvendir. Ayrıca bu durum, Fazl el-Bermekî özelinde ele alındığında ise Hârûnürreşîd'in Fazl el-Bermekî'ye karşı özellikle idari ve siyasi açıdan hissettiği sonsuz güvenin dışında hiçbir şekilde izah olunamaz.

H. 181-182/ M. 798'de Hazar Hakanı'nın kızı Fazl el-Bermekî'ye gelin olarak gönderilmiştir.[336] Bu durum Fazl el-Bermekî'nin Abbâsî Devleti içindeki şöhretinin devletin sınırlarını dahi aşarak diğer ülkelere kadar ulaştığını göstermektedir. Bu ise Fazl el-Bermekî'nin bulunduğu konum itibariyle diğer ülke hükümdarlarının bizzat muhatap aldığı bir mevkide kendini konumlandırma başarısı gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Fazl el-Bermekî ve kardeşi Cafer el-Bermekî birbiriyle kıyaslanırken genellikle önemli bir noktanın dikkat çektiği görülmektedir. Araştırmacılara göre Cafer el-Bermekî abisi Fazl el-Bermekî'ye göre halife yanında daha üstün bir seviyede bulunmaktadır. Ancak bu tez dikkatli bir şekilde tetkik edildiği takdirde, yapılan analizlerin hem Cafer el-Bermekî'nin hem de Fazl el-Bermekî'nin sosyal ve siyasi statüsüne daha uygun düşeceği ifade edilebilir. Bu anlamda Cafer el-Bermekî'nin Hârûnürreşîd tarafından daha çok sevildiğinin veya halifenin Cafer el-Bermekî'den daha çok hoşlandığının doğru bir değerlendirme olduğu söylenebilir.

---

[335] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/fazl-b-yahya-el-bermeki*, Erişim Tarihi: 13.01.2020; Bektaşoğlu, *a.g.t.,* s. 401.
[336] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 317;Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 269.

Lakin Hârûnürreşîd katında veya devlet içinde Fazl el-Bermekî, halife tarafından kendisine tevdi edilen görev ve yetkiler bakımından diğer bir ifadeyle idari rütbe ve askeri açıdan Cafer el-Bermekî'den daha üstün bir konumdaydı. Nitekim İbn Kesîr bu durumu açıkça ifade etmektedir.[337] Yine aynı noktaya işaret eden Tarihçi Abdülazîzü'd-Dûri: *"Fazl kardeşi Cafer'e göre siyasi ve idari anlamda daha büyük bir öneme sahipti"* şeklinde bir ifadede bulunarak[338] bir bakıma İbn Kesîr'e benzer bir görüşü savunmuştur. Vezirliği süresince şer'i ve adli işlere nezaret etmiş ve Mühür Divanı'na bakmış olan Fazl el-Bermekî[339], H. 182-183/ M. 799'a gelindiğinde Hârûnürreşîd'in oğlu el-Emîn'in hocalığı dışındaki bütün idari görevlerinden azledilmiştir.[340]

Fazl el-Bermekî, Rakka'da hapisteyken yarı kısmı felç olmuş ancak bir haftalık bir tedaviden sonra iyileşmiştir. Fakat bir süre sonra hastalığı tekrar kendini göstermiş[341] ve netice itibariyle H. 25 Muhharrem 193 / M. 18 Kasım 808 tarihinde vefat etmiştir. Vefat ettiği vakit kırk beş yaşında olan Fazl el-Bermekî'nin cenaze namazını önce kardeşleri ardından da kalabalık bir cemaat kılmıştır. Ölümü halk kitlesinde üzüntüyle karşılanmış[342] cenazesi ise babasının yanına defnedilmiştir.[343]

2.3.3. Cafer b. Yahyâ El-Bermekî

Fazl el-Bermekî'den sonra vezirliğe H. 183/ M. 799'da getirilen Cafer el-Bermekî H. 150/ M. 766-767'de Medine'de doğmuştur. Annesi Abbâsî Devleti'nin kuruluşunda önemli rol oynayan kumandanlardan Kahtabe b. Şebîb'in torunu Muhammed b. Hasan'ın kızıdır. Babası Yahyâ el-Bermekî, oğlu Cafer el-Bermekî'nin yetiştirilmesi görevini meşhur kadı Ebû Yûsuf'a havale etmiştir.[344] Cafer el-Bermekî çocukluk ve gençlik yıllarını Abbâsî sarayında geçirmiştir ve devrin önde gelen âlim, siyasetçi gibi kişilerden çeşitli konularda faydalanmıştır. Almış olduğu eğitim yüksek bir kültür seviyesine ulaşmasına sebep olmuş ve bu özelliği halifenin etrafında kendisine yer edinmesini sağlamıştır.[345] Cafer el-Bermekî

[337] İbn Kesîr, C. 10, *a.g.e.*, s.211.
[338] Ed-Dûrî,*a.g.e.*, s. 164.
[339] Bektaşoğlu, *a.g.t.*, s. 401.
[340] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/fazl-b-yahya-el-bermeki*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[341] Aykon, *a.g.e.*, s. 139.
[342] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 352; Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 341.
[343] Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 261.
[344] Hakkı Dursun Yıldız, "Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî", *https://islamansiklopedisi.org.tr/cafer-b-yahya-el-bermeki*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[345] Aykon, *a.g.e.*, s. 139.

Taberistan, Ermeniyye ve Azerbeycan valiliklerine ek olarak[346] H. 175/ M. 791'de Mısır valiliğine[347] atanmış bunun dışında H. 176/ M. 792 Enbâr'dan İfrîkıyye'ye kadar olan Abbâsî Devleti'nin bütün batı topraklarının idaresi de kendisine verilmiştir.[348] Ancak Cafer el-Bermekî, kardeşi Fazl el-Bermekî'nin aksine tayin edildiği hiçbir bölgeye bizzat vali olarak gitmemiş, bu bölgeleri genellikle kendi yerine tayin ettiği vekilleri aracılığı ile yönetmiştir.[349] İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî* adlı eserinde bu durumun sebebini şöyle anlatmaktadır: *"Halife Hârûnürreşîd Cafer'e abisi Fazl gibi aynı görevleri verince, babası Yahyâ Hârûnürreşîd'in yanına gelerek ona: "Ey Mü'minlerin Emîri, senin yanında kalıp sana arkadaşlık etmesi ve bu esnada da sana hizmette bulunması ona (Cafer'e) verdiğin idari ve siyasi görevleri yerine getirmede bir engel teşkil etmektedir. Bu sözler üzerine halife Cafer'i sadece kendi hizmetine tahsis etti."*[350] Ancak İbnü't-Tıktakâ'nın vermiş olduğu bu bilgiye rağmen Cafer el-Bermekî'nin kişilik olarak bencil ve rahatına düşkün bir yapıya düşkün olduğu, bu sebepten dolayı da bu yöntemi seçmiş olabileceği unutulmamalıdır.

Cafer el-Bermekî'nin Bağdat dışına idari veya siyasi bir görev için tek bir defa çıkmıştır. Bunun sebebi ise H. 179-180/ M. 796'da Şam'da bulunan Yemenî ve Nizârî kabileleri arasında uzun bir süredir devam eden çatışmalardan rahatsız olan Hârûnürreşîd'in olaya müdahale etmesi için Cafer el-Bermekî'yi kalabalık bir ordu ile Şam bölgesine göndermesidir.[351] Buna ek olarak Hârûnürreşîd bölgedeki asayişi tam anlamıyla tesis edebilmek için Cafer el-Bermekî'yi Şam ve Cezîre bölgesine vali olarak tayin etme gereği duymuştur.[352] Cafer el-Bermekî, Şam topraklarına adımını atar atmaz bölge halkı ona itaat ederek boyun eğmiştir.[353] Cafer el-Bermekî yerine göre sert veya tehditkâr yerine göre de yumuşak veya hoşgörülü bir dil kullanarak iki kabile arasında barışı sağlamış ve içlerindeki asileri (dik başlıları) öldürmüştür.[354] Böylece Şam'da işler tekrar yoluna girmiş ve siyasi istikrar sağlanmıştır.[355] Diğer bir ifadeyle Havrân (Şam) bölgesindeki iki kabile arasında kökü cahiliye devrine kadar

---

[346] Takkûş, *a.g.e.,* s. 98.
[347] Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmâne'z-Zehebî, *Siyeru 'A'lâmi'n-Nübelâ,* 11. Baskı, C. 9, (Tahkîk: Şü'ayb el- Arnavût ve Kâmil Hırrât), Müsesetü'r- Risêlet, Beyrut 1417/1996, s. 291.
[348] Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 190; İbn Hallikân, *a.g.e.,* C. 1, s. 29; Hasan Abdü'l-Gaffâr, *a.g.e.*, s. 133.
[349] Nebîle Hasen, *a.g.e.,*s. 158.
[350] İbnü't-Tıktakâ, *a.g.e.,* s. 205.
[351] İbn Kesîr, *a.g.e.,* C. 10, s. 175.
[352] Aykon, *a.g.e.*, s. 40.
[353] İbn Kesîr, *a.g.e.,* C. 10, s. 175.
[354] Ed-Dûrî,*a.g.e.*, s. 151.
[355] Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 208.

uzanan[356] bu isyan ateşi Cafer el-Bermekî'nin zekâsına yaraşır bir biçimde uyguladığı diplomasi sayesinde tekrar söndürülmüş veya sonlandırılmıştır.[357] Cafer el-Bermekî bölge güvenliğini sağladıktan sonra burada içeriği birlik ve beraberlik olan çok etkili bir hutbe okumuştur.[358] Ayrıca Cafer el-Bermekî muhtemelen tekrar karışıklık çıkarıp birbirlerine girmesinler diye de bölge halkının elindeki at, kılıç, mızrak vb. savaşta kullanılabilecek bütün aletleri toplatmıştır.[359]

Şam'daki görevini başarılı bir şekilde tamamlayıp Bağdat'a dönen Cafer el-Bermekî[360] aynı yıl atandığı valiliklere ek olarak Horasan ve Sicistan valiliklerine de atanmıştır. Cafer el-Bermekî diğer vilayetlerde olduğu gibi bu vilayetlere de gitmeyerek kendisinin vekili olarak Muhammed b. Hasan el-Kahtabe'yi atamıştır.[361] Fakat Cafer el-Bermekî Horasan valiliğinden yirmi gün gibi kısa bir süre sonra azledilmiş ve halifenin özel korumalığına tayin edilmiştir.[362] Burada bu azlin olumsuz bir nedene dayanmadığını ifade etmekte fayda vardır. Şöyle ki daha önce de bahsi geçtiği üzere Hârûnürreşîd'in Cafer el-Bermekî'yi kendine yakın tutup sadece kendi hizmetine tahsis etme isteği düşüncesinden hareketle Cafer el-Bermekî'nin azlinin asıl sebebinin halifenin Cafer el-Bermekî'yi özel koruması tayin edip kendisine daha yakın tutmak istemesi olduğu ifade edilebilir.

Daha önce oğlu el-Emîn'i kendisinden sonra veliaht tayin eden Hârûnürreşîd H. 181/ M. 796-797'de de diğer oğlu el-Me'mûn'u da el-Emîn'den sonra veliaht tayin etmiştir. Bunun yanında Hârûnürreşîd oğlu el-Me'mûn'u Cafer el-Bermekî'nin gözetimine vermiş[363], bu anlamda da Cafer el-Bermekî el-Emîn'den sonra veliaht tayin edilen el-Me'mûn'un hocalığını da yaparak[364] eğitimi ile yetiştirilmesi hususunda büyük katkılar sağlamıştır.[365]

Cafer el-Bermekî Horasan valiliğinden ayrılınca bir süre berîd teşkilâtının darphânenin ve tırâz[366] atölyesinin başına getirilmiştir.[367] Ayrıca halife kendisiyle

---

[356] Aykon, *a.g.e.*, s. 40;
[357] İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 175.
[358] Aykon, *a.g.e.*, s. 40; Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 208.
[359] Bektaşoğlu, *a.g.e.*, s. 203; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 175.
[360] İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 175.
[361] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 266
[362] Hudari Bek, *a.g.e.*, s. 136.
[363] Hudari Bek, *a.g.e.*, s. 136.
[364] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/cafer-b-yahya-el-bermeki*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[365] Nahide Bozkurt, "Me'mûn", *https://islamansiklopedisi.org.tr/memun*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[366] Tırâz; Halife, hükümdar ve devlet adamlarının unvanlarını, lakaplarını taşıyan sırma işleme ve yazılarla süslenmiş elbise, bunların dokunduğu atölye. Nebi Bozkurt, "Tırâz", *https://islamansiklopedisi.org.tr/tiraz*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

beraber Mezâlim divanına[368] bakması için Cafer el-Bermekî'ye imkân ve yetki vermiştir.[369] Bu yetki, Cafer el-Bermekî'ye en yüksek idari ve mülkî amirleri bile yargılama imkânı tanımıştır. Bu açıdan Cafer el-Bermekî'nin devlet içerisinde çok büyük bir prestij kazandığı söylenebilir. Buna ilişkin en önemli veya dikkat çekici hadise Maverdi tarafından şöyle aktarılmaktadır: "*Basra'da mevcut bir nehrin etrafındaki arazilerin kendilerine ait olduğu konusunda iddiada bulunan bölge halkı, el-Mehdî'yi Hâkim Ubeydullah b. Hasanü'l-Enbâri'ye şikâyet eder. Hâkim araziyi ne halifeye ne de bölge halkına teslim etmiştir. Dava Hârûnnürreşîd zamanında tekrar açılmış ve bu defa davaya Cafer el-Bermekî bakmıştır. Cafer el-Bermekî yine araziyi halka vermeyerek arazinin Hârûnürreşîd'in hakkı olduğu kararına varır. Fakat Cafer el-Bermekî bu araziyi Hârûnürreşîd'den yirmi bin dirhem karşılığında satın alarak araziyi halka bağışlar ve ardından bölge halkına seslenerek şöyle der: "Halifenin hakkı sizden üstündü, memuru bu araziyi (memurdan kasıt Halife Hârûnürreşid'in veziri Cafer el-Bermekî) satın aldı ve onu size bağışladı"*.[370] Bu hadise iki açıdan önemlidir. Birincisi Cafer el-Bermekî'nin veziri olduğu devletin hükümdarını yargılayacak kadar devlet içinde büyük ve yüce bir mevki edinmesidir. İkincisi ise Cafer el-Bermekî'nin bahsi geçen kişilik özelliklerinden biri olan zekâsını kullanmak sureti ile verdiği hükümde hem adil hem de iki tarafı memnun edecek bir yargılama yapma başarısını gösterebilmesidir. Bunun yanı sıra Cafer el-Bermekî halifeye her konuda ve her alanda yardımcı olmakta ve bazı durumlarda ona vekâlet etmekteydi.[371] Bunun en önemli örneği Hârûnürreşîd'in H. 170-171/ M. 787'de hacca gittiğinde Cezîre ve Lübnan'a (veya Şam coğrafyası) kendisinin yerine vekil olarak Cafer el-Bermekî'yi bırakmasıdır.[372] Ancak buradaki vekâletin türü ve kapsamı, halifenin H. 180-181/ M. 797'de hacca çıktığı vakit önceden de zikredildiği üzere yerine bütün devlet yönetimi için Fazl el-Bermekî'yi bırakmasıyla aynı önem ve özellikleri taşımamaktadır. Çünkü Fazl el-Bermekî ifade edildiği üzere halifenin

---

[367] Yıldız, a.g.md. , *https://islamansiklopedisi.org.tr/cafer-b-yahya-el-bermeki,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[368] Mezâlim divanı; İslâm devletlerinde yüksek idari, adli ve mülki amir ve kurumların adli meselelerine bakan ve onları denetleyen kurumun adıydı. Celal Yeniçeri, "Mezâlim", *https://islamansiklopedisi.org.tr/mezalim,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[369] Ed-Dûrî, *a.g.e.,* s. 167.

[370] Ebûl Hasan el- Mâverdî, *El-Ahkâmü'l-Sultâniyye*, (Çev.:Ali Şafak), Bedir Yayınevi, İstanbul 1396/1976, s.99.

[371] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/cafer-b-yahya-el-bermeki,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

[372] Ya'kûbî, *a.g.e.,* C. 2, s. 356.

emri üzere bütün devleti idare etme vekâletini kendi eline almıştır. Cafer el-Bermekî'nin buradaki vekâlet kapsamı sadece birkaç vilayet ile sınırlıdır.

Hârûnürreşîd bazı paraların üstüne Cafer el-Bermekî'nin adının yazılmasını emretmesi halifenin Cafer el-Bermekî'ye olan sevgisinin bir çeşit işaretidir. Ne Hârûnürreşîd'in bu uygulaması ne de Cafer el-Bermekî'nin edindiği bu büyük kazanım ve itibar daha önce eşi benzerine rastlanmayan bir durum olması bağlamında Abbâsî Devleti tarihi içinde bir dönüm noktası olmuş çok büyük bir olaydır.[373] Cafer el-Bermekî'nin üstlendiği bir başka önemli vazife ise Dîvân-ı Resâ'il[374]'de halife adına yazılacak mektup ve fermanları kaleme almaktı. Netice itibariyle Abbâsîler döneminin önemli devlet ve kültür adamlarından biri olan Cafer el-Bermekî[375], Hârûnürreşîd katında sadece kendisine has ve nasip olan çok yüce bir saygınlığa, eşsiz ihtişamı olan bir mevkiye sahipti.[376] Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta vardır: Cafer el-Bermekî'nin devlet içinde ve Hârûnürreşîd katında edindiği bütün bu mevki, makam ve kazanımlar abisi Fazl el-Bermekî'de olduğu gibi kendi idari ve siyasi başarısının bir ürünü değil aksine hoşgörülü ve sevecen karakterinin halife tarafından çok sevilmesi ve halifenin en sevdiği gözde arkadaşı olması sebebiyledir.[377]

Cafer el-Bermekî dış görünüş olarak zamanının en yakışıklı gençlerinden biriydi. Beyaz tenli olan Cafer el-Bermekî'nin çok hoş ve etkileyici bir yapısı vardı.[378] Cafer el-Bermekî aynı zamanda güler yüzlü, yumuşak, hoşgörülü, anlatılanların çok daha ötesinde bir cömertliği olan[379], düzgün bir ifade yeteneğine sahip, açık sözlü, tatlı dilli ve kültürlü bir karaktere sahipti. Dünya zevklerine iyice dalmış olan[380] Cafer el-Bermekî bunun yanı sıra çok iyi bir hatip, kâtip (hattat) kalemi ustaca kullanabilen biriydi.[381] İbnü't-Tıktakâ'nın anlattığına göre Cafer el-Bermekî bu özelliklerinin dışında ayrıca akıllı, (cin gibi) uyanık ve çok zeki bir kişiliğe sahipti. Onun bu kıvrak zekâsının ve dehasının en güzel örneği anlatılan şu

---

[373] Ed-Dûrî, *a.g.e.*, s. 167-168.
[374] Dîvân-ı Resâ'il; doğrudan doğruya vezirin veya kâtibin yönetiminde olan mektup ile belgelerin sıralanması, saklanması, özetlenmesi ve halife ile vezirin onayının ardından kopyasının çıkarılması gibi işlemlerin yapıldığı divana verile addır. Ed-Dûrî, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/divan--devlet#1*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[375] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/cafer-b-yahya-el-bermeki*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[376] İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 195; Hudari Bek, *a.g.e*., s.134; İbn Hallikân, *a.g.e.*, C. 1, s. 328.
[377] Ed-Dûrî, *a.g.e.*, s. 166; Bektaşoğlu, *a.g.t.*, s. 390-310.
[378] Ez-Zehebî, *a.g.e.*, C. 9, s. 61.
[379] İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 195; İbn Hallikân, *a.g.e.*, C. 1, s. 250.
[380] Ez-Zehebî, *a.g.e.*, C. 9, s. 61.
[381] Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 204; Aykon, *a.g.e.*, s. 140.

olayla tescil edilmiştir: Günlerden bir gün Cafer el-Bermekî'ye Hârûnürreşîd'in çok üzgün olduğu haberi gelmiştir. Bunun sebebi ise Yahudi bir müneccimin Hârûnürreşîd'e bu yıl içinde ölecek olacağını söylemiş olmasıdır. Bu haberi aldıktan sonra Hârûnürreşîd'in yanına giden Cafer el-Bermekî halifenin büyük bir üzüntü içinde olduğunu görür. Ardından Yahudi müneccime doğru dönerek ona Mü'minlerin Emîr'inin bu sene içinde öleceğini söyleyen (iddia eden) sen misin? Yahudi müneccimin ona evet bunu ben söylüyorum demesi üzerine Cafer el-Bermekî müneccime peki senin kaç yıllık bir ömrün olacak diye sorar (kaç sene yaşayacaksın)? Yahudi müneccim Cafer el-Bermekî'ye ben uzunca bir ömür yaşadıktan sonra falanca yaşımda öleceğim der. Bunun üzerine Cafer el-Bermekî Hârûnürreşîd'e dönerek: "*Ey Mü'minlerin Emîri bu müneccimi şimdi öldürünüz böylece hem kendi hem de sizin ömrünüz hakkında doğru söyleyip söylemediğini anlarız."* Cafer el-Bermekî'nin bu önerisi üzerine halife, Yahudi müneccimin öldürülmesini emreder ve müneccimin öldürülmesinin ardından Hârûnürreşîd hissettiği kaygı ve üzüntüden böylece kurtulmuş olur. Cafer el-Bermekî uyguladığı bu dâhiyane yöntem ile halifeye bu konuda yardımcı olmuş ve onu, duyduğu şiddetli kaygı ve endişeden kurtarmayı başarmıştır. Bundan dolayı Hârûnürreşîd, Cafer el-Bermekî'ye çokça teşekkür etmiştir.[382]

2.3.4. Mûsâ b. Yahyâ El-Bermekî

Mûsâ el-Bermekî, Abbâsî Devleti içinde diğer iki kardeşi olan Fazl el-Bermekî ve Cafer el-Bermekî kadar önemli mevkilere getirilmemiş ve devlet içinde onlar kadar nüfuz sahibi olmamıştır.[383] Her ne kadar kardeşleri olan Fazl el-Bermekî ve Cafer el-Bermekî'nin ulaştığı şöhrete ulaşmamış olsa da Mûsâ el-Bermekî kişilik olarak içinde bulunduğu toplumun en cesuru ve en yiğit olanıydı. Kahraman bir komutan olan Mûsâ el-Bermekî[384], kıymetli, olgun, tecrübe sahibi bir insan ve devlet adamıydı.[385] Mûsâ el-Bermekî hakkında anlatılan en önemli olay şudur; H. 175-176/ M. 792 senesinde Şam bölgesinde Yemânî ve Nizârî (Mudârî) kabileleri arasında önceden de çoğu defa şahit olunan çatışma (sürtüşme) meydana gelmiştir. Çatışmanın alevlenmesiyle beraber birçok kişi hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine Hârûnürreşîd bu çatışmayı ve bu çatışmanın sebep olduğu kargaşayı gidermek için

[382] Ş. Ebû Halîl, *a.g.e.*, s. 250; İbn Hallikân, *a.g.e.,* C. 1, s. 329.
[383] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[384] Hudari Bek, *a.g.e.*, s.136.
[385] Aykon, *a.g.e.*, s. 41.

Mûsâ el-Bermekî'yi görevlendirmiştir. Mûsâ el-Bermekî kısa süre içinde bölgedeki huzursuzluğu gidermişse de bölgede tam anlamıyla kalıcı bir sükûnet temin edilebilmek için bir süre daha bölgede kalma ihtiyacı hissetmiştir.[386] Hârûnürreşîd'in iki oğlu el-Emîn ile el-Me'mûn arasındaki iktidar mücadelesinde, Mûsâ el-Bermekî, el-Emîn'in safında mücadeleye katılmıştır.[387] Ayrıca el-Belâzurî *Fütûhul-Büldân* adlı eserinde, Mûsâ el-Bermekî'nin el-Me'mûn döneminde cereyan eden bir olayda önemli bir vazife üstlenerek kendini gösterdiğini şöyle bir hadiseyle anlatmaktadır: "*Bişr b. Davud adlı valinin Hind, Sind[388], Keşmîr[389], Mültan[390], Kandâbîl ve Kandehar[391] gibi sınır bölgelerinde isyanı üzere el-Me'mûn, Bişr'in isyanına müdahale etmesi için onun üzerine Küfe Sevad halkından olan Gassan b. Abbad'ı göndermiştir. Gassan b. Abbad bölgeye gelince Bişr b. Davud, ondan eman isteyip teslim olmuştur. Sonrasında Gassan b. Abbad, hudut bölgelerinde kendi yerine Mûsâ b. Yahyâ b. Hâlid b. Bermekî'yi vekil olarak bırakmıştır. Doğu Bölgesi Hükümdarı Bale kendisini öldürmemesi için Mûsâ'ya beş yüz bin dirhem teklif etmesine rağmen Mûsâ bunu kabul etmemiş ve Doğu Bölgesi Hükümdarı Bale'yi öldürmüştür. Mûsâ, valiliği esnasında faydalı ve güzel işler yapmış ve iyi bir tesir bırakmıştır. Mûsâ öldükten sonra yerine oğlu İmran b. Mûsâ geçmiştir"*.[392] El-Belâzurî'nin aktardığı bu anlatı, henüz kısa bir dönem önce büyük bir felakete uğramış Bermekî ailesinin sanılanın aksine tam olarak bütün fertlerinin yok edilmediğini göstermektedir. Daha doğru bir ifade ile bu anlatı, Bermekî ailesi mensuplarının Hârûnürreşîd sonrası dönemde de önemli devlet kademelerine getirilmelerinde bir sakınca görülmediğini kanıtlar niteliktedir. Bunun yanı sıra bu anlatı el-Me'mûn'un, babası Hârûnürreşîd'in Bermekî ailesine karşı olan icraatını görmezden gelerek ailenin idari ve siyasi alandaki tecrübe ve kabiliyetlerinden faydalanmak yoluna başvurduğu böylelikle pragmatik bir siyasi tavır takındığı ifade edilebilir.

---

386 Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 251; Sarıbaş, *a.g.t.*, s. 29; Aykon, *a.g.e.*, s. 41-42.
387 Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
388 Hindistan alt kıtasında tarihî bir bölge ve günümüzde Pakistan'da bir eyalet.; Azmi Özcan, "Sind", *https://islamansiklopedisi.org.tr/sind,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
389 Keşmir: Hint alt kıtasının kuzeyinde coğrafî bir bölge.; Saıyıd Athar Abbas Rızvî, "Keşmir", *https://islamansiklopedisi.org.tr/kesmir*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
390 Pakistan'ın Pencap bölgesinde tarihî bir şehir.; Azmi Özcan, "Mültan", *https://islamansiklopedisi.org.tr/multan,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
391 Afganistan'ın güneyinde bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu idari birim.; Azmi Özcan, "Kandehar", *https://islamansiklopedisi.org.tr/kandehar,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
392 Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, *Fütûhul-Büldân/Ülkelerin Fetihleri,* 1. Baskı, (Çev.: Mustafa Fayda), İstanbul 2013, s.508-509.

2.3.5. Muhammed b. Yahyâ El-Bermekî

Muhammed el-Bermekî'nin devlet içindeki durumu kardeşi Mûsâ el-Bermekî'ninkine yakın bir vaziyetteydi. Muhammed el-Bermekî de Mûsâ el-Bermekî gibi diğer iki kardeşi Fazl el-Bermekî ve Cafer el-Bermekî'nin edindiği mevki ve makamlara erişememiştir.[393] Ancak buna rağmen Muhammed el-Bermekî Mûsâ el-Bermekî'ye nazaran devlet içinde ve halifenin yanında daha etkin bir rol oynamıştır. Örneğin Clot'un aktardığına göre Muhammed el-Bermekî Hârûnürreşîd'in uzun bir süre önemli nedimleri arasında yer almıştır.[394] Bunun yanı sıra el-Emîn ile el-Me'mûn arasında gerçekleşen iktidar mücadelesinde Muhammed el-Bermekî el-Me'mûn'un tarafını tutmuş ve savunmuştur. Ayrıca Muhammed el-Bermekî askerî kabiliyeti ve cesareti hasebiyle H. 175-176/ M. 792'de Suriye valisi tayin edilmiş ve kısa bir süreliğine de olsa bu bölgenin valiliğini üstlenmiştir.[395]

[393] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[394] Clot, *a.g.e.*, s. 56.
[395] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BERMEKÎLER'İN BERTARAF EDİLMESİ

3.1. BERMEKÎLER'İN ORTADAN KALDIRILMA SEBEPLERİ

Bermekîler üzerine yapılan araştırmalarda araştırmacılar; Bermekîler'in siyasi, sosyal ve kültürel faaliyetlerinden çok Bermekîler'in uğradığı felaketin sebep veya sebeplerine yönelmişlerdir. Kaynaklarda Bermekî ailesinin gözden düşüşüne neden olan sebeplere dair farklı bilgiler bulunmaktadır. Bundan dolayı konuyu ele alan araştırmacılar Bermekîler'in gözden düşüşüne ilişkin farklı sebepler ortaya koymuşlar ve ortak bir görüş sergileyememişlerdir. Araştırmacıların ortaya koyduğu sebepleri; "Cafer el-Bermekî ve Abbâse olayı", "Bermekîler'in siyasi, sosyal ve ekonomik alanda ulaştıkları güç ve şöhret", "Yahyâ b. Abdullah İsyanı'nın etkisi", "etnik ve dini kökenli sebepler", Yahyâ el-Bermekî'nin duası" olarak sıralamak mümkündür.

3.1.1. Cafer ve Abbâse Olayı

Bermekî ailesinin sonunu hazırlayan en önemli sebeplerden birisi Cafer el-Bermekî ile Hârûnürreşîd'in kızkardeşi Abbâse arasında yaşanan aşktır. Bu konu hakkında kaynaklarda iki farklı hadise anlatılmaktadır. İlk hadise şöyledir: Hârûnürreşîd içkili sofraları veya içkili toplantılarında daima çok sevdiği kızkardeşi Abbâse ve en yakın dostu Cafer el-Bermekî'yi bir arada bulundururdu. Fakat Hârûnürreşîd kızkardeşi Abbâse ve Cafer el-Bermekî'nin bu ortamlardaki (içkili sofra veya toplantılardaki) yakınlaşmasından yavaş yavaş rahatsız olmaya başlamıştır. Bunun üzerine Hârûnürreşîd bir gün Cafer el-Bermekî'ye: *"Ey Cafer! Gel de artık seni kız kardeşimle evlendirip baş göz edeyim. Böylece evlilik dışı aranızda bir ilişki yaşanmasının ve senin kardeşime haram gözle bakmanın önüne geçeriz der. Bunun yanı sıra Hârûnürreşîd Cafer el-Bermekî'ye bu evliliğin diğer evliliklerden farklı olacağını, aralarında cinsel münasebetin olmayacağını ve sadece Abbâse'ye helal gözle bakabilmek için kendisini Abbâse ile evlendirmek istediğini anlatmıştır. Cafer el-Bermekî ve Abbâse'yi evlendiren Hârûnürreşîd, her ikisini de çoğu zaman içkili sofralarında veya içkili toplantılarında yanında bulundurmaktaydı.*

Hârûnürreşîd hem Cafer el-Bermekî'yi hem de Abbâse'yi yanında bulundurduğu içkili toplantılarının birinde ikisini de kısa bir süreliğine yalnız bırakarak dışarı çıkmıştır. O sırada sarhoş ve bilinci yerinde olmayan iki genç (Cafer el-Bermekî ile Abbâse) birlikte olur. Sonrasında ise Abbâse, Cafer el-Bermekî ile olan bu birliktelikten hamile kalır. Ardından Abbâse doğurduğu çocuğunu herkesten habersiz bir şekilde gizlice bir cariye ile Mekke'ye gönderir. Hârûnürreşîd ise hac farizasını yerine getirmekte olduğu vakit kız kardeşi Abbâse ve Cafer el-Bermekî arasında yaşananları ve çocuk meselesini öğrenir. Ancak günahtan korktuğu için çocuğu öldüremez.[396]

İkinci aktarılan hadise ise genellikle birinci hadiseyle çoğu yönüyle benzerlik taşımaktadır. Şöyle ki ikilinin (Cafer el-Bermekî ile Abbâse) Hârûnürreşîd tarafından evlendirilmesine kadar olan süreç tam anlamıyla aynıdır. Ancak evlilikten sonraki süreç için ilk hadisede, bahsi geçen mecliste o anda ikilinin (Cafer el-Bermekî ile Abbâse) yaşadığı birliktelikten söz edilirken ikinci hadisede, bu birlikteliğe giden süreç başka bir şekilde anlatılmaktadır. İkinci hadiseye göre, Hârûnürreşîd tarafından Cafer el-Bermekî ile evlendirilen Abbâse, her ne kadar aynı mecliste bulundukları vakit Cafer el-Bermekî'nin kendisine bakmamak için özen göstermesine rağmen bir an önce Cafer el-Bermekî ile birlikte olmak istemekteydi. Abbâse, Cafer el-Bermekî ile birlikte olabilmek için ona birkaç defa mektup yazmış olmasına rağmen her defasında Cafer el-Bermekî tarafından sert bir şekilde azarlanarak reddedilmiştir. Bunun üzerine Abbâse, saf bir kadın olan Cafer el-Bermekî'nin annesini birtakım değerli hediyelerle kandırarak onun yardımıyla Cafer el-Bermekî ile birlikteliğini sağlayacak bir plan yapmıştır. Bu plana göre Cafer el-Bermekî'nin annesi, kendisine bir gece çok güzel bir cariye sunacağını söylemiştir. O gece sarhoş bir halde olan Cafer el-Bermekî ise kendisine sunulan cariyenin Abbâse olduğunu ancak onunla birlikte olduktan sonra anlamış ve neticede Abbâse bu birliktelikten hamile kalmıştır. Sonrasında Abbâse çocuğunu doğurduğu vakit bir hizmetlisi ile gizlice Mekke'ye göndermiştir.[397]

Görüldüğü üzere bu iki hadise sadece olayların akışı ve şekli yönünden küçük farklılıklar ile birbirinden ayrılmaktadır. Bermekîler'in uğradığı bu facianın arkasındaki temel sebeplerden birisi olabilmesi bağlamında Cafer el-Bermekî ve

[396] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 294; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 329; Ş. Ebû Halîl, *a.g.e.*, s. 238-239.
[397] Mes'ûdî, *a.g.e.*, C. 3, s. 310-311; Bektaşoğlu, *a.g.t.*, s. 262-263.

Abbâse arasında meydana gelen bu olay, tarihçilerin üzerinde en çok tartıştığı ve ihtilafa düştüğü önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Diğer bir ifadeyle bu hadise veya sebep, bugüne değin tarihçilerin en yoğun tenkitlerine maruz kalması açısından farklı bir öneme sahiptir. Burada yapılması gereken şey bu sebebe ilişkin yapılan tenkitlerin hangi argümanlara dayanarak yapıldığını tetkik etmektir. Bu tetkik faaliyetinde bulunmak yapılan tenkitlerin ışığında bu konuya ilişkin yeni bir bakış açısı getirilebilmesinin de önünü açacaktır. Bu amaçla yakın dönemdeki çalışmaları ile bu konuya veya bu sebebe ilişkin geniş kapsamlı bir tenkitte bulunmuş olan iki araştırmacının görüşlerini ele almanın gerekli olduğu söylenebilir. Bunlardan biri *Hârûnürreşîd ve Zamanı* adlı doktora tezi çalışmasının sahibi Fahrettin Bektaşoğlu, bir diğeri ise *Devlet İçinde Devlet Bermekîler* adlı eserin sahibi Necati Aykon'dur.

Fahrettin Bektaşoğlu'nun eserinde bu sebebe ilişkin sunulan ilk tenkit argümanı, *"çoğu tarihçi böyle bir ilişkinin bulunmadığı görüşündedir"*[398] ifadesi altında kendini göstermektedir. Ancak Taberî[399], İbnü'l-Esîr[400], İbn Hallikân[401], İbnü't-Tıktakâ[402], Mes'ûdi[403] gibi önemli İslam tarih yazarlarının birçoğu bu olayı, Bermekî ailesinin ortadan kaldırılmasındaki en etkili sebeplerden birisi olarak göstermektedir. Görüldüğü üzere İslam tarihi kaynaklarının birçoğu Bektaşoğlu'nun söylediğinin aksine bu hadiseyi sebeplerden birisi saymakta bir sakınca duymamıştır. Dolayısıyla Bektaşoğlu'nun bu argümanı aracılığı ile yönelttiği bu tenkidin özellikle bahsi geçen kaynaklar dikkate alındığında bir karşılık bulmadığı söylenebilir. Aykon ise ileride Bektaşoğlu'nun da anti tez veya bir tenkit olarak ileri süreceği İbn Haldun'un *"Fakat dindarlığı ve anne babasının şerefi ve haysiyetinin yüksekliği Abbâse'nin bu gibi işlerde bulunmasına müsaade etmez. Şerefli bir Arap soyundan gelen Abbâse nasıl olur da bir Acem azatlısı olan Cafer el-Bermekî ile cinsel münasebette bulunup bir Arap'a ait olan soy şerefini kirletebilir?"*[404] sözüne atıf yapmak sureti ile meseleyi soy üstünlüğü yönünden izah edip tenkide yönelmiştir.

---

398 Bektaşoğlu, *a.g.t.,* s. 265.
399 Taberî, *a.g.e.,* C. 8, s. 294.
400 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.,* C. 5, s. 329.
401 İbn Hallikân, *a.g.e.,* C. 5, s. 333-334.
402 İbnü't-Tıktakâ, *a.g.e.,* s. 219.
403 Mes'ûdî, *a.g.e.,* C. 3, s. 310-311; Arap Tarihçi Hasan Abdü'l-Gaffâr'da *"Tarihçiler bunu (Cafer-Abbâse ilişkisini) en önemli sebeplerden biri olarak göstermektedir"* ifadesini kullanmaktadır. Hasan Abdü'l-Gaffâr, *a.g.e.,* s. 136.
404 İbn Haldûn, *Mukaddime,* 4. Baskı, C.1, (Çev.: Zakir Kadirî Ugan), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 82-83.

Cafer el-Bermekî ve Abbâse olayına ilişkin hadise, iyi analiz edildiği takdirde ilk anlatıda hem Cafer el-Bermekî'nin hem de Abbâse'nin sarhoş ve bilincini kaybetmiş bir vaziyette olduğu, ikinci anlatıda ise sadece Cafer el-Bermekî'nin sarhoş olduğu görülecektir. Bu noktadan hareketle eğer ilk anlatı ele alınacak olursa İbn Haldun'un Abbâse için her ne kadar "şerefli ve dindar bir hanım" profili çizmesine rağmen bahsi geçen ana kaynakların tamamı, ikisinin de içkiden dolayı bilincini kaybedip birlikte olduğunu aktarmaktadır. Bu anlamda bilinci yerinde olmayan bir insanın bilinçli olduğu vakit kat'i surette yapmayacağı bazı şeyleri bilinci ve şuuru yerinde değilken yapar hale gelmesinin de imkânlar dâhilinde olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla İbn Haldun'un Abbâse için yakıştırdığı sıfatlar doğru olsa dahi Abbâse'nin bu "övünülesi" niteliklerinin ancak içkiden bilincini kaybetmemiş bir insanda tecelli edip kendini göstereceği göz önünde bulundurulmalıdır. Buna karşın yukarıda yapılan değerlendirmeye yönelik muhtemelen şöyle bir karşıt bir sav geliştirilecektir: "Abbâse'nin dindarlığı ve Hârûnürreşîd'in kızkardeşi olması sebebiyle içki içtiği veya sarhoş olduğu iddia edilemez". Fakat kaynaklarda mütedeyyin bir halife olarak tanımlanan Hârûnürreşîd'in bile içki içip içmediği hususunda kuvvetli bir ihtilaf veya tezat mevcutken hakkında çok az bilgi bulunan Abbâse'nin içki içip içmediğine dair kesin bir yargıda bulunmak pek mümkün değildir. Ayrıca kaynaklarda Abbâse'nin dindarlığına ilişkin aktarılan sadece iki anlatı vardır. Bunlardan ilki, İbn Haldûn tarafından daha önce de bahsi geçtiği üzere ortaya konulan anlatıdır. Bir diğeri ise Bektaşoğlu ve Aykon'un, Şevkî Ebû Halîl'den alıntılayarak ortaya koyduğu Şevkî Ebû Halîl'in de Sûlî yoluyla aktardığı bilgidir.[405] Bu bağlamda Abbâse'nin dindarlığına ilişkin kesin bir çıkarım yapabilmek için nicelik olarak yeterli ölçüde anlatı veya bilginin olmadığı ifade edilebilir.

Birinci anlatı veya hadiseye yönelik bir başka tenkit Aykon'un: *"Halife, Abbâse ve Cafer olmadan meclislerinde rahat edememektedir. Bu nasıl bir nesebi genişliktir ki kız kardeşini yabancı bir erkekle aynı yerde saatlerce tutabilmektedir"* savı çerçevesinde şekillenmektedir.[406] Ancak burada ifade edilmelidir ki halifenin kız kardeşiyle beraber yanında tuttuğu kişi sıradan bir kişi değildir. Bu kişi yani Cafer el-Bermekî Hârûnürreşîd'in kendisi hakkında şu sözleri sarf ettiği önemli bir şahsiyettir: *"Ey Cafer! Bu dünyada senden daha fazla sevdiğim ve senden daha çok dostluk ve samimiyet kuracağım kimse yoktur. Açıkçası kardeşim Abbâse'nin*

[405] Bektaşoğlu, *a.g.t.,* s. 266; Aykon, *a.g.e.*, s. 121.
[406] Aykon, *a.g.e.*, s. 121.

yanımdaki durumu da seninle aynıdır".[407] Hârûnürreşîd'in bu sözleri dikkatlice tetkik edildiğinde Hârûnürreşîd'in hayatta en çok sevip değer verdiği iki kişinin kızkardeşi Abbâse ve Cafer el-Bermekî olduğu anlaşılacaktır. Bu açıdan Hârûnürreşîd'in hayatta en çok sevdiği iki kişi olan kız kardeşi Abbâse ve dostu Cafer el-Bermekî'yi aynı mecliste veya aynı toplantıda bulundurması Hârûnürreşîd'in "nesebinin geniş" olduğu şeklinde değil, halifenin Cafer el-Bermekî'ye ve kız kardeşine karşı duyduğu sonsuz güven ve sevginin bir neticesi olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca Hârûnürreşîd'in Cafer el-Bermekî'ye olan sevgisi buradaki ifadelerinin dışında da birçok farklı şekilde kendisini göstermiştir. Bunlardan biri, Şam'da çıkan olaylar için Hârûnürreşîd'in Cafer el-Bermekî'ye: *"Bu isyanı bastırmaya sen mi gidersin yoksa ben mi gideyim?"* demesidir.[408] Bir başka sevgi ve yakınlık tezahürü ise hem Hârûnürreşîd'in hem de Cafer el-Bermekî'nin aynı tarz elbise yaptırıp ikisinin de aynı tür kıyafetleri giymeleridir.[409] Buradan da anlaşılacağı üzere Hârûnürreşîd'in Cafer el-Bermekî'ye duyduğu güven ve sevgi çok büyük ve kuvvetliydi. Halifenin bu anlatılarla ortaya konulan Cafer el-Bermekî'ye karşı olan büyük sevgisi iyi analiz edilmelidir. Bu durum iyi analiz edilmediği takdirde bu sebebe (yani Cafer-Abbâse ilişkisine) yönelik tenkitlerin çoğu haklı ve doğru olsa bile halifenin Bermekîler'den neden sadece en çok sevdiği kişi olan Cafer el-Bermekî'yi ölümle cezalandırdığı sorusu cevapsız kalacaktır. Diğer bir ifade ile Bermekî ailesi mensuplarının kolektif olarak kendilerine isnat edilen suçları işlemiş oldukları varsayılırsa neden bu aile fertlerinin hepsinin akıbetlerinin aynı olmadığı[410] sorusu içinden çıkılmaz muğlak bir hal alacaktır.

Ana kaynaklarda ve telif eserlerde bu sebebe (yani Cafer-Abbâse ilişkisi) ilişkin birçok yorum ve açıklama getirilmişken bir iki eser dışında, neden ailenin önde gelen üyelerinden sadece Cafer el-Bermekî'nin öldürüldüğü hakkında hiçbir bilgi ve anlatıya yer verilmemiştir? Bu tarz sorular, Cafer el-Bermekî'nin işlediği bireysel bir suçun farklı şekillerde de olsa bütün Bermekî ailesi mensuplarını kapsayacak bir cezalandırmaya neden olduğu ve bu durumun da Bermekîler'in ortadan kaldırılış sebeplerininin tahlilinde etken sebeplerden biri olabileceği

[407] Mes'ûdî, *a.g.e.*, C. 3, s. 310; Muhammed Recep El-Beyyûmî, *Hârûnürreşîd Halîfetü'l-'Âlim Ve'l-Fêris Ve'l Mücêhid,* 1. Baskı, Dârü'l-Kalem, Dımaşk 1421/2000, s. 263; Aykon, *a.g.e.*, s. 141.
[408] Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 208.
[409] Aykon, *a.g.e.,* s. 141; Zebed Mutahhar b. Tâhir El-Makdisî, *Kitâbü'l-Bed' Ve't-Târîh,* C. 6, Mektebetü's-Sakâfetü'd-Dîniyye, [y.y.] [t.y.], s. 104.
[410] Mehmet Dalkılıç, "Bermekilerin Düşüşü", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 1, Elazığ 2010, s. 194.

düşüncesini akla getirecektir. Son olarak bahsi geçen olayın ikinci anlatısına yönelik tenkitlere değinmek yerinde olacaktır.

İkinci anlatıya ilişkin yöneltilen tenkide bakıldığında ise bu tenkidin; "bir ahlak ve namus abidesi olup günlerini Kur'an-ı Kerîm okumakla geçiren Abbâse'nin", *Nasıl olur da Cafer'i gece gündüz arzulayan erkek delisi misali* bir davranış ve tutum içinde olabileceği düşüncesi etrafında şekillendiği görülmektedir. Bu açıdan bakılıp yorumlandığında gerçekten de ikinci anlatının aşırı derecede abartıya kaçtığı söylenebilir. Fakat meseleyi bir de şu açıdan değerlendirmek gerekmektedir; ez-Zehebî başta olmak üzere tarihçilerin birçoğu Cafer el-Bermekî'nin dış görünüşünden bahsederken Cafer el-Bermekî'nin dönemin en yakışıklı gençlerinin başında geldiğini, çok hoş ve etkileyici bir yapısı olduğunu söylemektedirler.[411] Bu açıdan olay ele alındığında Cafer el-Bermekî'nin özellikle dış yapısına dair özellikleri çerçevesinde Abbâse'nin Cafer el-Bermekî'ye duyduğu büyük tutkunun hem tarih kitaplarında hem de kutsal kitaplarda bahsi geçen Züleyha ve Hz. Yusuf hikâyesindeki Züleyha'nın Hz. Yusuf'a duyduğu kuvvetli aşkı andırdığı söylenebilir. Bu bağlamda İbn Haldun'un Abbâse hakkındaki *"Nasıl olur da bir Acem azatlısı ile beraber olabilir?"* sorusunun veya bu durumu reddedici tavrının realist bir yaklaşımı yansıtmadığı söylenebilir. Firavun'un eşi olan Züleyha'nın da normal şartlar altında Hz. Yusuf'a âşık olması beklenmezken Züleyha Hz. Yusuf'un dış görünüşündeki çekicilik ve görkemin etkisi altında kalarak ona âşık olmuştur. Kaldı ki Züleyha'nın yasak aşkı Firavun'un eşi olmasından dolayı daha büyük bir yankı yaratacak bir olay olarak gözükmekteydi. Gerçekten de mesele bu yönden ele alındığında tarihte buna benzer olayların gerçekleştiği görülecektir. Dolayısıyla Abbâse için söylenen "erkek delisi ve koca düşkünü bir kadın mıydı?" sorunsalı veya ifadesi, "Halifenin kız kardeşi olan Abbâse birine (Cafer el-Bermekî'ye) tutkulu bir aşkla bağlanmış bir kadındır, bu durum da insanın tabiatı gereği normal bir durumdur" şeklinde daha rasyonel olarak okunabilecektir. Bunun yanı sıra Aykon da eserinde İbn Haldûn'un bahsi geçen söylevi ile ilintili bir şekilde Abbâsîler'de soya önem verildiğini ifade etmektedir. Aykon, Abbâsîler'in soya verdiği önemden dolayı Acem veya Fârisî kökenli olan Cafer el-Bermekî ile Abbâse evliliğinin veya birlikteliğinin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını görüşündedir. Bu açıdan da Cafer-Abbase ilişkisinin, Bermekîler'in sonunu hazırlayan bir sebep

[411] Ez-Zehebî, *a.g.e.*, C.9, s. 61.

olduğu görüşüne katılmamaktadır. Abbâsîler'in soya önem verdikleri genel olarak doğrudur. Fakat Hârûnürreşîd'in oğlu el-Me'mûn'un annesinin kaynaklarda, Soğd asıllı bir câriye olduğu şeklinde aktarılmaktadır. Soğd ise Orta Asya'da yaşamış İranî bir kavme veya bu kavmin yaşadığı bölgeye verilen isimdir.[412] Yani Hârûnürreşîd'in karısı ve el-Me'mûn'un annesi olan kadın, Acem veya Fârisî asıllı bir cariyedir. Bu tarihî bilgiden dolayı da Aykon'un kaynağını İbn Haldûn'dan alan bu meseleye yönelik soy üzerinden yönelttiği tenkidin pek bir anlam ifade etmediği söylenebilir.

Netice itibariyle Bermekîler'in ortadan kaldırılma sebeplerinden biri olarak gösterilen Cafer el-Bermekî ve Abbâse ilişkisi her ne kadar son dönem tarihçileri tarafından tenkit edilip ret edilmiş olsa da kesin bir çıkarıma izin vermeyecek ölçüde soru işareti barındırmaktadır. Fakat ihtiyatlı bir yaklaşım çerçevesinde genel olarak "Cafer-Abbâse" olayının Bermekîler'in ortadan kaldırılma sebebleri arasında, Hârûnürreşîd'in deyim yerindeyse sabrını taşıran son damla olarak ele alınabileceği ifade edilebilir.

3.1.2. Bermekîler'in Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Açıdan Ulaştıkları Güç ve Şöhret

Bermekîler'in ulaştıkları sosyal, siyasi ve ekonomik güç ile nüfuz o kadar yüksek ve göz kamaştırıcıydı ki bunun bir neticesi olarak birçok tarihçi Bermekîler'den "devlet" diye bahsetmiş veya bahsedildiğini aktarmıştır.[413] Hârûnürreşîd'in, Bermekî ailesinin oluşturduğu bu potansiyel tehdit ve tehlike unsuru hakkında birtakım kişiler tarafından uyarıldığına şahit olunmaktadır. Kim tarafından söylendiği belli olmayan şu şiir bu uyarıların adeta bir özetidir: "*Yeryüzünde bulunan ve üstünde uzlaşmaya varılan Allah'ın Emîni'ne (Hârûnürreşîd) de ki, Bu Yahyâ b. Hâlid (veya Yahyâ b. Hâlid'in çocuklarından herhangi biri) denilen kişi senin gibi bir hükümdar oldu. Böylece aranızda bir sınır da kalmadı. Senin emrin geri çevrilirken, onun emri geri çevrilmez ve ret edilmez oldu. Eşi benzeri ne Fars ne de Hint diyarında olmayan, taşları yakut ve inciden toprağı ise amber ve güzel kokulu tütsülerden oluşan saraylar yaptı. Bizim korkumuz odur ki sen ölünce senin mülkünü (devletini) ele geçirecektir.*[414] Aslında Hârûnürreşîd, Bermekîler'in bu durumu karşısında bazı zamanlar yapılan bu tür

[412] Ahmet Taşağıl, " Soğd", *https://islamansiklopedisi.org.tr/sogd,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[413] Mes'ûdî, *a.g.e.*, C. 3, s. 313; İbnü't-Tıktakâ, *a.g.e.*, s. 197; Fârûk Ömer Fevzî, *a.g.e.*, s. 24; Ş. Ebû Halîl, *a.g.e.*, s. 245; Abdü'l-Gaffâr, *a.g.e.*, s. 134.
[414] Beyyûmî. *a.g.e.*, s. 233; Kattân ve Tâhiru'z-zeyn, *a.g.e.*, s. 78.

uyarılar dışında kendisi de, *"Muhakkak biz onları zengin kendi çocuklarımızı ve akrabalarımızı fakir bıraktık"* şeklinde serzenişlerde bulunmaktaydı.[415] Diğer bir şekilde ifade etmek gerekirse Bermekî ailesinin ulaştığı bu büyük kudret ve edindiği bu olağanüstü zenginlik, halifenin dikkatinden kaçmamış ve bu durum gitgide halifenin sabrını tüketmeye başlamıştı.[416] Gerçekten de Bermekîler vezirlik görevini icra ettikleri zaman dilimi içerisinde sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarda büyük bir güce ulaşarak Abbâsî hanedanı ile rekabet edebilecek bir konuma dahi gelmişlerdir. İbn Kesîr'in bu çerçevede bildirdiği üzere Hârûnürreşid herhangi bir şehirden geçtiği vakit hangi köye hangi mezraya veya hangi bahçeye uğrasa "burası Cafer el-Bermekî'nindir" cevabı ile karşı karşıya kalmaktaydı.[417] Bermekî ailesinin ellerinin altında bulundurdukları servet, neredeyse halifenin elinin altındakinden daha çoktu.[418] Başta Yahyâ el-Bermekî olmak üzere çocukları Fazl el-Bermekî ve Cafer el-Bermekî de büyük bir debdebe içinde yaşamaktaydılar. Dicle'nin doğusunda geniş bahçeler içinde yer alan sarayları zenginlik ve zarafetleriyle ün salmıştı.[419] Saraylarının yapımı için harcadıkları paraların haddi hesabı yoktu.[420] Bunun en önemli göstergesi Cafer el-Bermekî'nin yirmi milyon dirheme yaptırdığı saraydır.[421] Bemekîler böylece Hârûnürreşîd'e benzeme arzusunda olmuş hatta onunla rekabet etme cüretine bile yeltenmişlerdir.[422] Bermekîler devletin malını sanki kendi malları, devletin arazilerini sanki kendi arazileriymiş gibi kullanmaktaydılar.[423]

Öte yandan Bermekîler vergilerden ve diğer devlet gelirlerinden oluşan malları da kontrol altına almışlardı. Bu durum Hârûnürreşîd açısından o kadar vahim bir hal almıştı ki halife onlardan az miktarda bir şeyler istese dahi istediği şeyi elde edemez hale gelmiştir.[424] Hârûnürrreşîd'in Cafer el-Bermekî'den 10.000 dirhem istemesi ancak Cafer el-Bermekî'nin bir mazeret göstererek Hârûnürreşîd'e istediği parayı vermemesi yukarıda bahsi geçen durumu en iyi açıklayan örneklerden biridir.[425] Bu durumun bir başka örneği ise şu şekilde anlatılmaktadır; "*Hârûnürreşîd bir gün güzelliğinden çok etkilendiği bir cariyeyi bir terzi yamağından 100.000*

[415] Bektaşoğlu, *a.g.t.*, s. 285; Aykon, *a.g.e.*, s. 128.
[416] Cahen, *a.g.e.*, s. 100.
[417] İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 189.
[418] Aykon, *a.g.e.*, s. 114.
[419] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[420] Ş. Ebû Halîl, *a.g.e.*, s. 242.
[421] İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 189.
[422] Ş. Ebû Halîl, *a.g.e.*, s. 242.
[423] Aykon, *a.g.e.*, s. 114.
[424] Bektaşoğlu, *a.g.t.* ,s. 279.
[425] Aykon, *a.g.e.*, s. 141.

dirhem karşılığında satın almak istemiş, ancak Yahyâ el-Bermekî hazinede bu kadar para olmadığını söyleyince Hârûnürreşîd bu duruma çok sinirlenmiştir".[426] Yahyâ el-Bermekî devlet hazinesinden halifeye para vermeye yanaşmamasına rağmen kendi ve çocukları, devlet hazinesini serbestçe kullanabilmekte ve dostlarına da bu hazineden bolca para vermekteydiler.[427] Fazl el-Bermekî'nin Horasan'da bulunduğu vakit kâtiplere, komutanlara ve bölge halkının ileri gelenlerine dağıttığı on bin lira değerindeki dirhem[428] Bermekî ailesi mensuplarının devlet hazinesini nasıl özgür ve sınırsız kullandıklarının bu anlamda bir kanıtı niteliğindedir. Bunun yanı sıra Yahyâ el-Bermekî ve çocuklarının, her birinin kendi isimlerine ait küçük köyleri vardı. Hatta Yahyâ el-Bermekî'nin on dokuz yaşında ölen küçük oğlunun dahi kendi adına bir köyü bulunmaktaydı.[429]

Bermekîler, devletin idaresini yavaş yavaş Hârûnürreşîd'in elinden almaya başlamış, devlet ve saltanatı onunla paylaşmış ve bir bakıma halifeye ortak olmuşlardı.[430] Özellikle de Cafer el-Bermekî halifenin sevgisini istismar ederek elde ettiği yetkilerle bir halifeymiş gibi davranmaktaydı.[431] Zeydân, Cafer el-Bermekî'nin halifenin ona olan sevgisini istismar edip ölümüne sebep olan iki farklı hadise anlatmaktadır. Bunlardan birincisi şöyledir; *"Cafer el-Bermekî bir gün eğlence meclisinde insanlarla sohbet halindeydi. Tam bu esnada konu Ebu Müslim el-Horasani'den açılmış ve laf dönüp dolaşıp Ebu Müslim el-Horasani'nin nasıl olup da bir İslam devletini yalnız başına bir hanedandan diğer bir hanedana aktarabildiğine gelmiştir. Bunun üzerine söze karışan Cafer el-Bermekî şunları söylemiştir[432]: Esasen bu pek büyük bir başarı değildir, çünkü bu başarıyı ancak altı yüz bin adam idam etmekle sağlayabilmiştir. Asıl gerçek büyüklük ve maharet bir devleti bir milletten diğer bir millete kan dökmeden nakledebilmektedir."*[433]

Zeydân'ın aktardığı bir diğer hadise ise şu şekildedir; *"Cafer el-Bermekî'nin Hâşimi ailesinden olan İsmail b. Yahyâ adında samimi ve vefalı bir dostu vardı. İsmail adındaki bu kişi bir şekilde Hârûnürrreşîd'in, Bermekîler için hazırladığı kötü seneryodan haberdar olmuştu. Bunun üzerine İsmail b. Yahyâ, Hârûnürreşîd'in Bermekîler'e yönelik yapacağı muhtemel bir kötülükten sonra iki tarafın arasını*

[426] Sarıbaş, *a.g.t.*, s. 40-41.
[427] Kattân ve Tâhiru'z-zeyn, *a.g.e.*, s. 71.
[428] İbn Hallikân, *a.g.e.*, C. 4, s. 29; Ed-Dûrî, *a.g.e.*, s. 144-145.
[429] Aykon, *a.g.e.*, s. 124.
[430] İbn Haldûn, *a.g.e.*, C. 1, s. 83.
[431] Fârûk Ömer Fevzî, *a.g.e.*, s. 27.
[432] Zeydân, *a.g.e.*, C. 2, s. 443-444.
[433] Zeydân, *a.g.e.*, C. 2, s. 443.

ıslah amacıyla arabuluculuk yapmak için Cafer el-Bermekî'nin huzuruna çıkmaya karar vermiştir. Cafer el-Bermekî'nin huzuruna çıkan İsmail b. Yahyâ, Cafer el-Bermekî ile gizlice birçok şey konuştuktan sonra, Cafer el-Bermekî'ye: Efendim! Gelirleri pek çok, çevresi pek geniş bir memlekete gidiyorsunuz. Malik olduğunuz bazı çiftlikleri Mü'minlerin Emîri'nin oğullarına terk etseniz halifenin katındaki mevkiiniz muhakkak daha da büyür dedi. Cafer el-Bermekî bunları işitir işitmez sinirlenerek karşısındaki adama: Vallahi İsmail! Senin amcaoğlun Hârûnürreşîd bir ekmek yemişse onu da benim sayemde yemiştir. Bu devlet ancak bizim gayret ve himmetimizle bugüne kadar ayakta durdu. Onun kendi nefsi, oğulları, yakın adamları ve halkı için rahat, hazinelerini de para ile dolu bir halde bırakmak, devletin en önemli işlerini üzerime almak yetmiyor mu ki çoluk ve çocuğum için biriktirdiğim servete göz diksin. Hârûnürreşîd eğer benden böyle bir şey isterse başına felaket olur, cevabını vermiş ve bu sözleriyle Hârûnürreşîd'i Horasan'ın bağımsızlığı ile tehdit etmek istemişti. İsmail b. Yahyâ, Cafer el-Bermekî'nin bu tehdidi ve öfkesi karşısında hemen yanından ayrılarak hem Cafer el-Bermekî'den hem de Hârûnürreşîd'ten gizlenmişti. İsmail b. Yahyâ'nın bu olayın ardından gizlenmesinin sebebi Cafer el-Bermekî'nin yanındayken şahit olduğu durumdur. Bu durum İsmail b. Yahyâ'yı her ikisinin de (Hârûnürreşîd ile Cafer el-Bermekî) gözünde töhmet altında bırakmıştır. İsmail b. Yahyâ'nın saklanmasına rağmen Hârûnürreşîd'in gizli ajanlarından biri bu konuşmayı anında Hârûnürreşîd'e iletmiş ve böylece onun intikam hislerinin alevlenmesine yol açmıştı. Bunun yanı sıra Hârûnürreşîd bu olayla ilişkili olarak eşi Zübeyde ile de istişarede bulunmuş ve eşine: Bunların Horasan'da kuvvet toplayıp hilafeti elimden almalarından korkuyorum demişti. Zübeyde ise Hârûnürreşîd'e vakit kaybetmeksizin onları öldürmesi gerektiğini söyleyerek Hârûnürreşîd'i cesaretlendirmişti. Hârûnürreşîd belki de bu hadise yaşanana kadar Cafer el-Bermekî'yi sadece görevden alarak hapsetmekle yetinecekti. Fakat Hârûnürreşîd bu sözleri işitip de bunları tehdit diye algılayınca Cafer el-Bermekî'nin öldürülmesine karar vermişti."[434]

Zeydân'ın Cafer el-Bermekî hakkında anlattığı bu iki hadisede çizdiği Cafer el-Bermekî profilinin; tarihçilerin, zekâsından övgüyle bahsettiği Cafer el-Bermekî'ye uyduğunu söylemek pek olanaklı değildir. Buradan hareketle Cafer el-Bermekî'nin zekâsında olan bir kişinin, velev ki söylenildiği üzere devleti ele

[434] Zeydân, *a.g.e.*, C. 2, s. 443-445.

geçirme niyeti olsa dahi bunu bir eğlence meclisinde alenen ifade etmeyeceğini ve bu tarz bir söylem için uygun bir mekânda uygun bir zamanın oluşmasını bekleyeceği belirtilmelidir. Ayrıca ikinci anlatıda Zeydân tarafından kullanılan "belki" ifadesi, bahsi geçen hadisenin bu konuya yönelik kesin bir delil veya geçerli bir kanıt olarak ele alınamayacağını göstermektedir. Bunun yanında ikinci anlatının genel olarak dönemin tarihi realitesinden epeyce uzak bir hava yansıttığı görülmektedir. Çünkü daha önce de birçok defa ifade edildiği üzere Cafer el-Bermekî zekâsıyla ün salmış bir devlet adamıydı. Cafer el-Bermekî gibi bir devlet adamının bu kadar açık bir şekilde özellikle de hadisede söylendiği şekliyle halifenin amcasının oğluna halife ile ilgili yönelttiği bu tarz tehditkâr ve aşağılayıcı ifadeler, Cafer el-Bermekî hakkında aktarılan tarihi verilere uymamaktadır. Bununla beraber Hârûnürreşîd'in Yahyâ el-Bermekî hakkında söylediği bir söz, Zeydân tarafından Cafer el-Bermekî'nin öldürülme sebebine ilişkin bir nevi dayanak olarak anlatılan hadiseyi anlamsız kılmaktadır. Buna göre Hârûnürreşîd insanların oluk oluk Yahyâ el-Bermekî'nin kapısına doğru aktığını ve Yâhya el-Bermekî'nin huzurundaki innsanların kalabalığından geçilmediğini görünce şöyle bir söz sarf etmiştir: *"Yahyâ her işi bana sormadan kendi başına yürütüyor, devlet sadece kâğıt üzerinde benim adıma ait ancak gerçekte (fiiliyatta) devlet Yahyâ'nın olmuş vaziyette."*[435] Buradan da anlaşılacağı üzere Zeydân'ın salt Cafer el-Bermekî'ye indirgeyerek çizdiği şemanın aksine, Bermekî ailesinin bütün önde gelen üyeleri devletin asıl sahipleri kendileriymiş gibi bir tavır takınmakta ve halifenin emrine riayet etmeksizin kendi başlarına buyruk bir şekilde davranmaktaydılar. Kısacası daha evvel de belirtildiği üzere Bermekî ailesi üyelerinden sadece Cafer el-Bermekî değil hepsi birer halife gibi davranmaktaydı.[436] Zeydân'ın aktardığı ve Cafer el-Bermekî'nin ölüm sebebiyle ilişkilendirmeye çalıştığı bu iki anlatının konu hakkında bilgi veren klasik İslam tarihi kitaplarının birçoğunda kendine yer bulamadığını ifade etmek gerekir. Ayrıca Zeydân, aktardığı ikinci anlatıdan hemen sonra daha önce de bahsi geçtiği üzere Hârûnürreşîd'in eşi Zübeyde'ye: *"Bunların (yani Bermekîler'in) Horasan'da kuvvet toplarlarsa hilafeti elimden almalarından korkuyorum"*[437] dediğini aktarmaktadır. Zeydân'ın Hârûnürreşîd'in ağzından aktardığı bu sözlerden hareketle açık bir tezat içerisinde olduğu görülmektedir. Zira Zeydân'ın aktardığı ikinci anlatıya istinaden

[435] İbnü't-Tıktakâ, *a.g.e.*, s. 208.
[436] Bektaşoğlu, *a.g.t.*, s. 288.
[437] Zeydân, *a.g.e.*, C. 2, s. 445.

Hârûnürreşîd'in *"Bunların"* ifadesi yerine sadece *"Cafer el-Bermekî'nin hilafeti elimden almasından korkuyorum"* demesi ve Cafer el-Bermekî'nin sarfettiği sözlerden dolayı sadece Cafer el-Bermekî'yi öldürtmesi gerekmektedir. Bu anlamda ikinci anlatı, hemen ardından aktarılan Hârûnürreşîd'in sözleriyle karşılaştırıldığında bir çelişki doğurmaktadır.

Netice itibari ile bu bölümde ifade edildiği üzere Bermekîler'in düşüşündeki ilk ve en önemli sebeplerden biri onların; sosyal, siyasal, ekonomik alanlarda ulaştıkları büyük güç ve nüfuzdur. Hârûnürreşîd Bermekîler'in ulaştığı büyük güç ve yoğun nüfuzu kendi saltanatına yönelik bir tehdit olarak algılamıştır. İbn Haldûn kökenli bu görüş; Şevkî Ebû Halîl, Fahrettin Bektaşoğlu, Necati Aykon başta olmak üzere bu konu üzerine çalışan yakın dönem tarihçilerinin büyük bir kesiminin desteklediği görüştür.

3.1.3. Yahyâ b. Abdullah İsyanı'nın Etkisi

Tarihçilerin Bermekîler'in ortadan kaldırılmasına sebep olarak ileri sürdüğü bir başka neden de, Hârûnürreşîd döneminde cereyan eden siyasal gelişmeler başlığı altında daha önce ele alınan; Yahyâ b. Abdullah isyanıdır. Bilindiği üzere soyu Hz Ali'ye dayanan Yahyâ b. Abdullah, H. 175-176/ M. 792'de Deylem bölgesinde isyan etmiştir. Yahyâ b. Abdullah'ın isyan etmesiyle beraber yandaşları ve nüfuzu hızlı bir şekilde artmıştır. Yahyâ b. Abdullah'ın bu durumu karşısında Hârûnürreşîd endişeye düşerek telaşlanmıştır. Bunun üzerine Hârûnürreşîd, Yahyâ b. Abdullah'ın isyanını bastırması için Fazl el-Bermekî'yi görevlendirmiştir.[438] Fazl el-Bermekî bu olay karşısında uyguladığı dâhiyane siyaset sayesinde Yahyâ b. Abdullah'ı kan dökmeden isyandan vazgeçirmeyi başarmış ve de Yahyâ b. Abdullah, halifenin el yazısı ile mührünü taşıyan mal ve can güvenliğini teminat altına alan bir vesika neticesinde teslim olmayı kabul etmiştir. Ancak Hârûnürreşîd daha sonra kadılarının direktifleri doğrultusunda bu vesikayı geçersiz kabul edip[439] Yahyâ b. Abdullah'ı Cafer el-Bermekî'nin gözetiminde kalması suretiyle hapse attırmıştır.[440] Cafer el-Bermekî ise gözetiminde altında olan Yahyâ b. Abdullah'ın telkinlerine ve yalvarmalarına dayanamayıp onu serbest bırakmıştır.[441]

[438] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 291.
[439] İbnü't-Tıktakâ, *a.g.e.*, s. 194.
[440] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 289.
[441] Aykon, *a.g.e.*, s. 112.

Yahyâ b. Abdullah'ın serbest kaldığı haberi, Fazl b. Rebî'in Cafer el-Bermekî'nin yanına yerleştirdiği bir casus aracılığı ile Hârûnürreşîd'e ulaşmıştır. Sonrasında bu haberin doğruluğunu öğrenmek için Hârûnürreşîd Cafer el-Bermekî'yi yemeğe davet etmiştir. Yemek esnasında konuşurken söz Yahyâ b. Abdullah'tan açılmış ve Hârûnürreşîd Cafer el-Bermekî'ye Yahyâ b. Abdullah'ın durumunu sormuştur. Cafer el-Bermekî ise *"O bildiğiniz gibi hapishanededir"* cevabını vermiştir.[442] Bunun üzerine Hârûnürreşîd: *"Başım hakkı için doğru söyle"* diye bir karşılık verince[443] Cafer el-Bermekî de "*Yahyâ'nın suçsuz ve kötü bir niyetinin olmadığını anladığım için onu salıverdim"* demek zorunda kalarak gizlediği şeyi sonunda itiraf etmiştir. Cafer el-Bermekî'nin bu itirafı karşısında Hârûnüreşîd Cafer el-Bermekî'ye: *"Çok iyi yapmışsın zaten benim de gönlümden bu geçmekteydi"* demiş, fakat Cafer el-Bermekî yemek meclisinden ayrıldıktan sonra Cafer el-Bermekî'nin arkasından *"Eğer ki seni öldürmezsem Allah da benim canımı alsın"* diye söylendiği işitilmiştir.[444] Taberî'nin aktardığına göre Bermekî ailesi hakkındaki bilgileri ve olayları en iyi bildiği söylenen Ebû Muhammed Yezîdî bu konuya ilişkin şunları söylemektedir: *"Kim ki Hârûnürreşîd'in Cafer'i Yahyâ b. Abdullah dışında bir sebepten öldürdüğünü söylerse ona inanma."*[445] Bektaşoğlu bu konuya ilişkin şu değerlendirmede bulunmaktadır: *"Burada doğal olarak akla şu soru gelebilir; Yahyâ olayı, H. 176-180 yılları arası cereyan etmiştir. O halde bu kadar eski bir hadise ile H. 187'de gerçekleşen Bermekî faciası arasında nasıl bir bağlantı kurulabilir? Halife Hârûnürreşîd Cafer'in işlediği bu suçu yedi yıl boyunca içine sindirip unutamamış mıdır? Evet, kişiliği konusunda belirtildiği üzere Halife Hârûnürreşîd sevdiği bir kişi bir suç işlediğinde onu başta affeder, fakat kalbinde bu suçtan dolayı bir burukluk kalır ve neticede bu suçu unutmazdı."*[446] Aykon ise bu konuya ilişkin öncelikle Mes'ûdî'nin[447] bu hadiseyi aktardığını belirttikten sonra Bektaşoğlu'na benzer bir değerlendirmede bulunur: *"Anlaşılan Hârûnürreşîd, bu suçu unutmamış ve zamanı gelince bu suçun cezasını vermişti,"*[448] Buradan da anlaşılacağı üzere hem Bektaşoğlu hem de Aykon bu konuya ilişkin değerlendirmelerinde bu olayın Bermekîler'in uğradığı felaketin bir sebebi olabileceği görüşündedir. Öte yandan

[442] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 291; Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 289.
[443] Zeydân, *a.g.e.*, C. 2, s. 442.
[444] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 327-328; Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 289
[445] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 289; Ş. Ebû Halîl, *a.g.e.*, s.235.
[446] Bektaşoğlu, *a.g.t.*, s. 274.
[447] Mes'ûdî, *a.g.e.*, C. 3, s. 304.
[448] Aykon, *a.g.e.*, s. 113.

hadise iyi incelendiğinde Hârûnürreşîd'in Cafer el-Bermekî'yi öldürmek için yemin ettiği, bu durumun ise geçerli bir sebep sayılması halinde dahi bunun kolektif bir ceza değil sadece Cafer el-Bermekî'ye yönelik bireysel bir ceza olduğu sonucu ortaya çıkacaktır. Buradan da hareketle bu olayın genel olarak Bermekîler'in tamamına yönelik bir facia sebebi olduğunu söylemek imkânsız olacaktır. Ayrıca Mes'ûdî Aykon'un belirttiği üzere Bermekî faciasını salt bu olaya bağlamamış bunun dışında birkaç sebep daha sayarak bu konuda ihtilaf içinde olunduğunu söylemiştir.[449] Dolayısıyla Bermekîler'in bertaraf edilmesini sadece bu sebebe dayandırmanın ne akli ne de nakli deliller açısından tam anlamıyla doğru bir çıkarım olduğu söylenemez. Buna karşın bu olayı, Bermekî faciasının sebepleri arasında Hârûnürreşîd'in sabrını taşıran son damla veya damlalardan biri olabileceği şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır. Bunun yanı sıra yine bu olayı Bermekîler'den sadece Cafer el-Bermekî'nin öldürülme sebebi veya sebeplerinden biri olarak da ele almak dönem olaylarının seyrine ve kaynakların aktardıklarına daha uygundur.

3.1.4. Etnik ve Dini Kökenli Sebepler

Bermekîler'in bertaraf edilmesine giden sürecin bir diğer etkeni Bermekîler'in etnik kökeni ve dini eğilimleriyle ilgilidir. İlk olarak meselenin etnik boyutuna bakıldığında daha önce de belirtildiği üzere genel kanaat, Bermekîler'in Fars kökenli bir aile olduğu yönündededir. Bu noktadan hareketle bazı tarihçiler, Bermekîler'in Fârisî gelenek ve göreneklerini Abbâsî Devleti içinde yaşatmaya çalıştıklarını bu suretle de Abbâsî Devleti'ni bir Fars devletine dönüştürmeyi amaçladıklarını ve bu yüzden bertaraf edildiklerini iddia etmektedirler.Öncelikle ifade edilmelidir ki gerçekten de Bermekîler'in, Hârûnürreşîd'in idaresindeki Abbâsî Devleti içinde Fârisîlerle birtakım yakın münasebetleri olmuştur.[450] Bunun en önemli göstergelerinden bir tanesi Bermekîler'in, devletin önemli mevkilerine Fars yani İran kökenli kişileri getirmeleri olmuştur.[451] Bermekîler'in Fârisîler'le olan yakınlıkları için kullanılan bir başka argüman şu hadiseye dayanmaktadır: el-Mansûr döneminde Kisrâ sarayı yıkılmak istenmiş ve el-Mansûr bu konuda fikir alabilmek için Hâlid el-Bermekî'yi yanına çağırmıştır. El-Mansûr, Hâlid'e bu konuda ne düşündüğünü sorunca Hâlid el-Bermekî şu yanıtı vermiştir: *"Ey Mü'minlerin Emiri bence bu*

[449] Mes'ûdî, *a.g.e.*, C. 3, s. 304.
[450] W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri,* (Çev.: Eyhem Ruhi Fığlalı), [b.y.], [y.y.] [t.y.], s. 211.
[451] Ed-Dûrî, *a.g.e.*, s. 176.

doğru değildir. Buraları İslam'ın alametlerinden olup Arapların fethettiği yerlerdir. Buraları görenler, buranın ortadan kaldırılmasının dünyevi bir güçle değil dini bir güçle mümkün olacağını anlarlar. Ayrıca burada Hazret-i Ali'nin de Mûsâllası mevcuttur." Bunun üzerine el-Mansûr'un kendisine *"Sen bunu Fars kökenli dostlarına karşı duyduğun ilgi ve sevgiden dolayı reddettin"* diyerek cevap vermiştir.[452] Bu olayın aynısı Hârûnürreşîd devrinde Hârûnürreşîd ve Yahyâ el-Bermekî arasında yaşanmıştır. Ancak Hârûnürreşîd bu defa Yahyâ el-Bermekî'yi Mecûsîlikle suçlamıştır.[453]

Bermekîler'in Fârisîlerle arasındaki sıkı bağları ortaya koyan bir başka delil: Bermekîler'in Hârunürreşîd'den Kâbe'nin ortasında, üzerinde sürekli bir şekilde öd ağacı yakılacak bir buhurdanlık konulmasını istemeleridir. Buna göre Hârunürreşîd, bu istekle Bermekîler'in Kâbe'yi bir ateş mabedi yaparak içinde ateşe tapma (Mecûsîlik dinini yayma) niyetinde olduklarını anlamış ve böylece onları tasfiye etmeye karar vermiştir. Bermekîler Fars kültürüne ait eserlerin Arapçaya tercüme edilmesi için çaba göstermiş bundan dolayı da Fars kültürüne meylettiklerine dair kendileri hakkında ortaya atılan iddiaları bir bakıma kuvvetlendirmişlerdir.[454] Gerçekten de Hârûnürreşîd'in hilafete geçişiyle beraber Abbâsî Devleti içerisinde Fars kökenli Bermekîler vasıtasıyla Fârisî tesirinin veya nüfuzunun arttığı görülmüştür.[455] Bunun yanı sıra Bermekîler, Muhammed b. Leys el Hatîb ve Hişâm b. Hıkem el-Râfidî başta olmak üzere birçok zındığa kol kanat germiş[456] ve aşırı Fars milliyetçisi olan Sehl b. Harun gibi kişilerin de hamisi olmakla suçlanmışlardır.[457]

Şüphesiz onların Fârisîlerle olan bağlantılarını gösteren başka deliller de vardır. Mesela Tarihçi İbn Nedîm, Bermekî ailesi fertlerinin Muhammed b. Hâlid el-Bermekî dışında tamamının zındık olduğu şeklinde bir iddia ortaya atmaktadır.[458] Bu konuya ilişkin şöyle bir şiir aktarılmaktadır: *"Bir mecliste şirk zikredildiği vakit Bermekîler'in yüzleri nurla dolar, Ancak Kur'an'dan bir ayet okunduğu zaman ise hemen Mazdek'ten hadisler aktarmaya başlarlar."*[459] Arap Tarihçi Muhammed Recep El-Beyyûmî bu şiir özelinde Bermekîler'in zındıklık veya Mecûsîlikle

[452] Ahmed Cevdet, *a.g.e.*, s.136.
[453] Sarıbaş, *a.g.t.*, s. 38.
[454] Numanoğlu, *a.g.t.*, s. 60.
[455] Bektaşoğlu, *a.g.t.*, s. 282.
[456] Ş. Ebû Halîl, *a.g.e.*, s. 244.
[457] Numanoğlu, *a.g.t.*, s. 60.
[458] İbnü'n Nedîm, *el-Fihrist*, Dârü'l-Mağrife, Beyrut [t.y.], s. 473.
[459] Makdisî, *a.g.e.*, C. 6, s. 106.

suçlanmasına şöyle bir eleştiri getirir: *" Ebû Yûsuf gibi önde gelen bir kadı ve İslam hukuku âlimi, Ali b. Hamza el-Kisâî gibi bir nahiv üstadı, Abdullah b. Mübârek gibi bir İslam fakihi Bermekîler'in meclislerinden eksik olmazken nasıl oluyor da bulundukları meclislerde Mazdek'in hadislerini aktarıyorlar. Doğrusu bu anlaşılır bir durum değildir."*[460] Tarihçi el-Beyyûmî'nin bu eleştirisinin Bermekîler'in dönem içindeki sosyal, kültürel ve dini faaliyetleri ve münasebetleri dikkate alındığı zaman büyük oranda haklılık payı içerdiği ifade edilebilir. Bunun yanı sıra Tarihçi Muhammed Süheyl Takkûş da Bermekîler'in Fârisî gelenek ve göreneklerine yöneldiklerine dair kaynaklarda yeterli tarihi malumatın (malzemenin) bulunmadığını bu sebepten ötürü de konunun tam olarak açığa kavuşturulamayacağını ifade etmektedir.[461] Öncelikle burada şunu belirtmekte fayda vardır: Bermekîler'in etnik olarak Farîsî olmalarından dolayı Abbâsî Devleti'nde etkin oldukları yıllar içerisinde Fârîsi etkisinin artması bir bakıma doğaldır. Neticede insaoğlunun tabiatında etnik, dini veya herhangi bir yönden türdeş olduğu varlıklara yönelik bir yakınlık duyması ve bu çerçevede onlara çeşitli faydalar sağlaması maalesef bir gerçektir. Bermekîler de bu gerçekliğin bir sonucu olarak Abbâsî Devleti içersinde Fârîsi nüfuzunu kısmen de olsa arttırmıştır. Ancak buradaki temel soru Bermekîler'in bunu yapmadaki amacının ne olduğudur. Eğer ki Bermekîler bunu sadece etnik veya dini türdeşliklerinin bir sonucu olarak yapmışlarsa burada bir art niyetin veya Abbâsî Devleti'ni Fârisî bir devlete dönüştürme çabalarının olmadığı görülecektir. Buna karşın eğer bunu Abbâsî Devleti'ni Fârisî bir devlete dönüştürme amacı ile yapmışlarsa o zaman burada bir sorun vuku bulmaktadır. Bu sorunun temeli ise bu durumun Bermekîler'in tarih sahnesinden silinmesine yol açan bir sebep olabileceğine dayanmaktadır. Fakat kaynaklar tahlil edildiğinde Bermekîler'in bu faaliyetlerinin arkasındaki asıl amacın etnik ve dini türdeşlik olduğu ikinci çıkarımın ise bir nebze zorlama bir değerlendirme olacağı söylenebilir.

Bermekîler'in muhatap olmak zorunda kaldığı suçlamalardan Fars kültürüne olan yönelimleri, zındıklık veya Mecûsîlik inancına olan ilgileri gibi ithamlar dışında, Hz. Ali taraftarlarıyla kurdukları yakın diyalog ve bu gruplara karşı duydukları sempati de Bermekî ailesinin yoğun bir şekilde eleştiriye maruz kalmasına sebep olmuştur. Hatta Semîra Muhtâr el-Leysî Bermekî ailesinin, Hz. Ali taraftarlarıyla kurdukları samimi ilişkilerin ve bu gruplara tanıdıkları geniş

[460] Beyyûmî. *a.g.e.*, s. 252.
[461] Takkûş, *a.g.e.*, s. 100.

imtiyazların bertaraf edilmelerindeki önemli sebeplerden birini teşkil ettiğini aktarmaktadır.[462] Bu iddianın çıkış noktası: Cafer el-Bermekî'nin hapishanede mahkûm olan Şii hareketinin en ileri gelen ismi Yahyâ b. Abdullah'ı serbest bırakmasıdır. Fakat bu görüşün doğruluğuna şüphe düşüren şöyle bir olay anlatılmaktadır: *"Hârûnürreşîd, Şiiler'in yine ileri gelen bir önderi olan İdris b. Abdullah'ı, Yahyâ el-Bermekî'ye danışıp Yahyâ el-Bermekî'nin direktifleri neticesinde zehirleterek öldürmüştür."*[463] Dolayısıyla bu anlatının varlığı Bermekîler'in Şiiler'e karşı duyduğu sempatiden veya yönelimden dolayı bertaraf edildiklerini iddia eden görüşün doğruluğuna gölge düşürmektedir. Bunun yanı sıra Faruk Ömer Fevzi, Bermekîler'in Şiiler'e (Talibiler'e) olan meyillerini ve bundan dolayı yok edildiklerini zayıf bir rivayet olarak değerlendirir. Faruk Ömer Fevzi ayrıca Bermekîler'in, Şiiler'in dostları olduklarını gösteren rivayetlere karşın onların Şii (Talibi) düşmanı olduklarını gösteren birçok başka rivayetin mevcut olduğunu da söylemektedir.[464]

Buradan hareketle Bermekîler'in maruz kaldığı etnik ve dini temelli ithamların, genellikle çeşitli sebeplerden dolayı kendilerine kıskançlık besleyip kendilerinden haz etmeyen kişiler olarak bilinen başta halifenin eşi Zübeyde, Fazl b. Rebi' ve İsa b. Mâhân gibi düşmanları tarafından ortaya atıldığı görülmektedir. Bahriye Üçok da Bermekîler'in ortadan kaldırılmasına sebep olan şeyin bu aileye düşman olup onları kıskananların halifeyi Bermekîler aleyhinde kışkırtması düşüncesini savunur.[465] Fakat bu tür itham ve suçlamaların büyük ihtimalle, Bermekîler'in ortadan kaldırılmasından sonra su yüzüne çıktığı ve Bermekîler'i halk nazarında küçük düşürmeyi amaçladığı ifade edilebilir.[466] Dolayısıyla Bermekîler'in bertaraf edilme sebeplerinden biri olarak gösterilen etnik ve dini kökenli sebepler incelendiğinde bunların bu konuda yani Bermekîler'in bertaraf edilmesi hususunda bir sebep olamayacağı söylenebilir.

3.1.5. Yahyâ el-Bermekî'nin Duası

Bermekîler'in ortadan kaldırılmasına ilişkin kaynaklarda yer alan ve burada ele alınacak son sebep Yahyâ el-Bermekî'nin Hac farizasını eda ettiği vakit Kâbe'nin

[462] Semîra Muhtâr el-Leysî, *a.g.e.,* s. 308-309.
[463] Ed-Dûrî, *a.g.e.*, s. 147.
[464] Fârûk Ömer Fevzî, *a.g.e.,* s. 26.
[465] Üçok, *a.g.e.*, s. 104.
[466] Dalkılıç, a.g.m., s. 192.

örtüsüne sarılarak yaptığı şu duadır: *"Allah'ım eğer ki bendeki nimetleri almakla bana razı olacaksan, bütün nimetlerimi al, eğer ki rızan malımı, ailemi ve çocuklarımı benden almakla gerçekleşecekse Fazl dışında hepsini al."* Yahyâ el-Bermekî bu duayı ettikten sonra oradan ayrılarak mescit kapısına doğru gelmiş. Mescit kapısına vardığında ise tekrardan aynı yere süratle dönerek aynı duayı tekrarladıktan sonra buna ek olarak şöyle bir yakarışta bulunmuştur: *"Allah'ım şüphesiz benim gibi birinin sana daha önce dua edip ardından ikinci defa böyle dua etmesi hoş olmaz. Allah'ım oğlum Fazl'ı da benden al (onu da diğer çocuklarıma dâhil et).*[467] *Ailemden hiçbirini bundan muaf tutma, ben senin hakkımda istediğin ve yapacağın her şeye razıyım."*[468]

İbnü'l-Esîr ve İbn Hallikân'ın bildirdiğine göre bu iki duanın dışında Yahyâ el-Bermekî şöyle bir duada daha bulunmuştur: *"Allah'ım şüphesiz günahlarımın sayısı senin dışında kimsenin bilemeyeceği kadar çoktur. Allah'ım eğer ki beni cezalandırmayı düşünüyorsan kulaklarımın, gözlerimin, çocuklarımın ve mallarımın alınması pahasına da olsa senin rızana erişebilmek için cezamı bu dünyada ver beni ahirette cezalandırma. Yahyâ'nın duası kabul edildi ve Bermekîler ortadan kaldırıldı."*[469] İbnü'l-Esîr bu sebebin genellikle bir sebep olarak sayılmadığını ancak bunun Bermekîler'in ortadan kaldırılmasındaki en önemli sebep olduğunu söylemektedir. Her ne kadar İbnü'l-Esîr bu görüşte olsa da kendisinin de ifade ettiği üzere genellikle birçok yazar veya araştırmacı bunu sebepten bile saymamış veya bu sebebi sadece konuyu izah edebilme noktasında basit ve kıymetsiz bir sebep olarak ele almıştır. Gerçekten de tarihteki en önemli ve etkili vezir ailelerinden biri olan Bermekîler'in yok edilmesini sadece böyle bir duaya bağlamanın, ne Hârûnürreşîd'in kişiliği ne de tarihi gerçeklikler açısından mümkün olmayacağı ifade edilebilir. Nitekim başta Aykon[470] olmak üzere konu üzerinde çalışan birçok araştırmacı bu görüştedir.

3.2. BERMEKÎLER'İN SONUNA İŞARET EDEN ALAMETLER

Bermekîler ortadan kaldırılmadan önce gelişen bazı olaylar veya belirtiler onların ileride ortadan kaldırılıp şiddetli bir yıkıma uğrayacaklarının adeta ilk

[467] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 292; İbnü'l-Imâd, *a.g.e.*, C. 2, s. 393.
[468] İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 190.
[469] İbnü'l-Esîr *a.g.e.*, C. 5, s. 328; İbn Hallikân, *a.g.e.*, C. 1, s. 336;
[470] Aykon, *a.g.e.*, s. 107.

alametleridir. Bu alametlerden biri şudur: "*Bir gün Yahyâ Hârûnürreşîd'in huzuruna girmiş ve orada bulunan hizmetkârlar Yahyâ için ayağa kalkmıştır. Bunu gören halife özel hizmetkârı olan Mesrur'u yanına çağırarak ona, "git ve hizmetkârlara de ki, bundan sonra hiç kimse Yahyâ için ayağa kalkmasın" diye emir verir. Halifenin bu emrinden sonra bir gün yine Hârûnürreşîd'in huzuruna giren Yahyâ için verilen emir gereği hiç kimse ayağa kalkmaz. Hatta Hârûnürreşîd'in bu emrinden sonra hâcipler ve hizmetkârların çoğu Yahyâ'yı gördükleri her yerde ona sırt çevirmeye başlamışlardır. Bununla da kalınmamış Yahyâ'nın herhangi bir hizmetliden içmek için istediği su vb. gibi basit bir isteği dahi artık yerine getirilmez olmuştur*".[471] Bu olayda görüldüğü üzere Yahyâ el-Bermekî halife katında yavaş yavaş itibar kaybetmeye başlamıştır. Bir diğer alamet de şöyledir: "*Yine bir gün Yahyâ, halife ile arasındaki yakın ve samimi ilişkiden istinaden Hârûnürreşîd'in huzuruna izin almadan girer. Yahyâ Hârûnürreşîd'in oturduğu yere yaklaştığı vakit selam verir, ancak Hârûnürreşîd Yahyâ'nın bu selamına çok zayıf ve gönülsüz bir ses tonuyla karşılık verir. Bunu gören Yahyâ hem kendisinin hem de ailesinin artık halifenin yanındaki durum ve konumlarının değiştiğini anlar*".[472] Buradaki örnekten hareketle Yahyâ el-Bermekî'nin halife katında itibar kaybetmesiyle başlayan sürecin kademe kademe bütün Bermekî ailesini etkilediği anlaşılmaktadır. Bu açıdan bu durum Bermekîler'in sonuna işaret eden önemli alametlerden biri olarak ele alınabilir.

Bermekîler'in sonunun geldiğine işaret eden bir diğer alamet de Muhammed b. Leys adlı kişinin halifeye yazdığı mektuptur. Muhammed b. Leys bu mektubunda Bermekîler ve özellikle de Yahyâ el-Bermekî hakkında çok ağır ifadeler kullanmış ve adeta Hârûnürreşîd'i onlara tanıdığı ayrıcalıklar sebebiyle azarlamıştır.[473] Muhammed b. Leys bu mektupta yazdıklarıyla Hârûnürreşîd'i Bermekîler'e karşı kışkırtmıştır. Bermekîler'in sonuna işaret eden bir diğer önemli alamet ise şu şekilde cereyan etmiştir: "*Cafer el-Bermekî; Harûnürreşîd her hacca gittiğinde ona özel olarak yemek hazırlayıp onu davet eder, halife de bu davete icabet ederdi. Fakat Hârûnürreşîd hacca gittiği bir vakit ilk defa Cafer'in yemek davetine icabet etmemiştir*". İbnü'l-Esîr bu olayın, Bermekîler'in sonunun yaklaştığına işaret eden ilk alamet olduğunu ifade etmektedir.[474] Netice itibariyle bu alametlerin, Bermekî ailesinin ileride ortadan kaldırılacağının haberini veren birer gösterge oldukları

[471] Ş. Ebû Halîl, *a.g.e.*, s. 234; Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 288; Aykon, *a.g.e.*, s. 93.
[472] Ez-Zehebî, *a.g.e.*, C. 12, s. 23; Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 287.
[473] Aykon, *a.g.e.*, s. 92; Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 287.
[474] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 327; Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 294.

şeklinde yorumlanabilirler. Bu alametlere rağmen tarihçiler, Bermekî ailesinin başına gelen bu durumun ani veya sürpriz bir şekilde gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda ikiye ayrılmışlardır. Örneğin; Ahmedü'l-Kattân ve Muhammed Tâhiru'z-zeyn tarafından kaleme alınan *Hârûnü'r-Reşîd el-Halîfetü'l-Mazlûm* adlı eserde, Bermekîler'in karşılaştıkları bu durumun sürpriz bir karar veya ani bir refleksin sonucu olmadığı bilakis üzerinde uzunca ve etraflıca düşünülerek gerçekleştirilen bir icraat olduğu kanısındadır.[475] Tarihçi Claude Cahen ise bu kararın sürpriz ve ani bir şekilde alındığı görüşündedir.[476] Ortaya atılan bu farklı görüşler bağlamında Hârûnürreşîd'in kişisel özellikleri ve siyasi dehası düşünüldüğünde bu kararın sürpriz veya ani bir şekilde değil etkileri göz önünde bulundurularak alınmış üzerinde bir hayli kafa yorulmuş bir karar olduğu düşüncesi mantık ilkelerine daha uygundur.

3.3. BERMEKÎLER'İN ORTADAN KALDIRILMA SÜRECİ

Bermekî hanedanlığının cezalandırılmasına başlanmasından sonra öldürülen ilk ve tek kişi Cafer el-Bermekî olmuştur. Hârûnürreşîd H. 185-186/ M. 802'de veziri Yahyâ el-Bermekî'yle birlikte hacca gitmiştir. Halifenin oğulları el-Emîn ve el-Me'mûn ile birlikte Fazl el-Bermekî ve Cafer el-Bermekî de bu kafileye katılmışlardı. Dönüşte Enbâr yakınlarında birkaç gün istirahate karar verildi.[477] Hârûnürreşîd aynı gece hizmetçisi Mesrûr'u yanına çağırarak onu bir grup askerle Cafer el-Bermekî'yi tutuklamak için göndermiştir.[478] Mesrûr beraberindeki askerler eşliğinde Cafer el-Bermekî'nin bulunduğu çadırı kuşatmış ve içeri girerek Cafer el-Bermekî'yi yanında tabip Cibrâîl b. Buhtîşû ve şarkıcı Ebû Zekkâr eşliğinde eğlenir bir vaziyette bulmuştur. Mesrûr tam içeri girdiği vakit şarkıcı Ebû Zekkar'ın şarkı söylermişçesine şu cümleleri mırıldandığını duymuştur: *"Uzak değil her delikanlıya ölüm, er ya da geç mutlaka gelecektir"*.[479] Mesrûr'u karşısında gören Cafer el-Bermekî ona: *"Ey Mesrûr! Benim yanıma gelişinle beni mutlu ettin ancak benim mekânıma böyle izinsiz girmekle de beni rahatsız ettin"* demiştir. Bunun üzerine Mesrûr Cafer el-Bermekî'ye cevaben: *"Senin yanına geliş sebebim (amacım) bu*

[475] Kattân ve Tâhiru'z-zeyn, *a.g.e.*, s. 83; Ed-Dûrî, *a.g.e.*, s. 171.
[476] Cahen, *a.g.e.*, s. 100.
[477] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[478] Bektaşoğlu, *a.g.t.*,s. 259.
[479] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 295; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 329.

söylediklerinden çok daha önemlidir."[480] Durumun vahametini anlayan Cafer el-Bermekî o anda Mesrûr'un ayaklarına kapanıp aman dilemiştir. Ardından Cafer el-Bermekî, Mesrûr'dan hiç olmazsa ailesi ile vedalaşabilmek için izin istemiştir. Ancak Mesrûr, Cafer el-Bermekî'nin bu isteği karşısında kendisine: *"Sana dışarı çıkman için izin vermem ancak burada istediğin şekilde vasiyet bırakabilirsin*" diye cevap vermiştir.[481] Mesrûr'un bu sözleri üzerine Cafer el-Bermekî: *"Malımın hepsini sadaka olarak bırakıyorum, kölelerimin hepsini azat ediyorum, yanımda malım ve hakkım olanlar, onlara helaldir"* diye bir vasiyette bulunmuştur.[482] Bu vasiyetin ardından Cafer el-Bermekî, Mesrûr'a dönerek: *"Ey Mesrûr! Halifenin verdiği bu emir büyük ihtimalle sarhoşken (kendinde değilken) verdiği bir emirdir.*[483] *İçkinin etkisi geçtiği vakit (sarhoşluk halinden kurtulduğu zaman) ya seni yaptığın bu iş için azarlarsa o zaman halin ne olur"*[484] diyerek Mesrûr'u ikna edip ölümden kurtulmaya çalışmıştır. Cafer el-Bermekî'den bu sözleri duyan Mesrûr Hârûnürreşîd'in yanına gelerek ona Cafer el-Bermekî'nin söylediklerini iletmiştir. Mesrûr'un bu söyledikleri karşısında Hârûnürreşîd, Mesrûr'a: "*Çabuk git ve bana onun kesik başını getir*" diye tekrar emir vermiştir. Mesrûr ikinci defa Cafer el-Bermekî'nin yanına gitmiş ve Cafer el-Bermekî'den yine aynı sözleri duyup bu sözleri tekrar Hârûnürreşîd'e iletmiştir. Hârûnürreşîd tekrar Mesrûr'dan Cafer el-Bermekî'nin kellesini istemiştir. Bu durum üçüncü defa tekrarlandığında Hârûnürreşîd, Mesrûr'a öfkelenerek ona *"Bu defa da Cafer'in başını bana getirmezsen bu saatten sonra ikinizin de başını bana getirecek birilerini (cellatları) göndereceğim"* demiştir. Mesrûr en sonunda Cafer el-Bermekî 'nin yanına giderek onun başını bedeninden ayırmak sureti ile öldürmüştür (H. 187/ M. 803).[485] Bu olayın ertesi günü Hârûnürreşîd Cafer el-Bermekî'nin cansız bedenini iki veya üç parçaya ayırtarak Bağdat'a göndermiştir.[486] Cafer el-Bermekî'nin kesik başı Bağdat'taki en yüksek köprüye, ikiye bölünen cesedi de diğer köprülere asılmıştır.[487] Cafer el-Bermekî'nin cesedi iki veya üç yıl süreyle bu köprülerde asılı kalmıştır.[488] Bu süre zarfı sonunda Hârûnürreşîd, Rey şehrinden döndüğü sırada Bağdat'a uğramış ve Cafer el-Bermekî'nin tanınmaz haldeki cesedini

[480] İbnü't-Tıktakâ, *a.g.e.*, s. 210.
[481] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 295.
[482] Aykon, *a.g.e.*, s. 96.
[483] İbnü't-Tıktakâ, *a.g.e.*, s. 210; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 329; Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 235.
[484] İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 190.
[485] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 295; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 329; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 190.
[486] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 329; Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 237; Aykon, *a.g.e.*, s. 96.
[487] İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 190.
[488] Clot, *a.g.e.*, s. 91.

görünce de onun yakılması için emir vermiştir.[489] Ancak bu ve buna benzer bilgiler, Hârûnürreşîd'in kişiliği ile uyuşmamakta ve bu anlamda mübalağa içeren anlatılar olabileceği şeklinde değerlendirilmelidir. Cafer el-Bermekî'nin öldürülmesinin ardından babası Yahyâ el-Bermekî yine aynı gece kendi evinde gözaltına alınmıştır. Cafer el-Bermekî'nin abisi Fazl el-Bermekî ise aynı şekilde Cafer el-Bermekî'nin öldürüldüğü gece evinden alınarak Hârûnürreşid'in evlerinden birinde hapsedilmiştir.[490] Cafer el-Bermekî'nin diğer iki kardeşi olan Mûsâ el-Bermekî ve Muhammed el-Bermekî, Hârûnürreşîd tarafından verilen emir ile tutuklanmışlardır.[491]

Bermekî ailesinden sadece Yahyâ el-Bermekî'nin kardeşi Muhammed b. Hâlid el-Bermekî ve çocukları cezalandırılmamıştır. Çünkü Muhammed b. Hâlid el-Bermekî ve çocukları, ailenin diğer fertleri gibi devletin idari veya sosyal kurumlarında görev almamış ve bu tarz işlerden uzak münzevi bir hayat yaşamayı tercih etmişlerdi. Ya da Ahmed Cevdet'in de ifade ettiği üzere *"onlar mevki sarhoşluğuna kapılmamıştı"*.[492] Kaynaklarda genel olarak Muhammed b. Halid el-Bermekî ve çocukları dışında Bermekî ailesinin çarptırıldığı cezadan muaf tutulan hiç kimsenin olmadığı belirtilse de Clot, Bermekî ailesi mensuplarından cezaya çarptırılmayan kişilerin adını verirken ilk olarak Fazl el-Bermekî ve Cafer el-Bermekî'nin çocuklarının isimlerini zikreder. Clot bunlara ilaveten Yahyâ el-Bermekî'nin annesi ve eşinin de (Cafer el-Bermekî'nin annesi) ismini saymaktadır. Ancak Clot'un tutuklananlara dair verdiği listede Fazl el-Bermekî'nin annesi (Zübeyde bint. Münîr) yani Hârûnürreşîd'in sütannesini tutuklananlar arasında sayması[493] buna karşın Cafer el-Bermekî'nin annesini tutuklananlar listesine dâhil etmemesi gerçekten de dikkat çekicidir. Bu noktada belirtilmesi gereken ilk husus Clot tarafından Bermekîler'den tutuklananlara dair verilen bu geniş listeye Clot'un eseri dışında başka bir eserde rastlamak pek mümkün değildir. Konu üzerinde yapılmış araştırmalarda daha önce de ifade edildiği üzere sadece Muhammed b. Hâlid el-Bermekî ve çocuklarının tutuklanmadığının bilgisi mevcuttur. Bu çerçevede Clot'un verdiği listenin diğer kaynaklar tarafından verilmemesi Clot'un verdiği bu

[489] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 298; Bektaşoğlu, *a.g.t.*, s. 260.
[490] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s.329; Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 296.
[491] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 299; Cehşiyârî, *a.g.e.*, s. 234.
[492] Ahmed Cevdet, *a.g.e.*, s. 159.
[493] Clot, *a.g.e.*, s. 92; Taberî'de ise sadece Muhammed b. Hâlid el-Bermekî ve çocukları ile Fazl el-Bermekî, Cafer el-Bermekî ve Muhammed b. Yahyâ El-Bermekî'nin çocuklarının hapsettirilmediğini aktarmıştır. Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 296

bilginin güvenirliğine gölge düşürmektedir. Dolayısıyla Clot'un verdiği bu listeye ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Bu meseleye ilişkin diğer bir husus ise Clot'un tutuklanmayanların adını sıralarken *Muhammed'in çoçukları* ifadesini kullanması ama bunun Muhammed b. Yahyâ el-Bermekî mi yoksa Muhammed b. Hâlid el-Bermekî mi olduğu konusunu cevapsız bırakmasıdır. Fakat kaynakların Muhammed b. Hâlid el-Bermekî üzerinde ittifak içinde olmalarından dolayı Clot'un *Muhammed* diye bahsettiği kişinin Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin kardeşi olan Muhammed b. Hâlid el Bermekî olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Hârûnürreşîd Yahyâ el-Bermekî'ye karşı yumuşak ve hoşgörülü davranarak nerede isterse orada kalabileceğini söylemesine rağmen oğulları Rakka'ya gönderilince Yahyâ el-Bermekî de isteği üzerine Rakka'ya gönderildi.[494] İbnü'l-Esîr'in bildirdiğine göre, Hârûnürreşîd'in başta Yahyâ el-Bermekî olmak üzere diğer Bermekî ailesi fertlerine karşı her türlü kolaylığı sağlamış ve onların her çeşit ihtiyaçlarını gidermiştir. İbnü'l-Esîr, Hârûnürreşîd'in bu hoşgörülü tutumunun Abdülmelik b. Sâlih'i yakalatıp cezalandırdığı zamana kadar devam ettiğini ifade etmektedir.[495] Fakat ez-Zehebî ve Mes'ûdî gibi diğer tarihçiler bu bilgiyi tenkit edermişçesine Fazl el-Bermekî'nin hapishanede kaldığı zaman kendisine yüz kırbaç vurulduğunu ve hatta bundan dolayı da az kalsın ölecek olduğunu ancak oradaki biri tarafından tedavi edilerek ölümden kurtarıldığını anlatmaktadırlar.[496] Bu iki görüş birbiriyle karşılaştırıldığında hapis hayatı yaşayan Bermekî ailesinden sadece Yahyâ el-Bermekî'ye karşı hoşgörülü veya iyi davranıldığı çıkarımı yapılabilir.

Hârûnürreşîd'in emri ile Bermekîler'in tüm malı ve mülkü müsadere edilmiştir.[497] Öte yandan Bermekîler'e ait olan nakit 30.676.000 dirhem değerindeki paralarına da el konulmuştur.[498] Ayrıca Hârûnürreşîd bununla da yetinmemiş tellallar aracılığıyla Bermekîler'e evini açıp ve onlara kol kanat geren her kişinin bu yaptığının bedelini canıyla ödeyeceğini halka duyurmuştur.[499] Buradan da anlaşılacağı üzere Hârûnürreşîd'in Bermekîler'e olan öfkesi o kadar kuvvetli bir hal almıştı ki bu öfke Bermekî ailesinden olmayan ancak onlara yardım etmek isteyenlere dahi sirayet etmiştir. Yahyâ el-Bermekî ise kendisinin ve ailesinin başına gelenleri kederle izlemiş, yaşadıkları yerlere baktığında her şeylerinin teşhir

[494] Yıldız, a.g.md., *https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.
[495] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 329-330; Aykon, *a.g.e.*, s. 98.
[496] Ez-Zehebî, *a.g.e.*,C.9, s. 92; Mes'ûdî, *a.g.e.*, C. 3, s. 316.
[497] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 296; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, s. 329; Bektaşoğlu, *a.g.t.*, s. 260.
[498] Aykon, *a.g.e.*, s. 102.
[499] Taberî, *a.g.e.*, C. 8, s. 296

edildiğini, saraylarının ve içindeki her şeyin herkes tarafından yağmalandığını görmüş ve o zaman şu meşhur cümleyi kurmuştur: *"İşte şimdi kıyamet koptu."* Yahyâ el-Bermekî'nin dostlarından bazıları Yahyâ el-Bermekî'nin ve ailesinin düştüğü bu durumu görünce Yahyâ el-Bermekî'ye muhtemelen gizlice taziye mektupları yazmışlardır. Yahyâ el-Bermekî bu mektuplara cevaben şunları yazmıştır: *"Allah'ın benim hakkımda verdiği hükme razıyım. Bunun yanında Yüce Allah'ın benim için ne istediğini de bilmekteyim. Yüce Allah hiç kimseyi yaptığı günahlar dışında cezalandırmaz. Allah kullarına karşı zalim de değildir. Allah'ın bağışlaması gazabından çok daha fazladır. Yüce Allah'a hamdolsun"*.[500] Bermekîler'in yaşadığı bu acı yıkım ve önde gelen aile üyelerinin bu korkunç sonları tüm devlette büyük bir yankı uyandırmıştır. Onların düştüğü bu duruma düşmanları dışında pek kimseyi sevindirmemiştir. Taberî ise olayı ele alırken, *"Harun'un tavrı genel olarak beğenilmemişti,"* şeklinde ılımlı bir ifade kullanmıştır.[501] Görüldüğü üzere halk nazarında belli bir sempatiye sahip olan Bermekî ailesinin cezalandırılması veya diğer bir ifadeyle bu şekilde cezalandırılması Abbâsî toplumu tarafından pek hoş karşılanmamıştır.

[500] İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 191.
[501] Clot, *a.g.e.*, s. 92

SONUÇ

Tarih; büyük devletlerin başında olan birçok hükümdarın kendisine en yakın aile, vezir, zümre veya kişileri, bilinen veya bilinmeyen sebeplerden ötürü çeşitli şekillerde cezalandırdığına tanıklık etmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nde önemli devlet adamlarından biri olup devlet içerisinde büyük güç elde eden Sâdeddin Köpek, Osmanlı Devleti içinde önemli bir nüfuz kazanan Çandarlılar aynı şekilde Kanûnî Sultan Süleyman'ın en yakın dostu ve veziri olan Pargalı İbrahim Paşa örneği tarihçilerin bu cezalandırma hususunda en çok dillendirdiği onlarca tarihi yaşanmışlıktan sadece birkaçıdır. Fakat hiç şüphesiz bu örnekler arasında en çok ilgi çekici olan örnek; adları vezirlik makamıyla özdeşleşmiş olan ve Abbâsî Devleti'nin kuruluşuyla beraber devlet içinde kademe kademe nüfuz kazanıp Hârûnürreşîd döneminde de halifeyi dahi gölgede bırakacak bir güce erişen Bermekî ailesidir.

Bu tezin ana temasını oluşturan bu aile; tıp, sanat, edebiyat felsefe, ilahiyat, mûsikî gibi birçok alanda ortaya koyduğu nitelikli faaliyetler neticesinde toplumun her kesiminden olan bireylerin gönlünü kazanmıştır. Bermekîler aynı zamanda Abbâsî Devleti'ne bu alanlarda yaptıkları katkılarla Abbâsîlerin kendi çağdaşı olan birçok devleti kıskandıracak ölçüde görkemli ve gelişmiş bir devlete dönüşmesini sağlamıştır. Hârûnürreşîd döneminde Abbâsî Devleti'nin büyük oranda Bermekîler sayesinde eriştiği bu ihtişam ve gelişmişlik düzeyi sonraki dönemlerde İslam coğrafyasında kurulan hiçbir devlete nasip olmamıştır. Bu anlamda Bermekîler'in Abbâsî Devleti'nin; bilim, sanat, edebiyat, felsefe gibi birçok alanda dönemin çağdaş devletlerine rol model olması ve bu alanlarda dünyanın merkezine oturmasında çok büyük çabaları ve katkıları olmuştur.

Bu aile yeri geldiğinde ilmi müzakerelerin dinamosu, yeri geldiğinde fakir fukaranın ekmek kapısı, yeri geldiğinde Hârûnürreşîd'in yaşadığı siyasi ve idari çıkmazları açmak için çaldığı tek kapı olmuştur. Bermekîler'in namı o kadar yayılmıştı ki şöhretleri Abbâsî Devleti'nin sınırlarını bile aşmıştır. Meselenin ilginç tarafı ise, Hârûnürreşîd'in onları cezalandırdıktan sonra bile onlara birtakım konularda (siyasi, idari, askeri) bir şeyler danışma ihtiyacı hissetmesidir. Bunun yanı sıra Bermekîler'in siyasi ve idari gibi alanlarda da gösterdikleri büyük başarılardan dolayı özelliklede Hârûnürreşîd döneminde halifenin mükâfatlandırmasıyla devletin en üst mevki ve makamlarını tabiri caizse kendi tekellerine alacak kadar büyük bir güce eriştiği görülmüştür.

Hârûnürreşîd'in Bermekîler'e yüklediği bu anlam ve önemin arkasında iki temel unsur göze çarpmaktadır. Bunların ilki; Hârûnürreşîd'in manevi babası ve Bermekîler'in en tanınmış simalarından biri olan Yahyâ el-Bermekî'nin Hârûnürreşîd'i devletin başına geçmesi için ikna etmesi ve bu uğurda çokça mücadele etmesidir. Bir diğeri ise hiç şüphesiz Yahyâ el-Bermekî'nin oğlu Cafer el-Bermekî'nin yumuşak, sevecen ve hoşgörülü karakteri sebebiyle Hârûnürreşîd'in en çok sevdiği ve kendine en yakın tuttuğu dostu olmasından kaynaklanmaktadır. Fakat maalesef Hârûnürreşîd'in manevi babası Yahyâ el-Bermekî'ye karşı duyduğu bu büyük saygı ile minnet ve özelliklede Yahyâ el-Bermekî'nin oğlu Cafer el-Bermekî'ye karşı beslediği tarifsiz sevgi maalesef kötü sonla sonuçlanmıştır. Hârûnürrreşîd başta Cafer el-Bermekî olmak üzere Bermekîler'in istisnalar dışında bütün fertlerini en ağır şekilde cezalandırmış ve hükümranlıklarına son vermiştir. Diğer bir ifade ile Hârûnürreşîd iktidarının üçte ikisini beraber geçirdiği en yakın dostlarını, en güvendiği devlet adamlarını yani Bermekî ailesini tarih sahnesinden silmiştir.

Bermekîler'in Hârûnürreşîd ile beraber Abbâsî Devleti'nin yaşadığı İslam Rönesansı'nın en önemli sacayaklarından birini oluşturdukları ifade edilebilir. Bermekîler'in elde ettikleri bu güç ve kudret muhtemelen pek az vezir ailesine nasip olmuştur. Hârûnürreşîd'in ise Bermekîler'in devlete sağladığı faydaların karşılığını, onlara sunduğu sınırsız yetki ve imkânlarla bir bakıma fazlasıyla verdiği görülmektedir. Hârûnürreşîd onları bertaraf ettikten sonra doğal olarak onlarla bir bağı olmayan kişilerle devleti idare etmek istemiş fakat bu pek kolay olmamıştır. Çünkü Bermekî ailesinin fertlerinin ilişki içinde olmadığı hiçbir yer ve kişiye rastlamak pek mümkün değildi. Ayrıca Bermekîler temasa geçtikleri her yere ve herkese muhakkak bir şeyler de katmışlardı. Öte yandan Bermekîler tarif edilemeyecek kadar büyük bir zenginliğe ulaşmışlardı. Bu zenginliklerini de cömertlikleriyle süsleyen Bermekîler bu sayede Bermekî adının günümüze değin özellikle Arap coğrafyasında cömertlikle eş anlamlı kullanılmasını sağlamışlardır. Bu durum tarihteki önemli bir ailenin, zümrenin veya kişinin ortaya koyduğu faaliyetler neticesinde kazandığı şöhretin, geleceğin toplum ve kültür yapısını nasıl inşa edici bir özelliğe sahip olabileceğini göstermektedir. Bu tespit bağlamında tarihin, geleceği daha net görebilmek veya daha realist gelecek öngörüleri ortaya koyabilmek açısından ne denli büyük bir faydası olduğu düşüncesi daha da bir değer kazanacaktır.

Yukarıda ortaya konulan bulgu veya çıkarımların dışında, Fazl el-Bermekî'nin devlet içinde idari ve askeri açıdan kardeşi Cafer el-Bermekî'den daha ön planda rol aldığı görülmüştür. Bunun yanı sıra Bermekîler'in Hârûnürreşîd dönemi sonrasında da bilinenin aksine önemli vazifeler veya görevler üstlendiği gözlemlenmiştir. Bunun en iyi örneği Yahyâ el-Bermekî'nin oğlu Mûsâ el-Bermekî'nin el-Me'mûn döneminde askeri ve idari alanlarda üstlendiği önemli vazifelerdir.

Bermekîler'in yıkılış sebepleri hususunun ise iki yönlü olduğu ifade edilebilir. Bunların ilki Bermekîler'in genel yıkım sebebi bir diğeri ise Bermekîler'den sadece Cafer el-Bermekî'nin öldürülme sebebidir. Bu çerçevede genel olarak Bermekîler'in yıkım sebebinin veya diğer bir ifade ile Hârûnürreşîd'in aklına *ilk kurt düşüren* en önemli sebep veya durumun, Bermekîler'in elde ettiği nüfuz ve güç olabileceği bilgisine varılmıştır. Fakat Cafer-Abbâse ilişkisi (olayı) veya Yahyâ b. Abdullah'ın (Cafer el-Bermekî tarafından) serbest bırakılması olaylarından birinin (ailenin maruz kaldığı genel ceza hususunda) hem bardağı taşıran son damla hem de bütün Bermekî ailesinden sadece Cafer el-Bermekî'nin öldürülme sebebi olabileceği neticesine ulaşılmıştır.

Buna karşın Bermekîler'in ortadan kaldırılma sebeplerine ilişkin birbiriyle çelişen anlatıların varlığının bir hayli fazla olması nedeniyle yukarıda verilmiş olan bütün bu tespit veya çıkarımların kesin birer netice olmaktan ziyade akla ve tarihi realiteye en uygun ihtimaller şeklinde ele alınması daha doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

Abdü'l-Gaffâr, Hasan, *el-Halîfetü'l Müfterî Aleyhi,* 1. Baskı, Mektebetü'l-Nêfizet, Mısır 2010.

Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâ'îlü's-Se'âlîbî, *Tuhfetü'l-Vüzerâ*,1.Baskı, Dârü'l-'Arabiyye, (Tahkîk: Habîb Aliyyü'r-Rêvî ve İbtisêm Merhûmu's-Safâr), Beyrut 1427/2006.

Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, *Fütûhul-Büldân/Ülkelerin Fetihleri,* 1. Baskı, (Çev.: Mustafa Fayda), İstanbul 2013.

Ahmedü'l-Kattân ve Muhammed Tâhiru'z-Zeyn, *Hârûnü'r-Reşîd el-Halîfetü'l-Mazlûm*, Dârü'l îmân Matbaası, İskenderiye [t.y.].

Ahmet Muhtârü'l- 'Ibêdî, *Fi't-Târîhü'l-Abbâsî Ve'l Endülûsî,* Dârü'n-Nahdatü'l-Arabiyye, Beyrut 1972.

Algül, Hüseyin, "Ezd (Benî Ezd)", *https://islamansiklopedisi.org.tr/ezd-beni-ezd,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Ali İbrahim Hasan, *et-Târîhü'l-İslâmiyyü'l-'Âm (el-Câhiliyye- ed-Devletü'l 'Arabiyye-ed-Devletü'l 'Abbâsiyye)*, 3. Baskı, Mektebetü'l-Nahdatü'l-Mısriyye, Kahire [t.y.].

Aliev, Saleh Muhammedoğlu "Hürremiyye", *https://islamansiklopedisi.org.tr/hurremiyye*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Avcı, Casim, "Kudâa (Benî Kudâa)", *https://islamansiklopedisi.org.tr/kudaa-beni-kudaa,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Ayderûs, Hasan Muhammed, *et-Târîhü's-Siyâsî Ve'l-Hudârî Li'd-Devletü'l-Abbâsiyye,* 1. Baskı, Dârü'l Kitêbül-Hadîs, Kâhire 1432/2011.

Aydoğmuşoğlu, Cihat, "İslâm Coğrafyacılarına Göre Azerbaycan", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C. 8, S. 38, Ankara 2015, s.334-339.

Aykon, Necati, *Devlet İçinde Devlet Bermekîler*, ÖKM Yayınları, Burdur 2018.

Baltacı, Cahid, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 3. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2010.

Bardakçı, Veli Vehbi, "Osmanlı Devleti Öncesi Vezirlik", *İSTEM Dergisi,* S. 32, Konya 2018, s. 301-315.

Barthold, Wilhelm, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 6. Baskı, (İzah, Düzeltme, İlave ve Eklerle Çev.: Mehmet Fuat Köprülü), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984.

Bedirhan, Yaşar, *Ortaçağ Tarihi,* Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2004.

Bektaşoğlu, Fahrettin, *Harun er-Reşid ve Zamanı*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun 1994.

Bozkurt, Nahide, "Hârûn er-Reşîd" , *https://islamansiklopedisi.org.tr/harunurresid,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Bozkurt, Nahide, "Herseme b. A'yen", *https://islamansiklopedisi.org.tr/herseme-b-ayen*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Bozkurt, Nahide, "Me'mûn", *https://islamansiklopedisi.org.tr/memun,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Bozkurt, Nebi, "Tırâz", *https://islamansiklopedisi.org.tr/tiraz,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Brockelman, Carl, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi (1-3. Kısımlar*), 2. Baskı, (Çev.: Neş'et Çağatay), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964.

Cahen, Claude, *İslamiyet - 1 "Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar",* 2. Baskı, (Çev.: Esat Nermi Erendor), Bilgi Yayınevi, Ankara 2000.

Ceran, İsmail, "Fransa'da İslam (VIII. Yüzyıl)", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C. 5, S. 10, Bolu 2017, s.16-39.

Cevdet, Ahmed, *Kısas-ı Enbiyâ,* 2. Baskı, C. 2, (Haz.: Mahir İz), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

Clot, André, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, 1. Baskı, (Çev.: Nedim Demirtaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.

Çog, Mehmet, "Emeviler ve Abbasiler Dönemi Hazar-Arap İlişkileri", *Türkoloji Araştırmaları Dergisi,* C. 2, S. 2, Ankara 2007, s.150-160.

Dalkılıç, Mehmet, "Bermekilerin Düşüşü", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C. 15, S. 1, Elazığ 2010, s. 183-197.

Demirkent, Işın, "Bizans", *https://islamansiklopedisi.org.tr/bizans*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Demirkent, Işın, "Franklar ", *https://islamansiklopedisi.org.tr/franklar,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Ebû Abdullah b. Abdûs ec-Cehşiyârî, *Kitâbü'l Vüzerâ Ve'l-Küttâb*,1. Baskı, (Tahkîk: Mustafa es-Sekkâ, İbrâhîm el-Ebyârî, Abdülhafîz Şelebî), Matbaatu-Mustafa el-Bâbâ el-Halebî ve Evlêdehü, Kahire 1457/1938.

Ebûl Hasan el-Mâverdî, *El-Ahkâmü'l-Sultâniyye*, (Çev.: Ali Şafak), Bedir Yayınevi, İstanbul 1396/1976.

Ed-Dûrî, Abdülazîz, *Asru'l- Abbâsiyyü'l Evvel Dirêsetfî't-Tarîh es-Siyêsîve'l İdêrîve'l Mâlî,* Merkez Dirêseti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut [t.y.].

Ed-Dûrî, Abdülazîz, "Bağdat", *https://islamansiklopedisi.org.tr/bagdat#1-genel-bakis,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Ed-Dûrî, Abdülazîz, "Divan", *https://islamansiklopedisi.org.tr/divan--devlet#1*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

El- Mes'ûdî, Ebî el-Hasan Alî b. el-Hüseyin b. Alî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 1. Baskı, C. 3, Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 1425/2005.

El-Beyyûmî, Muhammed Recep, *Hârûnürreşîd Halîfetü'l-'Âlim Ve'l-Fêris Ve'l Mücêhid,* 1. Baskı, Dârü'l-Kalem, Dımaşk 1421/2000.

El-Hammêde, Muhammed Mâhir, *Vesêikü'l-Siyêsiyye ve'l-İdêriyyeti'l-'Âide Lil-'Asri'l 'Abbêsiyyel-Evvel,* 4. Baskı, Müesseseti'r-Risêle, Beyrut 1406/1985, s. 51.

El-Leysî, Semîra Muhtâr, *Cihêd'üş-Şîa fî Asru'l- Abbâsiyyü'l Evvel,* Dâr el-Cîl, Beyrut [t.y.].

El-Makdisî, Zebed Mutahhar b. Tâhir, *Kitâbü'l-Bed' Ve't-Târîh,* C. 6, Mektebetü's-Sakâfetü'd-Dîniyye, [y.y.] [t.y.].

Emecen, Feridun, "İbrâhim Paşa, Makbul", *https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-pasa-makbul*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Emîn, Ahmed, *Hârûnürreşîd*, [b.y.], Kahire [t.y.].
Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Esat, Mahmut, *İslâm Tarihi*, (Çev.: Sadi Irmak), Tan Matbaası, İstanbul 1965.

Fayda, Mustafa, "Cehşiyârî", *https://islamansiklopedisi.org.tr/cehsiyari,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Fayda, Mustafa, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *https://islamansiklopedisi.org.tr/taberi-muhammed-b-cerir#1*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Fayda, Mustafa, "Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk", *https://islamansiklopedisi.org.tr/tarihul-umem-vel-muluk*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Fevzî, Fârûk Ömer, *Halîfetü'l Mücêhid Hârûnürreşîd*, 1. Baskı, Dêr'uş-Şüûnu's-Sekâfiyyeti'l A'mme, Bağdat 1989.

Fığlalı, Ethem Ruhi, "Fah", *https://islamansiklopedisi.org.tr/fah,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Fığlalı, Ethem Ruhi, "Hâricîler" , *https://islamansiklopedisi.org.tr/hariciler#1,* Erişim: Tarihi: 13.01.2020.

Gibb, Hamilton Alexander Roskeen, *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, (Çev: Kadir Durak, Atilla Özkök, Hayrettin Yücesoy ve Kenan Dönmez), Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.

Gökhan, İlyas, "Harun Reşid Ve Oğulları Döneminde Tarsus (786-842)", *Kahramanmaraş Sütçü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Kahramanmaraş 2013, s. 195-214.

Günaltay, Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverrihler)*, 1. Baskı, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.

Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât (Halife b. Hayyât Tarihi),* (Çev.: Abdulhalik Bakır), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2001.

Harekât, İbrahim, "Berîd", *https://islamansiklopedisi.org.tr/berid,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Harekât, İbrahim, "Mağrib", *https://islamansiklopedisi.org.tr/magrib#1,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Has, Kenan, "Mezdekiyye", *https://islamansiklopedisi.org.tr/mezdekiyye,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Hasen Muhammed, Nebîle, *Târîh'ud-Devleti'l Abbâsiyye,* Darü'l Ma'rifeti'l Câmiiyye, İskenderiye 1993.

Hizmetli, Sabri "İbnü't-Tıktakā", *https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnut-tiktaka,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Hudari Bek, Muhammed, *Muhâdarât Târîhu'l-Ümemi'l-İslâmiyye (ed-Devletü'l-Abbâsiyye),*1. Baskı (Tahkîk: Muhammed El-Osmânî), Dârü'l Kalem, Beyrut 1986.

İbn Haldûn, *Mukaddime,* 4. Baskı, C. 1, (Çev.: Zakir Kadirî Ugan), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.

İbn Hallikân, Ebî 'Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefayâtü'l-A'yân,* C. 1-4-6, (Muhakkık: İhsân 'Abbâs), Dâr-ü Sâdır, Beyrut 1968.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ ed-Dımeşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8. Baskı, C. 10, Mektebetü'l-Ma'ârif, Beyrut, 1410/1990.

İbn Tabâtabâ (İbnü't-Tıktakâ), Muhammed b. Ali, *El-Fahrî*, Dârü's-Sâdır, Beyrut [t.y.].

İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire,* C. 2, Dârü'l Kütüb, Mısır [t.y.].

İbnü'l-Esîr, Ebû'l Hasan Ali el-Cezerî, *El-Kâmil Fî't-Târîh,* C. 5, (Tashîh: Muhammed er-Rakkâk), Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 1407/1987.

İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, 1. Baskı, (Tahkîk: Yûsufü'l-Hâdî), Alemü'l-Kütûb, Beyrut 1416/1996.

İbnü'l-Imâd, *Şezerâtü'z-zeheb,* 1. Baskı, C. 2, (Tahkîk: Abdülkâder el-Arnâvût, Mahmûd el-Arnâvût), Dâr İbn Kesîr, Beyrut 1408/1988.

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dârü'l-Mağrife, Beyrut [t.y.].

İsfehânî, *Mekâtilü't-Tâlibiyyîn,* 4. Baskı, (Şerh ve Tahkîk: Ahmed Sakar), Müesseseti'l İlmi Li'l-Matbuât, Beyrut 1427/2006.

Jacono, Claudio Lo, "İslam: Abbasiler ve Fatimiler", Ortaçağ (Barbarlar-Hıristiyanlar-Müslümanlar), 2. Baskı, C. 1, (Çev.: Leyla Tonguç Basmacı), (Ed.: Umberto Eco), Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 189-194.

Kapanşahin, Muhittin, "Harun Reşîd Dönemi İsyanları", *Bilimnâme Düşünce Platformu*, (Ed.: Şahin Güven), S. 22, Kayseri 2012, s. 35-59.

Karaköse, Hasan, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, 5. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2009.

Kaşıkçı, Osman, "Radâ'", *https://islamansiklopedisi.org.tr/rada,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Kırbıyık, Kasım, "Hayzürân", *https://islamansiklopedisi.org.tr/hayzuran,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Konak, İbrahim, *Abbasîler Döneminde el-Cezîre Bölgesindeki Hâricî Ayaklanmaları,* Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2006.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Nizâr b. Mead (Benî Nizâr b. Mead)", *https://islamansiklopedisi.org.tr/nizar-b-mead-beni-nizar-b-mead*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

"Mani", *https://islamansiklopedisi.org.tr/mani--maniheizm,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Mantran, Robert, *İslâmın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar),* (Çev.: İsmet Kayaoğlu), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981.

"Muhammire", *https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammire*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Mustafa, Şâkir, *Devletü Benîü'l-'Abbâs*, 1. Baskı, C. 1, Vekâletü'l-Matbû'ât, Kuveyt 1973.

Numanoğlu, İsmail, *Abbasilerin İlk Döneminde Zındıklık Hareketi,* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2011.

Onat, Hasan, "İbâhiyye", *https://islamansiklopedisi.org.tr/ibahiyye*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Önkal, Ahmet, "Kays Aylân (Benî Kays Aylân)", *https://islamansiklopedisi.org.tr/kays-aylan-beni-kays-aylan,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Öz, Mustafa "Zındık", *https://islamansiklopedisi.org.tr/zindik,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Özaydın, Abdülkerim, "Ağlebîler", *https://islamansiklopedisi.org.tr/aglebiler,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Özaydın, Abdülkerim, "Cebele", *https://islamansiklopedisi.org.tr/cebele*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Özaydın, Abdülkerim "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-kesir-ebul-fida,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Özaydın, Abdülkerim, "el-Bidâye ve'n-Nihâye", *https://islamansiklopedisi.org.tr/el-bidaye-ven-nihaye,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Özaydın, Abdülkerim, "el-Kâmil", *https://islamansiklopedisi.org.tr/el-kamil--ibnul-esir*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Özaydın, Abdülkerim, "İbn Hallikân", *https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hallikan,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Özaydın, Abdülkerim, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-esir-izzeddin*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Özaydın, Abdülkerim, "Kahtabe b. Şebîb", *https://islamansiklopedisi.org.tr/kahtabe-b-sebib*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Özcan, Azmi, "Kandehar", *https://islamansiklopedisi.org.tr/kandehar,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Özcan, Azmi, "Mültan", *https://islamansiklopedisi.org.tr/multan,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Özcan, Azmi, "Sind", *https://islamansiklopedisi.org.tr/sind,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Özgüdenli, Osman Gazi, "Mâverâünnehir", *https://islamansiklopedisi.org.tr/maveraunnehir*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Özkuyumcu, Nadir, "İfrîkıye", *https://islamansiklopedisi.org.tr/ifrikiye*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Palabıyık, Hanefi, "Yeni Bir Türk İslâm Devleti Modeli Olarak Gazneliler", *Türkler Ansiklopedisi,* C. 4, (Edl.: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002. s. 909-924.

Razûk, Muhammed, "İdrîsîler", *https://islamansiklopedisi.org.tr/idrisiler*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Rızvî, Saıyıd Athar Abbas, "Keşmir", *https://islamansiklopedisi.org.tr/kesmir,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Sarıbaş, Alper, *Bermekîler İçin Arapça Söylenmiş Şiirler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Ankara 2015.

Süyûtî, Celâleddîn, *Târîhü'l-Hulefâ'*, Dâr-ı İbn Hazm, Beyrut 1424/2003.

Şelebi, Ahmed, *et-Târîhü'l-İslâmî*, 8. Baskı, C. 3, Mektebetü'l-Nahdati'l-Mısrıyye, Kahire, 1985.

Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmâne'z-Zehebî, *Siyeru 'A'lâmi'n-Nübelâ,* 11. Baskı, C. 9, (Tahkîk: Şü'ayb el- Arnavût ve Kâmil Hırrât),Müsesetü'r-Risêlet, Beyrut 1417/1996.

Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmâne'z-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm,* 1.Baskı, (Tahkîk: Ömer Abdüsselâm Tedmûrî), C.12-13, Dârü'l-Kitâbü'l- 'Arabî, Beyrut 1411/1990.

Şeşen, Ramazan, "Cezîre", *https://islamansiklopedisi.org.tr/cezire,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Şevkî Ebû Halîl, *Hârûn er-Reşîd (Emîrü'l-Hulefâ' ve EcellMülûked-Dünyâ)*, Dârü'l-Fikr, Dımaşk 1996.

Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed Cerir, *Târîhü'r-Rüsülve'l-Mülûk*, 2. Baskı, C. 8, (Tahkîk: Muhammed Ebu'l-FazlİbrâhîmI), Dârü'l-Ma'ârif, Mısır [t.y.].

Takkûş, Muhammed Süheyl, *Târîh Devletü'l-'Abbâsiyye*, 7. Baskı, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 1430/2009.

Taşağıl, Ahmet, "Hazarlar", *https://islamansiklopedisi.org.tr/hazarlar*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Taşağıl, Ahmet, "Soğd", *https://islamansiklopedisi.org.tr/sogd,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Tomar, Cengiz, "Dûrî, Abdülazîz", *https://islamansiklopedisi.org.tr/duri-abdulaziz,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Tomar, Cengiz, "Mısır", *https://islamansiklopedisi.org.tr/misir#4-fetihten-osmanli-donemine-kadar*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Tomar, Cengiz, "Suriye", *https://islamansiklopedisi.org.tr/suriye#2-baslangictan-osmanli-donemine-kadar*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Turabi, Ahmet Hakkı, "İbrâhim el-Mevsılî", *https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-el-mevsili,* Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Tümer, Günay, "Budizm", *https://islamansiklopedisi.org.tr/budizm*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Usta, Aydın, "Sâmânîler", *https://islamansiklopedisi.org.tr/samaniler*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Üçok, Bahriye, *İslâm Tarihi (Emevîler-Abbasîler)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1979.

Vesîm Ref'et Abdülmecîdü'l-'Ânî, *el-'Abbâsiyyîn Mine'd-Da've İlâ'd-Devle*, Mekteb Vecdî Li't-Tabâ'at Bâbü'l-Mu'zam, Bağdat 2014.

Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri,* (Çev.: Eyhem Ruhi Fığlalı), [b.y.], [y.y.] [t.y.].

Watt, W. Montgomery, *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, (Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal), Bilgesu Yayınları, Ankara 2013.

Ya'kûbî, Ahmed b. EbîYa'kûb, *Târîhü'l-Ya'kûbî,* C. 2, (Tahkîk: Abdülemir Muhnâ), Mektebetü's-Sadduk, Beyrut 1431/2010.

Yeniçeri, Celal, "Mezâlim" , *https://islamansiklopedisi.org.tr/mezalim*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Yıldız, Hakkı Dursun "Bâbek", *https://islamansiklopedisi.org.tr/babek*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Yıldız, Hakkı Dursun, "Avâsım", *https://islamansiklopedisi.org.tr/avasim*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Yıldız, Hakkı Dursun, "Bermekîler", https://islamansiklopedisi.org.tr/bermekiler, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Yıldız, Hakkı Dursun, "Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî", *https://islamansiklopedisi.org.tr/cafer-b-yahya-el-bermeki*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Yıldız, Hakkı Dursun, "Fazl b. Yahyâ el-Bermekî", *https://islamansiklopedisi.org.tr/fazl-b-yahya-el-bermeki*, Erişim Tarihi: 13.01.2020.

Yılmaz, Saim "Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî", *https://islamansiklopedisi.org.tr/yahya-b-halid-el-bermeki,* 13.01.2020.

Yiğit, İsmail, "Kınnesrîn", *https://islamansiklopedisi.org.tr/kinnesrin*, Erişim Tarihi: 13.01.2020. .

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *İslâm Tarihi Dersleri,* Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971

Zeydân, Corcî, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, 1. Baskı, C. 2, (Çev.: Nejdet Gök), İletişim Yayınları, İstanbul 2012.